

ISSN 0034-690 X

2 0 1 2

4

letnik 63

revija

za

kriminalistiko

in
kriminologijo

Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana

Letnik 63, št. 4, 253–338, oktober–december

Izdajatelj: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija

Glavni urednik: dr. Jurij Ferme

Odgovorni urednik: dr. Gorazd Meško

Redaktorica: Marinka Milenković

Prevodi v angleščino in lektoriranje: Služba za prevajanje in lektoriranje ter informacijsko-knjižnično dejavnost

Člani uredniškega odbora od letn. 63, 2012, št. 4:

dr. Ljubo Bavcon, zaslužni profesor Pravne fakultete, Univerza v Ljubljani, Slovenija
dr. Stanley Cohen, London School of Economics, Velika Britanija
dr. Katja Filipčič, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
dr. Zoran Kanduč, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija
dr. Darko Maver, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija
dr. Hajrija Sijerčić Čolić, Pravna fakulteta v Sarajevu, Bosna in Hercegovina
dr. Gregor Urbas, Australian National University, Canberra, Avstralija
Mirko Vrtačnik, Državno tožilstvo Republike Slovenije, Slovenija

Povzetki člankov so vključeni v baze:

SSCI Social Science Citation Index, Thomson Reuters, Philadelphia, ZDA
CSA Worldwide Political Science Abstracts, Bethesda, Maryland, ZDA
Criminal Justice Abstracts, Thousand Oaks, California, ZDA
NCJRS Abstracts Database, Rockville, Maryland, ZDA
CSA Sociological Abstracts, San Diego, California, ZDA

Tehnično oblikovanje: Branka Derenčin, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije

Tisk: Tiskarna Pleško, d. o. o.

Naklada: 510 izvodov

Naslov:

Revija za kriminalistiko in kriminologijo
Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija
Štefanova ulica 2, 1501 Ljubljana
Telefon: 01 428 40 00
Telefaks: 01 428 47 33
E-pošta: rkk@policija.si

Letna naročnina: 25,00 EUR

Revija izhaja štirikrat letno, in sicer marca, junija, septembra in decembra, dostopna je tudi na spletni strani policije www.policija.si.

Lahko jo naročite na spletnem naslovu: rkk@policija.si.

Revija je recenzirana

Revija za kriminalistiko in kriminologijo

LETO 63

LJUBLJANA 2012

ŠT. 4

UDK 343.98+343.9

ISSN 0034-690X

Članki

- Robert Šumi, Branko Lobnikar, Dana Mesner-Andolšek, Milan Pagon: Integriteta policijskih vodij – kako jih vidijo njihovi podrejeni 255
- Aleš Završnik, Anja Sedej: Spletno in mobilno nadlegovanje 263
- Massimo Manzin, Cene Bavec, Sandi Čurin: Odpornost na korupcijo – vzročno-posledični strukturni model ... 281
- Nina Peršak: Omejevanje povpraševanja po prostituciji: ekonomija, morala in nasilje 291
- Andreja Lutar Skerbinjek: Revizorjeva vloga pri preprečevanju in odkrivanju prevar v računovodskih izkazih 301
- Eva Bertok, Per Olof Wikstrom, Beth Hardie, Gorazd Meško: Starševski nadzor nad najstniki v osnovni in srednji šoli in s tem povezana odklonskost 311

Pregled strokovnih člankov 321

Prikazi, ocene, recenzije

- Katja Eman: Rachel Boba Santos, Kriminalistična analitika s kartiranjem kriminalitete (Crime analysis with crime mapping) 325
- Katja Eman: A. Šelih, A. Završnik (ur.), Crime and Transition in Central and Eastern Europe (Kriminaliteta in tranzicija v Srednji in Vzhodni Evropi) 327
- Eva Bertok: P.-O. H. Wikström, D. Oberwittler, K. Treiber in B. Hardie, Breaking Rules: The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime (Kršenje pravil: družbena dinamika in dinamika okoliščin kriminalitete mladih iz urbanih okolij) 330
- Miloš Kobal: Matjaž Regovec, The promiscuity papers (Spisi o promiskuiteti) 334

Nove knjige 337

Articles

- Robert Šumi, Branko Lobnikar, Dana Mesner-Andolšek, Milan Pagon: Police leaders' integrity - how are they seen by their subordinates 255
- Aleš Završnik, Anja Sedej: Internet and mobile phone bullying 263
- Massimo Manzin, Cene Bavec, Sandi Čurin: Resiliency to corruption – structural model of causalities and consequences 281
- Nina Peršak: Curbing prostitution on the side of the demand: economics, morality and violence 291
- Andreja Lutar Skerbinjek: Auditor's role in prevention and detection of financial statement fraud 301
- Eva Bertok, Per Olof Wikstrom, Beth Hardie, Gorazd Meško: Parental control of teenagers in primary and high school and related deviance 311

Review of Articles 321

Book Reviews

- Katja Eman: Rachel Boba Santos, Crime analysis with crime mapping 325
- Katja Eman: A. Šelih, A. Završnik (ur.), Crime and Transition in Central and Eastern Europe 327
- Eva Bertok: P.-O. H. Wikström, D. Oberwittler, K. Treiber in B. Hardie, Breaking Rules: The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime 330
- Miloš Kobal: Matjaž Regovec, The promiscuity papers 334

New Books 337

Integriteta policijskih vodij - kako jih vidijo njihovi podrejeni

Robert Šumi^{*}, Dana Mesner - Andolšek^{**}, Milan Pagon^{***}, Branko Lobnikar^{****}

Integriteta je osnovna značilnost uspešnih vodij in ključni dejavnik v organizacijah, osrednjega pomena pa je tudi za poslanstvo policije. Proučevanje integritete vodij v zadnjih desetletjih dobiva veljavo, saj so raziskovalci ugotovili pozitivno korelacijo med percepcijo integritete vodij in transformacijskim vodenjem, osebno zavzetostjo zaposlenih in pozitivnim učinkom na moralno ravnanje zaposlenih. Raziskava o integriteti policijskih vodij je bila opravljena na vzorcu 768 policistov v Sloveniji. Za merjenje integritete vodij je bil uporabljen merski instrument Perceived Leader Integrity Scale (PLIS), ki so mu bile dodane demografske spremenljivke o ocenjevanih vodjih in anketirancih. Rezultati raziskave kažejo, da so najboljši prediktor percepcije visoke stopnje integritete delovne in vodstvene izkušnje vodij ter njihova stopnja izobrazbe. Bolj izkušene vodje, ki so obenem tudi bolj izobraženi, so njihovi podrejenih ocenili z višjo stopnjo integritete.

Ključne besede: policija, vodenje, izobrazba, podrejeni, nadrejeni, percepcija pozitivna korelacija, ankete, javnomnenjske raziskave, policijski menedžment, Perceived Leader Integrity Scale (PLIS), Slovenija

UDK: 351.74:005

1 Uvod - integriteta kot vedenjski določevalci (policijskih) vodij

Izvor današnjega razumevanja integritete lahko prepoznamo že v Aristotelovi (2002: 278) misli, da je dober človek »vedno sam s sabo istega mnenja in z vso svojo dušo teži k istim ciljem«, medtem ko so »besede prepričljive le, če se ujemajo z dejanji« (prav tam: 300). Če ni tako, »tedaj izzevo prezir in spodjedo celo to, kar je v njih resničnega« (prav tam). Pred njim se je pomena integritete zavedal že Sokrat, ki še danes velja za enega izmed najbolj etičnih ljudi (Sovre, 2003); lastna stališča je neomajno in neoportuno zagovarjal celo za ceno svojega življenja (Platon, 2003). V 18. stoletju se je pomembnosti integritete neposredno dotaknil Rousseau, ko je v svojem opisu stanja v družbi dejal, da so ljudje »vajeni, da se govori na en način, dela pa drugače« (Rousseau, 1993: 19). Pomen integritete se odraža tudi v Kantovem življenjskem vodilu »deluj tako, da lahko velja maksima tvoje volje vselej hkrati kot načelo obče zakonodaje« (Kant, 2003: 37), kar pomeni, da mora

vsak lastno dejanje soditi skozi prizmo tega, kar bi se zgodilo, če bi vsi ravnali tako kot on/ona (Raepel in Smith, 1995: 157).

Pojmovanje integritete se skozi čas nekoliko spreminja, saj je včasih bolj ali manj pomenila popolnost oziroma celostnost, danes je razumljena tudi kot poštenost in zaupanje (Palanski in Yammarino, 2007). Craig in Gustafson (1998) sta jo opredelila kot odsotnost neetičnega vedenja, kar sicer pomeni delati to, kar je sprejemljivo, a ne nujno več, kot je minimalno pričakovano (Palanski in Yammarino, 2007). Badaracco in Ellsworth (1992) menita, da integriteta spodbuja poštenost oziroma občutek moralne trdnosti, Batson, Thompson, Seufferling in Strongman (1999) pa, da integriteta vpliva na vedenje posameznika, da sledi lastnim moralnim vrednotam. Vicchio (1997) za posameznika z integriteto meni, da ima skladen ter relativno trden niz bistvenih moralnih vrlin, kar se mora odražati v njegovih besedah in dejanjih. Lennick in Kiel (2009) integriteto razumeta kot znamenje moralno inteligentne osebe, ki ravna skladno z univerzalnimi človeškimi načeli, pri čemer moralna inteligentnost vključuje vedenje o tem, kaj storiti, moralna kompetenca pa je veščina in pomeni delati pravo stvar. Ko analizira vprašanje etike pri policistih, Delattre (1996: 325) integriteto opredeli kot najvišji in hkrati najtežji dosežek v življenju posameznika. Razume jo kot »stalno naravnost, pripravljenost, odločenost in vzpostavljeno navado, da človek ravna prav, četudi ni nikogar, ki bi ga v to primoral, razen nje-ga samega«, pri čemer integriteto vidi kot »nenadomestljivo osnovo dobrega prijateljstva, zakona, starševstva, športnega in državljankega duha ter dobre javne službe«.

* Robert Šumi, univ. dipl. varstvoslovec, doktorski študent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

** Dr. Dana Mesner - Andolšek, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

*** Dr. Milan Pagon, redni profesor, College of Business, Zayed University, Dubaj, Združeni arabski emirati.

**** Dr. Branko Lobnikar, izredni profesor na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru.

Palanski in Yammarino (2007, 2009) integriteto v okviru razprave o vodenju opredelita kot skladnost med dejanskimi besedami in dejanji. Podobno jo pojmuje tudi Simons (2002), medtem ko jo poenostavljeno lahko razumemo tudi kot skladnost med tistim, kar posameznik misli, verjame in govori, ter tistim, kar dejansko počne (Šumi, 2006). Ne pomeni nekaj, kar imaš ali nimaš, temveč je to »pot« osebne rasti, ki se obrestuje (Cloud, 2009), kar pomeni, da jo ljudje razvijamo skozi celo življenje. Integriteto tako lahko razumemo kot popolnost oz. celostnost (Badaracco in Ellsworth, 1992), skladnost med besedami in dejanji (Kirkpatrick in Locke, 1991; Simons 1999, 2002), doslednost v primeru neprijetnosti ali skušnjav (McFall, 1987; Worden, 2003), poštenost do samega sebe (Howell in Avolio, 1995, Posner, 2001; Morrison, 2001; Koehn, 2005) ter moralno-etično vedenje (Craig in Gustafson, 1998; Parry in Proctor – Thomson, 2002).

Da je integriteta pomembna vedenjska komponenta, kaže tudi težnja zakonodajalca v Sloveniji, da jo krepí z zakonskimi določbami v Zakonu o integriteti in preprečevanju korupcije (Uradni list RS, št. 45/2010), kjer je opredeljena kot »pričakovano delovanje in odgovornost posameznikov ter organizacij pri preprečevanju in odpravljanju tveganj, da bi bila oblast, funkcija, pooblastilo ali druga pristojnost za odločanje uporabljena v nasprotju z zakonom, pravno dopustnimi cilji in etičnimi kodeksi«. Pojem integriteta se tako pogosto uporablja kot določevalec določenega dela ali človeškega delovanja, kot so na primer poklicna integriteta, intelektualna integriteta, umetniška integriteta (Dobovšek, 2007) ali celo integriteta na področju znanosti (Meško in Koporec Oberčkal, 2010).

Integriteta je osnovna značilnost uspešnih vodij in ključni dejavnik v organizacijah, osrednjega pomena pa je tudi za poslanstvo policije (Pagon, 2003: 22). To je podvrženost poklicnim standardom in predvsem usmerjenost »delati, kar je prav« (Kampanakis, 2003: 182). Integriteta ne predstavlja le najvišjega možnega dosežka v človekovem življenju, pač pa tudi najtežje dosegljivega (Delattre, 1996 cit. v Pagon, 2003: 23). V raziskavi, ki je bila opravljena v policiji, je bilo ugotovljeno, da se zaposlenim zdi zelo pomembno, da imajo vodje visoko stopnjo integritete (Šumi, 2006, 2007). Prav raziskovanje integritete v policijski organizaciji je, zaradi specifičnosti policijskega dela in možnosti policistov posegati v posameznikove pravice in svoboščine, še posebej pomembno. Pri tem se je raziskovanje odmaknilo od proučevanja integritete (oziroma korupcije kot njenega antipoda) posameznika k proučevanju organizacijsko-kulturoloških dejavnikov integritete v policiji (Pagon, Kutnjak-Ivkovich, Klockars, 1998), posledica česar je prva mednarodna in celovita raziskava o integriteti v policijskih organizacijah, v katero je bila vključena tudi slovenska policija (Pagon, Kutnjak-Ivkovich, Klockars, 1998; Pagon in Lobnikar, 2004). Raziskava o stopnji policijske inte-

gritete v slovenski policiji (Pagon in sodelavci, 2003) je pokazala, da imajo policisti v Sloveniji visoko stopnjo integritete. Ugotovljeno je bilo, da ima lastno prepričanje anketiranih o resnosti korupcije največji vpliv na njihovo pripravljenost prijaviti kršitelja (prav tam, 161). Avtorji raziskave (izvedene na vzorcu 767 policistov in 254 študentov kot primerjalne skupine) so v večini primerov ugotovili višjo stopnjo integritete pri policistih, tako glede njihovih moralnih standardov (*kako resno so doživljali različne oblike deviantnega vedenja*) kot glede vedenjskih namenov (*v kolikšni meri so bili pripravljeni prijaviti kršitelja*) (Pagon in sodelavci, 2003).

Policijska integriteta predstavlja vrsto konceptov in prepričanj, katerih součinkovanje pomembno vpliva na delovanje policijske organizacije in poklicno, pa tudi osebno etiko policistov. Policijski vodje tradicionalno opredeljujejo policijsko integriteto *per negationem* – kot odsotnost specifičnih osebnostnih lastnosti in dejanj. Posledično se integriteta tudi v policijskih priročnikih običajno opredeljuje kot odsotnost koruptnega vedenja, incidentov zaradi prekomerne uporabe sile, rasizma, sebičnosti, nelojnosti in drugo. Zato policijsko integriteto vzdržujejo s preiskovanjem in discipliniranjem napačnega ravnanja policistov, namesto da bi nagrajevali in tako krepili zelena vedenja pri policistih (Kampanakis, 2003: 183). Koncept policijske integritete tako velja za enega osrednjih konceptov policijskega dela kot profesionalne dejavnosti, pomanjkanje integritete pa se odraža v širokem razponu deviantnih vedenj, zajetih v skupni izraz policijska korupcija (Pagon in sodelavci, 2003: 149).

Namen prispevka je predstaviti rezultate raziskave o percepciji integritete policijskih vodij. S tem se pridružujemo mnenju Browna in drugih (2008), da je danes bolj kot kadarkoli potrebno sistematično raziskovanje etičnega vidika vodenja, ter ugotovitvi Turnerja in drugih (2002) ter Palanskega in Yammarina (2007), da se pojem moralno oziroma etično vodenje uporablja pogosto, medtem ko je raziskav z navedenega področja relativno malo.

2 Opis metode, inštrumentarija in vzorca

2.1 Opis vzorca

Raziskava je bila opravljena na vzorcu 768 policistov v Sloveniji (8,7 % celotne populacije). Med anketiranimi policisti je bilo 84,2 % moških in 15,8 % žensk, povprečne starosti 35,3 let, v razponu od 21 do 58 let. 3,5 % anketiranih policistov je končalo podiplomski študij, 29 % jih ima visoko oziroma univerzitetno izobrazbo, 6 % višjo in 61,5 % srednjo izobrazbo. Povprečno število dopolnjenih let v policiji znaša 13,58. V tabeli št. 1 lahko vidimo statistične podatke o demografski struk-

turi zaposlenih v slovenski policiji (www.policija.si). S primerjavo podatkov lahko ugotovimo, da je vzorec anketiranih zelo podoben demografskim podatkom populacije, tako da lahko trdimo, da gre za reprezentativni vzorec slovenskih policistov in policistk. Anketiranje je bilo izvedeno na območju celotne Slovenije oziroma v vseh njenih statističnih regijah.

Tabela št. 1: Policija v številkah

Število zaposlenih v policiji (na dan 1. 10. 2011)	8852
Število policistov	7666
Število kriminalistov	885
Število pripadnikov Specialne enote	91
Povprečna starost	40,7 let
Povprečna starost zaposlenih s policijskimi pooblastili	38,9 let
Število žensk s policijskimi pooblastili (2012)	1142 (17,8 %)
Število zaposlenih z doktoratom oziroma magisterijem	167 (1,9 %)
Število zaposlenih z univerzitetno oziroma visokošolsko izobrazbo	2.042 (23,2 %)
Število zaposlenih z višjo izobrazbo	564 (6,2 %)
Število zaposlenih s srednjo izobrazbo	5.675(64,1 %)
Število zaposlenih z nižjo izobrazbo (osnovnošolsko, poklicno)	404 (4,6 %)

2.2 Uporabljen instrumentarij

Doslej na področju vodenja obstajata dva temeljna merska instrumenta, namenjena ocenjevanju osebnostne integritete, ki merita zelo različni aspekti integritete (Palanski in Yammarino, 2007). Prvi je PLIS (Perceived Leader Integrity Scale), ki sta ga razvila Craig in Gustafson (1998), drugi pa BI (Behavioral Integrity), ki ga je razvil Simons s sodelavci (2007). Oba se opirata na percepcijo zaposlenih o ravnanju njihovih vodij. V naši raziskavi smo uporabili merski instrument *PLIS*, ki je enodimenzionalen (one-factor solution) in sestavljen iz 31 trditev, ki jih anketiranci, glede na izvirnik, ocenjujejo s pomočjo štiristopenjske Likertove lestvice (Datta, 2005). Zanj sta se avtorja odločila, da bi onemogočila izbiro srednje vrednosti (3), s katero bi se lahko anketiranci izognili odgovoru na občutljive vsebine (Craig in Gustafson, 1998). *PLIS* je uporabil tudi Peterson (2004), ki je za potrebe lastne raziskave merski instrument prilagodil, in sicer je namesto štiristopenjske Likertove uporabil sedemstopenjsko Likertovo lestvico; ker tako oblikovan merski instrument daje boljše rezultate, smo sedemstopenjsko lestvico uporabili tudi v raziskavi na vzorcu slovenskih policistov in policistk.

Vprašalnik *PLIS* je bil, po pridobitvi soglasja za uporabo, preveden iz angleškega jezika v slovenski jezik s pomočjo profesionalnega prevajalca. Merski instrument je bil nato preveden nazaj v angleški jezik s pomočjo drugega profesionalnega prevajalca, s čimer smo zagotovili pravilnost prevoda. Besedilo trditev smo prevedli tako, da so primerne za uporabo v slovenskem prostoru. Test zunanje veljavnosti smo izvedli tako, da smo dali vprašalnik prebrati posameznikom in posameznicam, ki so kasneje pomagali pri zbiranju podatkov, in jih vprašali, kaj po njihovem mnenju pomenijo posamezne trditve. Ugotovili smo, da vsebino vprašalnika razumejo kot merjenje integritete. Za uporabljeno lestvico je bil izračunan tudi koeficient notranje konsistentnosti (Chronbach α), ki je znašal 0,98. Ugotovimo lahko, da je uporabljen merski instrument konsistenten in tako tudi veljaven.

Uporabljen vprašalnik temelji na utilitaristični teoriji etike. Izdelan je za oceno zaznavanja moralnega vedenja vodij, in sicer na način, da sodelavci ocenjujejo ravnanje vodij. Ocenjevanje je osredotočeno na skladnost ravnanja s pravili, ki zagotavljajo najvišje dobro za čim večje število ljudi. Vprašalnik sta leta 2002 uporabila tudi Parry in Proctor – Thomson (2002) in ugotovila močno pozitivno korelacijo med zaznavanjem integritete in transformacijskim stilom vodenja ter osebno in organizacijsko učinkovitostjo. Do sedaj je bil uporabljen tudi za ocenjevanje povezanosti med zaznavanjem integritete vodij in zadovoljstvom zaposlenih, ocenjevanje transformacijskega in transakcijskega vedenja vodij, zadovoljstva z vodenjem, zaznavanja učinkovitosti vodij ter motivacije in dodatnega vložka zaposlenih (Datta, 2005). Vprašalnik Craiga in Gustafsona (1998) je za potrebe izobraževanja vodij uporabil tudi Northouse (2007).

Poleg vprašalnika *PLIS* smo zbirali demografske podatke ocenjevanih vodij (pridobili smo podatke o spolu, starosti in njihovi izobrazbi). Anketirance smo tudi zaprosili, naj ocenijo delovne izkušnje izbranega vodje in njegove vodstvene delovne izkušnje. Temu smo dodali demografske podatke anketirancev – pridobili smo podatke o spolu, starosti, delovni dobi, številu dopolnjenih let v organizaciji in izobrazbi. Dodatno smo anketirance vprašali, ali naloge opravljajo na vodstvenem delovnem mestu in ali so vključeni v izobraževanje za pridobitev višje stopnje izobrazbe.

2.3 Opis postopka

Vprašalniki so bili v letu 2010 med njihovim delovnim časom osebno razdeljeni 980 zaposlenim v policiji, ki so bili na dan anketiranja razporejeni v službo. Anketnemu vprašalniku smo priložili spremno pismo, v katerem smo razložili namen raziskave, in jih zaprosili za sodelovanje. Hkrati smo anketirance zaprosili, naj skozi celoten vprašalnik ocenjujejo le eno

osebo, in sicer svojega neposredno nadrejenega oziroma vodjo. Vprašalnik so anketiranci izpolnili anonimno, ga zalepili v vnaprej pripravljene ovojnice in oddali v škatlo, ki je bila postavljena na mestu, o katerem smo obvestili vse udeležence raziskave. Odzivnost glede na število razdeljenih vprašalnikov je bila 78,4 %. Anketirancem je bila zagotovljena anonimnost in zaupnost ravnanja s pridobljenimi podatki.

3 Rezultati raziskave

V nadaljevanju (glej tabelo št. 2) so najprej predstavljeni rezultati opisne statistike. Gre za odgovore na vprašanja (trditve), kjer so anketiranci ocenjevali svojega neposredno predpostavljenega vodjo. Rezultati so predstavljeni tako, da nižja vrednost (1) pomeni najnižjo stopnjo ocene integritete tega vodje, najvišja možna vrednost (7) pa pomeni najvišjo možno stopnjo ocene integritete policijskega vodje. Trditve v tabeli so prikazane tako, da so na vrhu tabele trditve z najvišjo povprečno vrednostjo (tj. ocenjeno stopnjo integritete).

Tabela št. 2: Kako podrejeni ocenjujejo stopnjo integritete svojih policijskih vodij?

Ocenite svojega neposrednega vodjo	M	SD
Bolje bi ravnal z menoj, če bi jaz pripadal drugi etnični (narodnostni) skupini.	6,31	1,14
Moj vodja bi sodeloval pri aktivnostih, ki škodujejo organizaciji.	6,20	1,12
Moj vodja bi ponaredil dokumentacijo, če bi mu to koristilo pri delu.	6,13	1,35
Moj vodja bi si neupravičeno prilastil imetje organizacije.	6,13	1,25
Moj vodja bi ravnal v nasprotju s pravili organizacije, nato pa pričakoval podporo podrejenih.	5,86	1,44
Norčuje se iz mojih napak, namesto da bi mi svetoval, kako naj bolje opravim delo.	5,83	1,51
Moj vodja bi namerno izkrivljal moje besede oziroma izjave.	5,81	1,38
Ne vodi me pri mojem delu, ker želi, da doživim neuspeh.	5,80	1,44
Moj vodja bi zaposlene izsiljeval, če bi ocenil, da to lahko počne.	5,79	1,56
Izpostavil bi me, da bi se lahko maščeval nekemu drugemu.	5,78	1,45
Ima slabe namene.	5,77	1,49
Ima nekaj proti meni.	5,73	1,55
Z zadovoljstvom zavrne moje prošnje oziroma želje.	5,69	1,60

Moj vodja bi za svoje napake krivil mene.	5,67	1,61
Omejil bi mi usposabljanje, da bi mi preprečil napredovanje.	5,62	1,67
Namerno povzroča jezo med zaposlenimi.	5,58	1,63
Namerno bi poudarjal moje napake pri svojih nadrejenih, da bi jaz v njihovih očeh izpadel slabo.	5,53	1,73
Je zahrbtn.	5,49	1,82
Prilastil bi si zasluge za moje zamisli.	5,40	1,66
Moj vodja bi dopustil, da za njegove napake krivijo mene.	5,40	1,68
Namerno krepi konflikte med zaposlenimi.	5,40	1,79
Če bi ocenil, da lahko, bi prekinil delovno razmerje z nekom, ki mu ni všeč.	5,38	1,77
Primanjkuje mu moralnih vrednot.	5,37	1,83
Je maščevalen.	5,36	1,90
Mojo delovno oceno bi uporabil tudi za to, da bi me osebno kritiziral.	5,34	1,78
Vedno se maščuje (vrne milo za drago).	5,13	1,74
Povzročal bi mi težave, če bi se mu zameril.	4,88	1,98
Napake, ki jih storim pri delu, bi moj vodja uporabil za osebni napad name.	4,87	1,81
V službenih zadevah bi me izpostavil tveganju, da zaščiti samega sebe.	4,70	1,84
Zlagal bi se mi.	4,70	1,89
Posebno pozornost namenja določenim zaposlenim, ki so mu pri srcu, meni pa ne.	4,29	1,99

Legenda: 1 – Popolnoma se strinjam ...
7 – Sploh se ne strinjam

Iz zgornje tabele je razvidno, da zaposleni v slovenski policiji najvišje ocenjujejo integriteto svojih vodij na področju njihovega odnosa do policije kot organizacije, nižjo stopnjo integritete (a še vedno nadpovprečno z vidika sedemstopenjske lestvice, kjer je srednja vrednost 4) pa so jim prisodili na področju medosebnih odnosov. Ker je za merjenje integritete z merskim instrumentom PLIS značilno, da gre za enodimenzionalno spremenljivko, smo v nadaljevanju izračunali indeks tako, da smo sešteli vrednosti pri vsaki trditvi in seštevek delili s številom trditvev. Rezultati so predstavljeni v tabeli št. 3 v nadaljevanju.

Tabela št. 3: Indeks integritete v policiji

INDEKS INTEGRITETE	policija	N	M	SD
		735	5,52	1,33

Rezultati kažejo, da je v policiji indeks ocenjene stopnje integritete policijskih vodij visok (rezultati so možni na lestvici od minimalno 1 do maksimalno 7), kar izhaja že iz visokih povprečnih vrednosti posameznih trditev iz vprašalnika. Zanimalo nas je, ali med policistkami in policisti prihaja do razlik pri oceni integritete njihovih vodij; opravili smo t-test in ugotovili, da med tema skupinama ni statistično značilnih razlik. Policisti in policistke tako v enako visoki meri ocenjujejo integriteto svojih vodij.

Indeks integritete smo v nadaljevanju uporabili kot spremenljivko, ki smo jo vključili v nadaljnje statistične analize, saj smo želeli ugotoviti, kaj vse vpliva na percepcijo integritete vodij v policiji. V ta namen smo podatke analizirali z linearno regresijsko metodo (tabela št. 4).

Tabela št. 4: Regresijski model za odvisno spremenljivko »ocena integritete vodij v policiji« – 1. del

Model vključenih sedem spremenljivk	R	R ²	Popravljen R ²	Std. napaka ocene
	,595 ^a	,354	,347	1,0802

a) prediktorji: vodstvene delovne izkušnje vodje, izobrazba anketiranca, starost vodje, delovna doba anketiranca, izobrazba vodje, delovne izkušnje vodje, starost anketiranca

V zgornji tabeli lahko vidimo, da lahko s sedmimi spremenljivkami skupno pojasnimo 34,7 odstotka variance odvisne spremenljivke »ocena integritete vodij v policiji«. V tabeli v nadaljevanju vidimo, da je model statistično značilen ($F = 55,89$, $p = ,000$), prav tako pa so z odvisno spremenljivko statistično značilno povezane vse spremenljivke, ki so bile vključene v pojasnjevalni model.

Tabela št. 5: Analiza variance za regresijski model za odvisno spremenljivko »integriteta vodij v policiji« – 2. del

Model	Seštevek kvadratov	df	Povprečje kvadratov	F	P
regresija	456,547	7	65,221	55,889	,000 ^a
reziduali	834,393	715	1,167		
skupaj	1290,940	722			

a) prediktorji: vodstvene delovne izkušnje vodje, izobrazba anketiranca, starost vodje, delovna doba anketiranca, izobrazba vodje, delovne izkušnje vodje, starost anketiranca

Tabela št. 6: Analiza variance za regresijski model za odvisno spremenljivko »integriteta vodij v policiji« – 3. del

Model	Nestandardizirani koeficienti		Standardizirani koeficienti	t	p	Korelacije		
	B	Std. napaka	Beta			začetna	delna	delež
(konstanta)	4,509	,566		7,967	,000			
Vodstvene delovne izkušnje vodje	,575	,069	,443	8,324	,000	,548	,297	,250
Izobrazba anketiranca	,180	,037	,160	4,896	,000	,158	,180	,147
Starost vodje	-,031	,008	-,125	-3,950	,000	,017	-,146	-,119
Delovna doba anketiranca	,053	,018	,311	3,021	,003	,159	,112	,091
Izobrazba vodje	-,117	,042	-,087	-2,815	,005	,000	-,105	-,085
Delovne izkušnje vodje	,199	,077	,139	2,586	,010	,494	,096	,078
Starost anketiranca	-,041	,020	-,214	-2,057	,040	,143	-,077	-,062

Rezultati analize kažejo, da se z odvisno spremenljivko (integriteta vodij v policiji) statistično značilno in pozitivno povezujejo vodstvene in siceršnje delovne izkušnje vodje ter izobrazba anketiranca. Kot najpomembnejši prediktor za oceno visoke stopnje integritete vodij v policiji so se izkazale vodstvene izkušnje policijskih vodij. Ugotovimo lahko, da je, vsaj kar se tiče policijske organizacije, zelo pomembno, da imajo vodje dovolj izkušenj z vodenjem svojih sodelavcev. Kljub temu ne gre odpisati niti pomena izobrazbe – tisti vodje, ki imajo nižjo stopnjo izobrazbe, so bili ocenjeni kot vodje z nižjo stopnjo integritete. Med primerjavo pomena izobrazbe in izkušenj se pri policijskih vodjih pokaže, da so z vidika percepcije vodenih pomembnejše izkušnje kot izobrazba. Pri tem morajo biti te delovne izkušnje dejanske, reflektirane, in ne zgolj posledica staranja – med starostjo vodje in stopnjo njihove integritete smo zaznali negativno in statistično značilno povezanost. Starost lahko tako povezujemo tudi z nepripravljenostjo vodij, da s časom spreminjajo svoje vedenje do podrejenih, ali pa lahko predpostavimo, da s starostjo postajamo bolj dogmatični in manj pripravljeni na spremembe.

Mlajši anketiranci so statistično značilno pogosteje pri oceni integritete njihovih vodij pripisali nižjo oceno, smo pa pri anketiranih policistih in policistkah lahko ugotovili, da bolj kot so ti izobraženi, višje ocenjujejo stopnjo integritete policijskih vodij. Ugotovimo lahko, da je višja stopnja izobrazbe, in to pri policistih in njihovih vodjih, pomemben krepilni dejavnik za integriteto.

4 Razprava

Pomemben prispevek raziskave za slovensko policijo se kaže v uporabi vprašalnika PLIS, s katerim lahko natančno izmerimo, kaj si o stopnji integritete policijskih vodij mislijo njihovi podrejeni sodelavci. Če razumemo integriteto policijskih vodij kot pomemben vedenjski določevalac, ki ima neposreden vpliv tudi na njihovo zmožnost dobro voditi policistke in policiste, potem je za policijske vodje pomembno tudi zavedanje, kateri so tisti vedenjski dejavniki, na katere morajo misliti, ko upravljajo svoje vedenje. Predvsem pa ugotovljen visok indeks ocenjene integritete policijskih vodij za njih same pomeni, da je v bodoče treba misliti predvsem na to, kako izboljšati zaznane pomanjkljivosti (na primer pri medsebojnih odnosih, kjer smo ugotovili še največ šibkih točk) in kako okrepiti vsebine, kjer so se rezultati izkazali kot primeri. Policijski vodje so tako postavljeni pred izziv za oblikovanje strategije dela na področju krepitve integritete (glej na primer Girodo, 2003), vključno s programi usposabljanja in izobraževanja sedanjih ter bodočih policijskih vodij.

Rezultati raziskave so pokazali, da so najpomembnejši prediktor za percepcijo visoke stopnje integritete vodij v po-

liciji njihove vodstvene izkušnje in delovne izkušnje vodje na splošno. S tem potrjujemo že ugotovljeno dejstvo, da se vodenja ne moreš samo naučiti, temveč je za uspešno vodenje pomembno tudi, da pridobiš ustrezne izkušnje. Kljub temu ne gre odpisati niti pomena izobrazbe, saj so bili nižje izobraženi vodje ocenjeni kot posamezniki z nižjo stopnjo integritete. Na tem področju je tako treba ponovno poudariti pomen usposabljanja za vodenje – enako pozornost, kot je namenjena pridobivanju profesionalnih kompetenc za policijsko delo, je treba posvetiti pridobivanju in krepitvi kompetenc za vodenje.

Ugotovitve so neposredno uporabne tudi v policijski praksi in pri strateškem upravljanju policije: bolj kot se policijski poklic profesionalizira (in primerna stopnja izobrazbe policistov in njihovih vodij je nujni, a ne zadostni pogoj za to), višja je percepcija integritete policijskih vodij. Zato menimo, da je višanje izobrazbenega standarda za policijski poklic v Sloveniji pravilna odločitev tudi z vidika krepitve integritete pri policijskem delu. Integriteta kot vedenje je namreč pomemben dejavnik profesionalizacije posameznega poklica in jo lahko razumemo kot rezultat skrbno načrtovanega ter dolgotrajnega procesa upravljanja vedenja v organizaciji, začeni s načinom izobraževanja in kasnejšega usposabljanja za uspešno delo.

Integriteta vodij je v času, ko smo izvedli raziskavo, eden od ključnih dejavnikov, ki ločuje (ali bo ločevala) uspešne od neuspešnih. In je pogoj za spremembe, ki nas nujno čakajo na obeh analiziranih področjih: pri načinu delovanja državnih organov in delu gospodarskih subjektov. Strinjamo se lahko (glej na primer razpravo o družbeni tranziciji, kapitalizmu in kriminaliteti; Kanduč, 2010), da je prav pomanjkanje integritete eden od dejavnikov, ki je celotno družbo pripeljal v stanje krize. In o tem ne gre le moralizirati; področje je treba poznati, ga znati izmeriti, postaviti diagnozo in potem (racionalno) upravljati.

Literatura

1. Aristotel. (2002). *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
2. Badaracco, L. Jr. J. & Ellsworth, R. R. (1992). Leadership, Integrity and Conflict. *Management Decision*. 30(6): 29–34.
3. Batson, C. D.; Thompson, E. R.; Seufferling, G.; Whitney, H. & Strongman, J. A. (1999). Moral Hypocrisy: Appearing Moral to Oneself Without Being So. *Journal of Personality and Social Psychology*. 77(3): 525–537.
4. Brown, E. M.; Trevino, L. K. & Harrison, D. A. (2008). Ethical Leadership – A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. V: Pierce, J. L., in Newstrom, J. W. (ur.) *Leaders & the Leadership Process – 5th edition*. 52–63. New York – McGraw-Hill Irwin.
5. Cloud, H. (2009). *Integrity*. New York: HarperCollins Publishers.
6. Craig, S. B. & Gustafson, S. B. (1998). Perceived leader integrity scale: an instrument for assessing employee perceptions of leader integrity. *Leadership Quarterly*. 9(2): 127–145.

7. Datta, A. (2005). *Measurement Equivalence of English and Spanish Versions of the Perceived Leader Integrity Scale*. Carolina: North Carolina State University.
8. Delattre, E. J. (1996). *Character and Cops: Ethics in Policing (third edition)*. Washington: AEI Press.
9. Dobovšek, B. (2007). Integrity Plans in the Police Institutions. V Meško G. & Dobovšek B. (ur.) *Policing Emerging Democracies – Critical reflections*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede. 273–296.
10. Girodo, M. (2003). Ocenjevanje tveganega vedenja in strateški sistemi: nova orodja za preprečevanje korupcije ter krepitev integritete. V Pagon, M.; Meško G. & Lobnikar B. (ur.) *Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti*. Ljubljana, Visoka policijsko-varnostna šola.
11. Howell, M. J. & Avolio, B. J. (1995). Charismatic Leadership: Submission or Liberation? *Business Quarterly*. 60(1): 62–71.
12. Kampanakis, J. (2003) Policijska organizacijska (sub)kultura in integriteta policistov. V Pagon, M.; Meško, G. & Lobnikar, B. (ur.) *Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti*, 175–186. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
13. Kanduč, Z. (2010). Krizna tranzicija (ali postmodernizacija), kriminaliteta in strukturno nasilje – Kriminološki vidik. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 62(1): 51–63.
14. Kant, I. (2005). *Utemeljitev metafizike nravi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
15. Kant, I. (2003). *Kritika praktičnega uma*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
16. Kirkpatrick, A. S. & Locke, E. A. (1991). Leadership: Do Traits Matter? *The Executive*. 5(2): 48–60.
17. Koehn, D. (2005). Integrity as a Business Asset. *Journal of Business Ethics*. 58: 125–136.
18. Lennick, D. & Kiel F. (2009). *Moral Intelligence*. New Jersey: Wharton School Publishing.
19. McFall, L. (1987). Integrity. *Ethics*. 98(1): 5–20.
20. Meško, G. & Koporec Oberčkal, A. (2010). Odklonskost v znanosti – vzroki, pojave oblike in odzivi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 61(4): 395–405.
21. Morrison, A. (2001). Integrity and Global Leadership. *Journal of Business Ethics* 31(1): 65–76.
22. Northouse, P. G. (2007). *Leadership – Theory and Practice – Fourth Edition*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
23. Pagon, M.; Kutnjak-Ivkovich, S. & Klockars, C. B. (1998). The measurement of police integrity in Slovenia. *Crime control policies: political rhetoric or empirical reality*. Academy of Criminal Justice Sciences, 1998 Annual Meeting, Albuquerque, New Mexico, March 10–14.
24. Pagon, M. (2003). Policijska etika in integriteta. V: Pagon, M.; Meško, G. & Lobnikar, B. (ur.) *Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti*. Ljubljana, Visoka policijsko - varnostna šola.
25. Pagon, M., Kutnjak-Ivkovich, S. & Lobnikar, B. (2003) Policijska integriteta in stališča do policijske korupcije: primerjava med policisti in študenti. V: Pagon, M.; Meško, G. & Lobnikar, B. (ur.) *Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti*. Ljubljana, Visoka policijsko - varnostna šola.
26. Pagon, M. & Lobnikar, B. (2004). Police integrity in Slovenia. V Klockars, C. B.; Kutnjak Ivkovič, S. & Haberfeld M.R. (ur.) *The contours of police integrity*. Thousand Oaks (Calif.); London; New Delhi: Sage, cop. 212–231.
27. Palanski, E. M. & Yammarino, F. J. (2009). Integrity and Leadership: A multi-level conceptual framework. *The Leadership Quarterly*. 20: 405–420.
28. Palanski, E. M. & Yammarino, F. J. (2007). Integrity and Leadership: Clearing the Conceptual Confusion. *European Management Journal*. 25(3): 171–184.
29. Parry, W. K. & Proctor – Thomson S. B. (2002). Perceived Integrity of Transformational Leaders in Organizational Settings. *Journal of Business Ethics*. 35: 75–96.
30. Platon. (2003). *Poslednji dnevi Sokrata*. Ljubljana: Slovenska matica.
31. Peterson, D. (2004). *Perceived leader integrity and ethical intentions of subordinates*. *Leadership & Organization Development Journal*; 25(1). 7–23.
32. Posner, Z. B. (2001). What Does It Mean to Act With Integrity? *Teaching Business Ethics*. 5(4): 461–473.
33. Raeper, W. & Smith, L. (1995). *Vodnik po idejah – religija in filozofija v preteklosti in danes*. Ljubljana: Založništvo Jutro.
34. Rousseau, J. J. (1993). *Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
35. Simons, T. (2002). Behavioral Integrity: The Perceived Alignment Between Managers' Words and Deeds as a Research Focus. *Organization Science*. 13(1): 18–35.
36. Simons, L. T. (1999). Behavioral integrity as a critical ingredient for transformational leadership. *Journal of Organizational Change Management*. 12(2): 89–104.
37. Sovre, A. (2003). *Poslednji dnevi Sokrata – predgovor in uvod*. Ljubljana: Slovenska matica.
38. Šumi, R. (2007). Krepitev integritete policistov – model dobre prakse. *Varstvoslovje*. 9(3–4): 186–195.
39. Šumi, R. (2006). *Krepitev integritete policistov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
40. Turner, N.; Barling J.; Epitropaki, O.; Butcher, V. & Milner, C.. (2002). Transformational Leadership and Moral Reasoning. *Journal of Applied Psychology*. 87(2): 304–311.
41. Vicchio, J. S. (1997). Ethics and police integrity. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 66(7).
42. Worden, S. (2003). The Role of Integrity as a Mediator in Strategic Leadership: A Recipe for Reputational Capital. *Journal of Business Ethics*. 46(1): 31–44.

Police leaders' integrity - how are they seen by their subordinates

Robert Šumi, B. A. in Criminal Justice, PhD student at Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana

Dr. Dana Mesner - Andolšek, Associate Professor at Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana

Dr. Milan Pagon, Full Professor at Zayed University, Dubai, UAE

Dr. Branko Lobnikar, Associate Professor at Faculty of Criminal Justice, University of Maribor

Integrity is a fundamental characteristic of successful leaders and also a key factor in organizations. Besides that, integrity is central to the mission of the police. The study of management integrity has been gaining on importance over the last decades. Researchers established a positive correlation between the perception of management integrity and transformation management, the personal engagement of employees, and the positive impact on the moral actions of employees. The research on the integrity of police managers was carried out on a sample of 768 police officers. The instrument Perceived Leader Integrity Scale (PLIS) was used for measuring management integrity, whereby the demographic variables on evaluated leaders and respondents were added. The results of the research revealed that the best predictor for the perception of a high level of integrity were the work and management experience of managers and their education level. More experienced managers, who also have a higher education level, received higher marks for leader integrity by their subordinated police officers.

Keywords: police, management, education, position, perception, positive correlation, survey, public opinion, Perceived Leader Integrity Scale – PLIS, Slovenia

UDC: 351.74:005

Spletno in mobilno nadlegovanje v Sloveniji

Aleš Završnik*, Anja Sedej**

Kibernetsko nadlegovanje se običajno nanaša na nadlegovanje in ustrahovanje drugih oseb z uporabo novih elektronskih tehnologij, predvsem mobilnih telefonov in interneta. V prispevku so predstavljeni rezultati internetne ankete o kibernetski kriminaliteti in viktimizacijah, izvedene predvsem med študenti na več fakultetah v Sloveniji. 441 odraslih, od tega 246 starih manj kot 24 let, 135 starih od 24 do 35 let in 60 starih več kot 35 let, pri čemer gre za 304 ženske in 137 moških, je bilo anketiranih zaradi proučevanja narave in razsežnosti kibernetskega nadlegovanja v Sloveniji. Tri glavne kategorije nadlegovanja (preko elektronske pošte, spletnih socialnih omrežij in mobilnih telefonov) in sedem podkategorij (ustrahovanje preko SMS-sporočil, e-pošte, spletnih socialnih omrežij od neznanih uporabnikov, preko spletnih socialnih omrežij od anonimnih uporabnikov, objava fotografij na spletnih socialnih omrežjih brez soglasja, označevanje (*tagganje*) obrazov na spletnih socialnih omrežjih, objavljane spremenjenih fotografij brez soglasja) je bilo proučenih glede na starost in spol, dojet vpliv, samopreventivne ukrepe in iskanje pomoči pri drugih. Ugotovljena je bila velika pojavnost kibernetskega nadlegovanja preko elektronske pošte (65 %), manj preko mobilnih telefonov (44 %) in spletnih socialnih omrežij (22 %). Razlike med spoloma so bile majhne, starostne razlike pa so bile statistično pomembne (71 % anketirancev starih od 24 do 35 let je bilo žrtev nasilja večkrat). Vpliv kibernetskega nadlegovanja je dojet kot zelo negativen za objavo osebnih podatkov in fotografij na internetu brez soglasja. Pogoste žrtve kibernetskega nadlegovanja se obrnejo na policijo redkeje kot uporabniki, ki še niso bili žrtev kibernetskega nadlegovanja.

Ključne besede: kibernetska kriminaliteta, spletno nadlegovanje, mobilni telefoni, internet, zlorabe, preprečevanje kriminalitete, analize, Slovenija

UDK: 004:343.3/.7(497.4)

1 Uvod¹

1.1 Opredelitev kibernetskega nadlegovanja

Kibernetsko nadlegovanje (angl. *cyberbullying*)² obsega ustrahovanje, trpinčenje, tiraniziranje ali šikaniranje po internetu, razumljenem v širšem smislu, na primer po e-pošti, spletnih straneh, blogih, klepetalnicah, forumih, spletnih socialnih omrežjih (na primer Facebook, Tweeter, Google+), straneh za izmenjavo multimedijskih vsebin (na primer Picasa, Youtube). Obsega pa tudi nasilje, ki ni povezano z internetom, temveč s storitvami mobilne telefonije (na primer preko kratkih SMS-sporočil, multimedijskih sporočil MMS, s prekomernimi klici). Temeljni elementi te oblike nasilnosti

po uveljavljeni definiciji uporabljeni v medvladnem programu COST (*European Cooperation in Science and Technology*) Akcije IS0801 »*Cyberbullying: coping with negative and enhancing positive uses of new technologies, in relationships in educational settings*«, so naslednji: (1) nadlegovanje drugih z novimi elektronskimi tehnologijami, primarno z mobilnimi telefoni in internetom, (2) agresivno in namerno dejanje, (3) ki ga izvršuje skupina ali posameznik, (4) s pomočjo elektronskih oblik komuniciranja, (5) dalj časa trajajoče ali ponavljajoče, (6) zoper žrtev, ki se ne more zlahka braniti.

Dosedanje raziskave kibernetsko nadlegovanje razvrščajo v več oblik. Prve so ga kategorizirale kot spletno in mobilno. V raziskavi, ki so jo opravili Smith *et al.* (2006), so razlikovali med sedmimi oblikami kibernetskega (vrstniškega) nasilja: (1) nasilje s pošiljanjem kratkih sporočil po mobilnih telefonih (SMS); (2) nasilje s pošiljanjem slik in videov preko mobilnih telefonov (multimedijska sporočila MMS); (3) nasilje s klicanjem preko mobilnih telefonov; (4) nasilje preko e-pošte; (5) nasilje v klepetalnicah; (6) nasilje preko sistemov takojšnjega sporočanja (*Instant Messaging*, kot so *Windows Messenger*, *Yahoo! Messenger*); (7) nasilje preko spletnih strani. A v kasnejši raziskavi Slonje in Smith (2008) ugotavljata, da so bile frekvence za nekatere pojavnosti oblike tako redke, da bi jih ne bilo več smiselno ponavljati, zato predlagata štiri

* Doc. dr. Aleš Završnik, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

** Anja Sedej, univ. dipl. prav., sodniška pripravnica na Višjem sodišču v Ljubljani.

¹ Za pomoč pri statistični obdelavi podatkov se posebej zahvaljuje Bogomilu Brvarju.

² Pojem je skoval kanadski aktivistični pedagog Bill Belsey, ustanovitelj mreže www.cyberbullying.ca.

kategorije: (1) nasilje s pošiljanjem kratkih sporočil po mobilnih telefonih; (2) nasilje preko e-pošte; (3) nasilje s klicanjem preko mobilnih telefonov; (4) razpečevanje slik in videoposnetkov.

V obsežni evropski raziskavi *EU Kids Online* (Livingstone *et al.*, 2001) so med šestimi tveganji, s katerimi se otroci soočajo na internetu, merili »žaljivo in neprijetno obnašanje na internetu« (poimenovano tudi kot ustrahovanje), v okviru katerega so ločili aktivnosti preko mobilnega telefona ter posebej tveganje v obliki »pošiljanja in prejemanja sporočil s spolno vsebino« (*sexting*).

V raziskavi, katere izsledke predstavljamo v nadaljevanju, smo razlikovali tri temeljne oblike in sedem podoblik kibernetkega nadlegovanja: (1) nadlegovanje po internetu, (2) nadlegovanje po spletnem socialnem omrežju in (3) nadlegovanje po mobilnem telefonu. Tripartitna členitev ima svoje prednosti in pomanjkljivosti. Pojem nadlegovanje je bolj določen kot pojem nasilje, a njegova slabost je, da ne obsega vseh oblik, ki sodijo v *cyberbullying* (na primer relacijskega nasilja v obliki širjenja govoric anketirani zelo verjetno niso uvrstili med »nadlegovanje«). Zato smo poleg teh treh glavnih oblik ločili še bolj specifične oblike: (a) prekomerno pošiljanje SMS/MMS-sporočil; (b) prekomerno pošiljanje e-pošte; (c) vzpostavlanje stikov v spletnih socialnih omrežjih (Facebook, Netlog ipd.) s strani neznancev; (č) vzpostavlanje stikov v spletnih socialnih omrežjih s strani neznancev, ki ne uporabljajo svojega pravega imena; (d) objavljanje fotografij, na katerih je anketirani brez svoje vednosti ali privolitve v spletnem socialnem omrežju; (e) označevanje obraza z imenom na fotografijah drugih uporabnikov spletnega socialnega omrežja; (f) objavljanje spremenjenih/predelanih fotografij posameznika brez njegovega dovoljenja.

1.2 Dosedanje raziskave o kibernetnem nadlegovanju v Sloveniji

Raziskava, osredotočena zgolj na kibernetno (spletno in mobilno) vrstniško ali siceršnje nadlegovanje v Sloveniji, nam ni znana. Posredno in v drugačnih kontekstih pa so nekatere raziskave obravnavale tudi posamične vidike kibernetkega nadlegovanja pri nas.

V panevropski raziskavi *EU Kids Online* o tveganjih in nevarnostih otrok, starih od 9 do 16 let, na internetu (Livingstone *et al.*, 2001) so ugotovili, da je bil že vsak peti otrok v EU (19 %) v zadnjem letu ustrahovan (skupaj *online* in *offline*). Ustrahovanje s pomočjo IKT je pogostejše v državah, kjer je ustrahovanje nasploh pogostejše; praviloma ni odvisno od penetracije interneta v državi. Za Slovenijo so ugotovili, da je ustrahovanje v živo še vedno trikrat pogostejše kot preko spleta

(15 % proti 4 %), delež ustrahovanja preko mobilnega telefona pa je še manjši in znaša 3 %. Delež spletnega ustrahovanja je v primerjavi z evropskim povprečjem v Sloveniji malo nižji (4 % proti 6 %). Vpliv starosti na ustrahovanje ni bil statistično pomemben. Glede *sextinga* so ugotavljali, koliko nasploh si otroci med sabo pošiljajo sporočila s spolno vsebino, kar ni del nadlegovanja.

V raziskavi *Mladi na netu* (Lobe in Muha, 2011), katere namen je bil prav tako ugotoviti spletne navade mladih, starih od 8 do 19 let, so merili tudi tveganja, kot so (1) nezaželeni spolni komentarji, (2) neprijetni in boleči komentarji, (3) sovražno nastrojene in strašljive strani ter (4) pošiljanje in prejemanje golih fotografij; prvi dve tveganji sta lahko razumljeni kot oblike nadlegovanja, tretja ne, ker ni nesorazmerja moči med napadalcem in žrtvijo, četrta pa je lahko tudi povsem konsenzualna in pozitivna izkušnja. Rezultati so pokazali, da polovica (51 %) otrok in mladih, starih od 11 do 19 let, še ni prejela *nezaželenih spolnih komentarjev*. Deklice so nezaželenne spolne komentarje prek spletnih socialnih omrežji dobile v večji meri (12 %) kot dečki (6 %). Izkazalo se je, da je tudi skoraj polovica (53 %) otrok in mladih prejela *neprijetne in boleče komentarje*. Bistvenih razlik v spolu niso ugotovili, najbolj pa je takšnemu nadlegovanju izpostavljena starejša skupina.

V raziskavo o poznavanju, razumevanju in dojemanju kibernetnih groženj ter strahu pred kibernetno kriminaliteto v Sloveniji sta Bernik in Meško (2011) vključila tudi nadlegovanje. Ugotovila sta, da se uporabniki bojijo nadlegovanja pri uporabi kibernetkega prostora (Bernik in Meško, 2011: 248), in zaključila, da je »[o]čitno premoženjska ogroženost še vedno tista, ki posameznike najbolj skrbi oziroma najbolj prizadene, manj pa neprimerno obnašanje in nadlegovanje« (*ibid.*: 249). Z vidika škodljivosti te oblike vrstniškega nadlegovanja pa je bilo sicer na nereprezentativnem vzorcu ugotovljeno (Muršič in Brvar, 2010: 23), da največ neprijetnih čustev v šoli doživljajo učenci, ki trdijo, da so doživeli nadlegovanje po telefonu (38 učencev oziroma skoraj vsak dvanajsti) ali internetu (17 učencev), zatem šele sledi na primer spolno nadlegovanje ali snemanje nasilja s telefonom.

V nadaljevanju prispevek obravnava kibernetno (spletno in mobilno) nadlegovanje (angl. *cyberbullying*) v Sloveniji in prikaže rezultate empirične študije, ki odgovarja na naslednja vprašanja: ali so bili anketiranci že žrtve kibernetkega nadlegovanja; kakšne so demografske značilnosti žrtev; kakšni uporabniki informacijske tehnologije so žrtve nadlegovanja; kako bi se nanj odzvali ali in kje bi iskali pomoč; kako, če sploh, bi kaznovali storilce kibernetkega nadlegovanja in kakšno je splošno zavedanje ter percepcija te oblike nasilnosti pri nas.

2 Metoda

V letu 2010 smo izvedli spletno anketo o uporabi informacijske tehnologije, kibernetiki kriminaliteti in viktimizacijah s pomočjo *online* sistema Google docs. Vsebovala je 38 zaprtih vprašanj (intervalnih vprašanj, vprašanj z eno možno izbiro, tabelarničnih vprašanj z več možnimi odgovori, ocenjevalne tabele). V analizo so vključeni odgovori, prejeti med 1. majem 2010 in 12. avgustom 2010. Anketa je poleg splošnih demografskih podatkov o izpraševancih ($n = 441$) obsegala tri sklope: prvi se je nanašal na uporabo informacijske tehnologije (na primer kaj, kdaj, koliko, za katere namene, kje anketirani uporabljajo IT-naprave), drugi na kibernetiko kriminaliteto (na primer, ali anketirani uporabljajo P2P, hackajo, pošiljajo neželeno pošto) in tretji na žrtve tovrstnih dejanj (zanimalo nas je, na primer, ali so bili anketirani žrtve kibernetičnega kaznivnega dejanja, kakšno je njihovo samozaščitno vedenje, na koga bi se obrnili v primeru kibernetičnega incidenta, ali poznajo sisteme za zaščito podatkov). V nadaljevanju predstavljamo izsledke analize, ki se nanašajo le na kibernetiko (spletno in mobilno) nadlegovanje.

Udeležence smo k sodelovanju povabili z objavo obvestil na internetu, po fakultetah in preko elektronske pošte. Ciljna populacija so bili študentje (sodelovali so pretežno študentje Pravne fakultete in Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani ter Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru), povabilu k izpolnjevanju pa se je odzvalo tudi dovolj starejših posameznikov (neštudentov), da smo opravili še primerjavo med različnimi starostnimi skupinami.

Analiza podatkov je bila opravljena s pomočjo programa SPSS 15. Izdelane so bile dvorazsežne frekvenčne (kontingenčne) tabele, za izračune povezav med spremenljivkami uporabljen Pearsonov test hi-kvadrat (χ^2) in Razmerje verjetij (*Likelihood ratio*). Test χ^2 smo izvajali s stopnjo značilnosti $\alpha = 0,05$ (mejno vrednost verjetnosti, pod katero zavrnamo ničelno hipotezo). Ne glede na to, da je pri testiranju neodvisnosti spremenljivk na majhnih vzorcih natančnejši test Razmerje verjetij, pri velikih vzorcih, kot je bil naš, pa Pearsonov χ^2 (Brvar, 2007), sta bila vedno preverjena oba. Če je bil α za Pearsona manjši od 0,05, za test Razmerje verjetij pa večji, smo sprejeli sklep, da spremenljivki nista povezani. Za ugotavljanje srednjih vrednosti so bile izdelane tabele srednje vrednosti in 95 % interval zaupanja. Za ugotavljanje razlik med spoloma in med starostnimi skupinami smo uporabili test Brown-Forsythe.

Tabela 1: Značilnosti zajetega vzorca

Demografske Značilnosti	$\Sigma N = 441$	N	%
Spol	moški	137	31,1
	ženski	304	68,9
Starost	manj kot 24 let	246	55,8
	24–35 let	135	30,6
	več kot 35 let	60	13,6
Izobrazba	osnovnošolska/poklicna/dijak	7	1,6
	srednješolska	21	4,8
	študent	297	67,3
	višja/visoka strokovna	24	5,4
	univerzitetna	79	18,0
	podiplomska	13	2,9

3 Rezultati

3.1 Pojavnost in značilnosti žrtev kibernetičnega nadlegovanja

Anketirani so odgovarjali na vprašanje, ali so že bili žrtve ene izmed treh oblik kibernetičnega nadlegovanja: nadlegovanja po internetu, v spletnem socialnem omrežju in po mobilnem telefonu (tabela 2).

Tabela 2: Število žrtev kibernetičnega nadlegovanja

Ali ste že bili žrtev:		Število	%
1. nadlegovanja po internetu (e-pošta, spam)	da, enkrat	26	5,9 %
	da, večkrat	260	59,0 %
	ne	148	33,6 %
	ne vem	7	1,6 %
2. nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (Facebook, Myspace, Netlog ipd.)	da, enkrat	37	8,4 %
	da, večkrat	59	13,4 %
	ne	337	76,4 %
	ne vem	8	1,8 %
3. nadlegovanja po mobilnem telefonu (klici, SMS-i)	da, enkrat	80	18,1 %
	da, večkrat	114	25,9 %
	ne	245	55,6 %
	ne vem	2	0,5 %

Največ izpraševancev je bilo žrtev internetnega nadlegovanja (64,9 %), nato nadlegovanja po mobilnem telefonu (44 %) in najmanj nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (21,8 %).

Demografske značilnosti žrtev treh oblik nadlegovanja so bile preverjene glede na spol (ni statistično pomembnejših razlik, tabela 3), izobrazbo (ni statistično pomembnejših razlik) in starost (obstajajo statistično pomembne razlike, graf 1).

Tabela 3: Kibernetsko nadlegovanje glede na spol

Ali ste že bili žrtev: (vpr. 14)		Spol					
		Moški		Ženski		Skupaj	
		Število	%	Število	%	Število	%
1. nadlegovanja po internetu (e-pošta, spam)	da, enkrat	6	4,4 %	20	6,6 %	26	5,9 %
	da, večkrat	87	63,5 %	173	56,9 %	260	59,0 %
	ne	42	30,7 %	106	34,9 %	148	33,6 %
	ne vem	2	1,5 %	5	1,6 %	7	1,6 %
	skupaj	137	100,0 %	304	100,0 %	441	100,0 %
2. nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (Facebook, Myspace, Netlog ipd.)	da, enkrat	9	6,6 %	28	9,2 %	37	8,4 %
	da, večkrat	14	10,2 %	45	14,8 %	59	13,4 %
	ne	112	81,8 %	225	74,0 %	337	76,4 %
	ne vem	2	1,5 %	6	2,0 %	8	1,8 %
	skupaj	137	100,0 %	304	100,0 %	441	100,0 %
3. nadlegovanja po mobilnem telefonu (klici, SMS-i)	da, enkrat	27	19,7 %	53	17,4 %	80	18,1 %
	da, večkrat	25	18,2 %	89	29,3 %	114	25,9 %
	ne	84	61,3 %	161	53,0 %	245	55,6 %
	ne vem	1	0,7 %	1	0,3 %	2	0,5 %
	skupaj	137	100,0 %	304	100,0 %	441	100,0 %

Iz tabele 3 je razvidno, da je delež moških, ki so bili večkrat nadlegovani po internetu, večji od deleža žensk (M: 63,6 %, Ž: 56,9 %). Rezultat nadlegovanja po spletnem socialnem omrežju in mobitelu pa je obraten. Ne glede na te ugotovitve, razlike med odstotki niso velike, test χ^2 kaže, da med spremenljivkama ni statistično pomembne povezanosti in je nadlegovanje približno enako razporejeno na moške in ženske: nadlegovanje po internetu ($\chi^2 = 1,991$, $p = 0,574$), nadlegovanje v spletnem socialnem omrežju ($\chi^2 = 3,146$, $p = 0,370$) in nadlegovanje po mobilnem telefonu ($\chi^2 = 6,233$, $p = 0,101$) (glej še zbirno tabelo 4).

Enako kot za razlike med spolom žrtev velja tudi za razlike med različno izobraženimi,³ statistično pomembne

povezanosti ni: nadlegovanje po internetu ($\chi^2 = 30,294$, $p = 0,035$, kar sicer kaže na statistično pomembno povezanost, a je premalo podatkov za zanesljivost), nadlegovanje v spletnem socialnem omrežju ($\chi^2 = 20,403$, $p = 0,311$), nadlegovanje po mobilnem telefonu ($\chi^2 = 19,060$, $p = 0,388$). Razmerje verjetij za združene vse tri oblike nadlegovanj pri izobrazbi

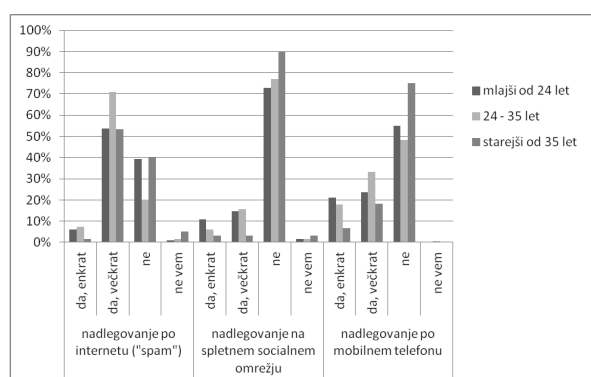
znaša 0,105. Statistično pomembnih razlik tudi ni med različnimi poklicnimi skupinami⁴ (nadlegovanje po internetu: $\chi^2 = 20,763$, $p = 0,054$; nadlegovanje po spletnem socialnem omrežju: $\chi^2 = 17,383$, $p = 0,136$; nadlegovanje po mobilnem telefonu: $\chi^2 = 20,927$, $p = 0,051$; razmerje verjetij je za vse tri oblike nadlegovanja 0,024).

Statistično pomembna povezanost pa je med nadlegovanjem in starostjo izpraševancev (graf 1). Po internetu so najbolj nadlegovani stari med 24 in 35 let. Kar 71 % vseh vprašanih te starosti je odgovorilo, da so bili nadlegovani večkrat. Tudi po mobilnem telefonu je v največjem deležu nadlegovana ta starostna skupina (33,3 % jih je bilo nadlego-

³ Izobrazba: dokončana osnovna, poklicna šola, dijak; dokončana srednja šola; dokončana višja ali visoka strokovna šola; dokončana univerzitetna izobrazba; dokončan magistririj ali doktorat; sem študent.

⁴ Poklic ali študij: Pravna fakulteta; Fakulteta za družbene vede; Fakulteta za varnostne vede; učitelj ali profesor; strojni tehnik ali poslovni sekretar; druga fakulteta.

vanih večkrat), medtem ko nadlegovanja po spletnem socialnem omrežju ni izpostavila nobena skupina, očitno pa so tarča tega nadlegovanja v najmanjši meri starejši od 35 let (90 % izpraševancev te starosti ni bilo nadlegovanih). Pearsonov test χ^2 (tabela 4): za nadlegovanje po internetu $\chi^2 = 23,242$, $p = 0,001$, za nadlegovanje v spletnem socialnem omrežju $\chi^2 = 12,838$, $p = 0,046$, za nadlegovanje po mobilnem telefonu $\chi^2 = 16,277$, $p = 0,012$; razmerje verjetij za združene vse tri oblike nadlegovanj znaša 0,001.

Graf 1: Kibernetsko nadlegovanje glede na starost

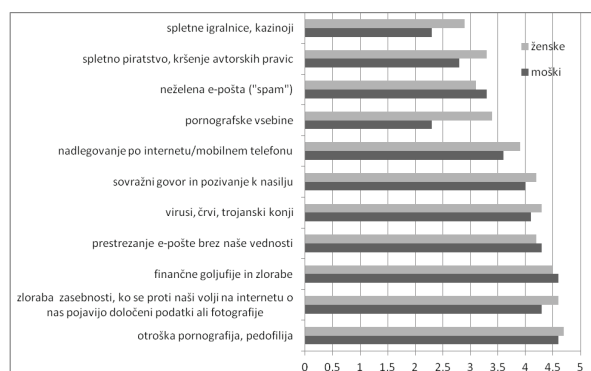
Tabela 4: Pearsonovi testi hi-kvadrat, povezave med žrtvami kibernetkega nadlegovanja in demografskimi značilnostmi anketirancev

Ali ste že bili žrtev: (vpr. 14)		Starost	Izobrazba	Poklic, študij, letnik	Spol
1. nadlegovanja po internetu (e-pošta, spam)	hi-kvadrat	23,242	30,294	20,763	1,991
	s.p.	6	18	12	3
	Sig.	0,001	0,035	0,054	0,574
2. nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (Facebook, Mysapce, Netlog ipd.)	hi-kvadrat	12,838	20,403	17,383	3,146
	s.p.	6	18	12	3
	Sig.	0,046	0,311	0,136	0,370
3. nadlegovanja po mobilnem telefonu (klici, SMS-i)	hi-kvadrat	16,277	19,060	20,927	6,233
	s.p.	6	18	12	3
	Sig.	0,012	0,388	0,051	0,101

3.2 Zaznavanje resnosti kibernetkega nadlegovanja

Zanimalo nas je, kako to novo obliko nadlegovanja anketirani ocenjujejo v primerjavi z drugimi kibernetnimi tveganji in nevarnostmi. Izbrali smo 11 najpogostejših kibernetnih tveganj in nevarnosti ter analizirali statistično pomembne razlike med demografskimi skupinami. Izdelane so bile tabele srednje vrednosti in 95 % interval zaupanja. Za ugotavljanje razlik med spoloma in starostnimi skupinami (mlajši od 24 let, 24–35 let in starejši od 35 let) smo uporabili test Brown-Forsythe. Podoben je F-testu v analizi variance, vendar ne zahteva, da je izpolnjen pogoj enakosti varianc, dopušča pa tudi različne velikosti skupin, v našem primeru 137 moških in 404 žensk. Grafa 2 in 3 prikazujeta razlike v zaznavanju resnosti kibernetnih nevarnosti in tveganj glede na spol in starost (anketno vprašanje 22).

Iz grafa 2 je razvidno, da moški in ženske najbolj različno ocenjujejo pornografske vsebine na internetu ter spletne igralnice in kazinoje. Pornografske vsebine na internetu je kar 37,2 % moških ocenilo kot povsem neproblematične, takšnega mnenja pa je bilo samo 11,5 % žensk. Spletne igralnice in kazinoje je kot povsem neproblematične ocenilo 34,3 % moških in samo 14,8 % žensk. Temu primerne so tudi razlike v grafu prikazanih srednjih vrednosti. Z uporabo testa Brown-Forsythe smo ugotovili statistično značilno razliko tudi med spolom in nadlegovanjem po internetu/mobilnem telefonu, zlorabo zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije, ter spletnim piratstvom in kršenjem avtorskih pravic; vse naštetje nevarnosti se moškim zdijo manj problematične kot ženskam. Statistično značilna razlika med moškimi in ženskami je tudi pri neželeni e-pošti, ki se za razliko od prejšnjih nevarnosti zdi bolj problematična moškim.

Graf 2: Razlike v zaznavanju resnosti kibernetičnih nevarnosti glede na spol (1 – sploh ni problematično, 5 – zelo problematično)

Podrobnejša analiza treh izbranih kibernetičnih nevarnosti in tveganj kaže naslednje razlike med spoloma (tabela 5 in 6):

Tabela 5: Analiza zaznavanja nevarnosti po spolu: Srednje vrednosti in 95 % interval zaupanja

Kako velik problem se vam zdijo našete nevarnosti, na katere lahko naletimo pri uporabi interneta? (vpr. 22)		N	Sred. vred.	Stand. odklon	95 % interval zaupanja	
					Spod. meja	Zgor. meja
1. nadlegovanje po internetu/mobilnem telefonu	moški	137	3,59	1,019	3,42	3,76
	ženski	304	3,91	0,937	3,81	4,02
	skupaj	441	3,81	0,973	3,72	3,91
2. zloraba zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije	moški	137	4,27	0,827	4,13	4,41
	ženski	304	4,55	0,761	4,46	4,63
	skupaj	441	4,46	0,791	4,39	4,53
3. neželena e-pošta (spam)	moški	137	3,30	1,080	3,12	3,48
	ženski	304	3,05	1,092	2,92	3,17
	skupaj	441	3,12	1,094	3,02	3,23

Tabela 6: Analiza zaznavanja nevarnosti po spolu: test Brown-Forsythe

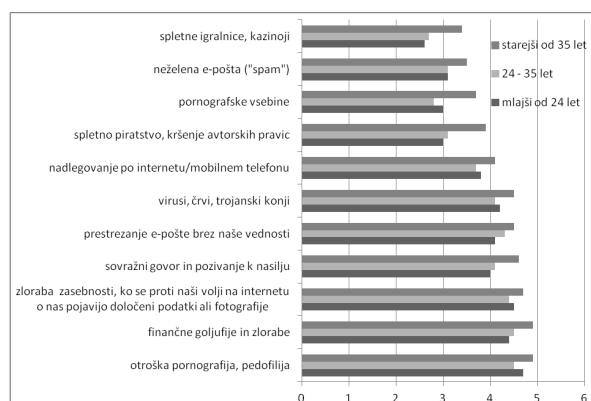
Kako velik problem se vam zdijo našete nevarnosti, na katere lahko naletimo pri uporabi interneta? (vpr. 22)	Statistika	s.p.1	s.p.2	Sig.	
1. nadlegovanje po internetu/mobilnem telefonu	Brown-Forsythe	9,990	1	243,503	0,002
2. zloraba zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije	Brown-Forsythe	11,046	1	243,609	0,001
3. neželena e-pošta (spam)	Brown-Forsythe	5,153	1	264,881	0,024

Nadlegovanje po internetu/mobilnem telefonu: moškim se zdi ta nevarnost manj problematična kot ženskam. Kot zelo problematično jo je ocenilo 21,2 % moških in 31,3 % žensk. Povprečni oceni se razlikujeta za približno 0,5, pri čemer so ocene moških bolj razpršene kot ocene žensk. Test Brown-Forsythe kaže statistično značilno razliko med moškimi in ženskami. Verjetnost ničelne hipoteze je skoraj 0, da pa razlike niso tako velike kot pri ocenjevanju nevarnosti pornografije, kaže vrednost Brown-Forsythe, ki je nekajkrat manjša.

Zloraba zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije: moškim se zdi ta nevarnost manj problematična kot ženskam. Kot zelo problematično jo je ocenilo 46,0 % moških in 68,4 % žensk. Povprečni oceni sta pri obeh skupinah nad 4, razlike pa majhni. Test Brown-Forsythe kaže statistično značilno razliko med moškimi in ženskami. Verjetnost ničelne hipoteze je skoraj 0.

Neželena e-pošta (spam): ta se zdi nevarnejša moškim. Sicer razlike niso velike: 16,8 % moških je nevarnost ocenilo kot zelo problematično in 13,2 % žensk. Povprečni oceni sta večji od 3 in manjši od 4. Test Brown-Forsythe kaže statistično značilno razliko med moškimi in ženskami. Verjetnost ničelne hipoteze je skoraj 0,02.

Zaznavanje resnosti kibernetских nevarnosti in tveganj glede na starost za izbrane tri kibernetске nevarnosti in tveganja kaže graf 3.

Graf 3: Razlike v zaznavanju resnosti kibernetских nevarnosti glede na starost (1 – sploh ni problematično, 5 – zelo problematično)

Med starostnimi skupinami in zaznavanjem resnosti vseh naštetih nevarnosti, razen zlorabe zasebnosti, so statistično pomembne razlike. Iz grafa 3 je razvidno, da se vse nevarnosti zdijo najbolj problematične najstarejši skupini. Največja razlika med starejšimi in drugima dvema starostnima skupinama je pri pornografskih vsebinah (odstotek starejših, ki so jih ocenili kot zelo problematične, je dvakrat večji od odstotkov mlajših skupin) in spletnih igralnicah ter kazinojih, ki se sicer vsem starostnim skupinam zdijo najmanj problematični. Z relativno nizko povprečno oceno so skupine ocenile tudi neželena e-pošta.

Podrobnejša analiza izbranih kibernetских nevarnosti in tveganj pa kaže naslednje razlike v zaznavanju resnosti tveganj med starostnimi skupinami (tabela 7 in 8):

Tabela 7: Analiza zaznavanja nevarnosti po starostnih skupinah: Srednje vrednosti in 95 % interval zaupanja

Kako velik problem se vam zdijo našete nevarnosti, na katere lahko naletimo pri uporabi interneta? (vpr. 22)		N	Sred. vred.	Stand. odklon	95 % interval zaupanja	
					Spod. meja	Zgor. meja
1. nadlegovanje po internetu/mobilnem telefonu	mlajši od 24 let	246	3,79	0,992	3,66	3,91
	24–35 let	135	3,72	0,975	3,55	3,88
	starejši od 35 let	60	4,13	0,833	3,92	4,35
	skupaj	441	3,81	0,973	3,72	3,91
2. zloraba zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije	mlajši od 24 let	246	4,47	0,775	4,37	4,56
	24–35 let	135	4,36	0,878	4,21	4,51
	starejši od 35 let	60	4,65	0,606	4,49	4,81
	skupaj	441	4,46	0,791	4,39	4,53
3. neželena e-pošta (spam)	mlajši od 24 let	246	3,05	1,107	2,91	3,19
	24–35 let	135	3,07	1,090	2,89	3,26
	Starejši od 35 let	60	3,53	0,965	3,28	3,78
	skupaj	441	3,12	1,094	3,02	3,23

Tabela 8: Analiza zaznavanja nevarnosti po starostnih skupinah: test Brown-Forsythe

Kako velik problem se vam zdijo našete nevarnosti, na katere lahko naletimo pri uporabi interneta? (vpr. 22)		Statistika	s.p.1	s.p.2	Sig.
1. nadlegovanje po internetu/mobilnem telefonu	Brown-Forsythe	4,433	2	283,851	0,013
2. zloraba zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije	Brown-Forsythe	3,089	2	302,709	0,047
3. neželena e-pošta (spam)	Brown-Forsythe	5,359	2	273,388	0,005

Nadlegovanje po internetu/mobilnem telefonu: to nevarnost ocenjuje starejša skupina kot zelo problematično z 38,3 % oziroma z oceno 4 kar 40 %. Edino ta skupina je ocenila nevarnost s povprečno oceno nad 4. Majhni standardni odkloni pa kažejo enako mnenje znotraj skupin. Brown-Forsythova statistika je majhna, znaša 4,433, verjetnost ničelne hipoteze pa je enaka 0,013. Razlike med ocenami nevarnosti nadlegovanja po internetu/mobilnem telefonu so med starostnimi skupinami statistično značilne.

Zloraba zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije: vse starostne skupine so tovrstno nevarnost ocenile kot problematično. Povprečne ocene nevarnosti 4,36–4,65. Razlike so majhne. To je tudi edino podvprašanje vprašanja 22, pri katerih je verjetnost ničelne domneve 0,047, torej na meji sprejema oziroma zavrnitve. Statistika Brown-Forsythe je majhna – 3,09, zato sklepamo, da med starostnimi skupinami ni statistično pomembne razlike pri oceni nevarnosti zlorabe zasebnosti.

3.3 Stališča do kazenskoopravnega sankcioniranja kibernetnega nadlegovanja

V strokovni javnosti⁵ se kot eno temeljnih vprašanj pojavlja, ali je treba na kibernetno nadlegovanje reagirati tudi s kazenskim pravom. Pregledali smo razlike glede na starost, spol, izobrazbo in poklic (tabela 9). Izpraševancem (ženskam sicer bolj kot moškim) velik problem predstavljata dve obliki nadlegovanja: objavljanje fotografij brez posameznikove vednosti ali privolitve v spletnem socialnem omrežju in objavljanje spremenjenih ali predelanih fotografij posameznika. Skoraj ¼ jih meni, da je to nadlegovanje, ki si zasluži inkriminacijo. Nadalje je razvidno, da med tema dvema oblikama nadlegovanja (skupaj z obliko – vzpostavljanje stikov v spletnih socialnih omrežjih s strani neznancev, ki ne uporabljajo svojega pravega imena) in spolom obstajajo statistično značilne razlike (glej tabelo 9).

Tabela 9: Pearsonovi hi-kvadrat testi ocenjevanja nadlegovanja kot vrednega kazenskoopravnega reagiranja

Ali menite, da gre v naslednjih primerih za nadlegovanje, vredno kazenskoopravnega reagiranja? (vpr. 34)		Starost	Izobrazba	Poklic	Spol
1. Objavljanje vaših fotografij (fotografij, na katerih ste vi) brez vaše vednosti ali privolitve v spletnem socialnem omrežju	Hi-kvadrat	13,449	3,128	6,254	10,524
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,009	0,537	0,181	0,005
2. Označevanje vašega obraza z vašim imenom na fotografijah drugih uporabnikov spletnega socialnega omrežja	Hi-kvadrat	57,811	24,576	33,930	5,296
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,000	0,000	0,000	0,071

Neželena e-pošta (spam): tudi ta nevarnost je ocenjena z relativno nizko povprečno oceno od 3,05 do 3,53. Statistika Brown-Forsythe je majhna – 5,36, verjetnost ničelne hipoteze pa je enaka 0,005. Razlike med ocenami nevarnosti nezaželene pošte so med starostnimi skupinami statistično značilne.

⁵ Glej razprave 4. sestanka COST Akcije *Cyberbullying*, Antwerp, Belgija, 26.5.2010 (COST Action IS0801).

3. Objavljanje spremenjenih/predelanih fotografij, na katerih ste vi	Hi-kvadrat	8,885	1,507	5,738	18,689
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,064	0,825	0,220	0,000
4. Prekomerno pošiljanje SMS/MMS-sporočil	Hi-kvadrat	15,817	5,428	9,552	0,642
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,003	0,246	0,049	0,726
5. Prekomerno pošiljanje e-pošte	Hi-kvadrat	20,761	19,010	16,771	4,619
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,000	0,001	0,002	0,099
6. Vzpostavljanje stikov v spletnih socialnih omrežjih (Facebook, Netlog ipd.) s strani neznancev	Hi-kvadrat	29,967	7,612	27,604	3,795
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,000	0,107	0,000	0,150
7. Vzpostavljanje stikov v spletnih socialnih omrežjih (Facebook, Netlog ipd.) s strani neznancev, ki ne uporabljajo svojega pravega imena	Hi-kvadrat	9,800	4,278	13,083	13,830
	s.p.	4	4	4	2
	Sig.	0,044	0,370	0,011	0,001

Pri starostnih skupinah je drugače. Statistično značilne povezave obstajajo med starostjo in vsemi oblikami nadlegovanja (razen objavo spremenjenih/predelanih fotografij, $\chi^2 = 8,885$, $p = 0,064$). Pri vseh oblikah nadlegovanja (razen pri prekomernem pošiljanju SMS/MMS-sporočil) je daleč največ starejših od 35 let tistih, ki menijo, da bi bilo treba kazenskoppravno reagirati. Starejši in tisti med 24–35 let se najbolj približajo ravno pri prekomernem pošiljanju SMS/MMS-sporočil in samo tu več mlajših (starih med 24–35 let) kot pa starejših meni, da bi bilo potrebno kazenskoppravno reagiranje.

Statistično značilne razlike v mnenju glede potrebnosti kazenskoppravnega reagiranja na določene oblike nadlego-

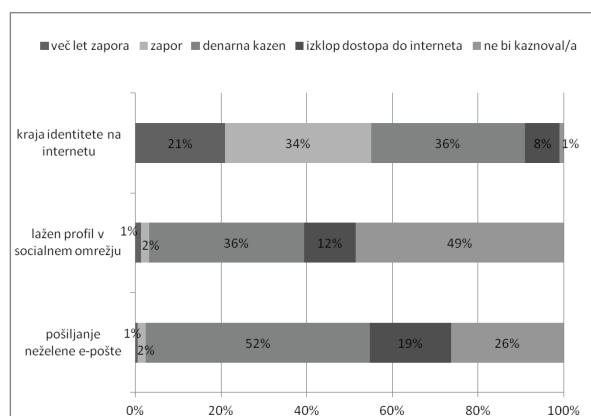
vanj obstajajo tudi med študenti pravne fakultete in študenti drugih fakultet. Te razlike je test Brown-Forsythe pokazal pri (1) označevanju obraza z imenom na fotografijah drugih uporabnikov spletnega socialnega omrežja, (2) prekomernem pošiljanju e-pošte, vzpostavljanju stikov v spletnih socialnih omrežjih s strani neznancev in (3) s strani neznancev, ki ne uporabljajo svojega pravega imena. Pri vseh oblikah nadlegovanja manj študentov pravne fakultete – glede na študente drugih fakultet – meni, da je potrebno kazenskoppravno reagiranje (tabela 10). Očitno so študenti prava ponotranjili enega temeljnih načel kazenskega prava.

Tabela 10: Mnenje študentov o potrebnosti kazenskoppravnega reagiranja na določene oblike nadlegovanja

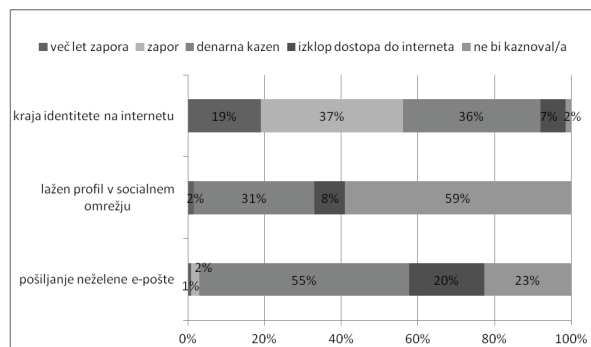
		Število Σ 229	PF UNI LJ	Število Σ 155	Druge fakultete
Označevanje vašega obraza z vašim imenom na fotografijah drugih uporabnikov spletnega socialnega omrežja	da	28	35,8 %	67	43,2 %
	ne	124	54,1 %	56	36,13 %
	ne vem	23	10 %	32	20,6 %
Prekomerno pošiljanje e-pošte	da	26	11,4 %	31	20 %
	ne	184	80,3 %	107	69 %
	ne vem	19	8,3 %	17	11 %
Vzpostavljanje stikov v spletnih socialnih omrežjih s strani neznancev	da	16	7 %	19	12,3 %
	ne	201	87,8 %	111	71,6 %
	ne vem	12	5,2 %	25	16,1 %
Vzpostavljanje stikov v spletnih socialnih omrežjih s strani neznancev, ki ne uporabljajo svojega pravega imena	da	79	34,5 %	60	38,7 %
	ne	129	56,3 %	64	41,3 %
	ne vem	21	9,2 %	31	20 %

3.4 Kaznovalna nastrojenost do kibernetnega nadlegovanja

Anketiranci so se na lestvici opredeljevali, kako bi kaznovali tri temeljne oblike kibernetnega nadlegovanja, z opredelitvijo (od najstrožje do ničte): več let zapora – zapor – denarno kazen – izklop dostopa do interneta – ne bi kaznoval/a. Rezultati so razvidni iz grafov od 4 do 6.

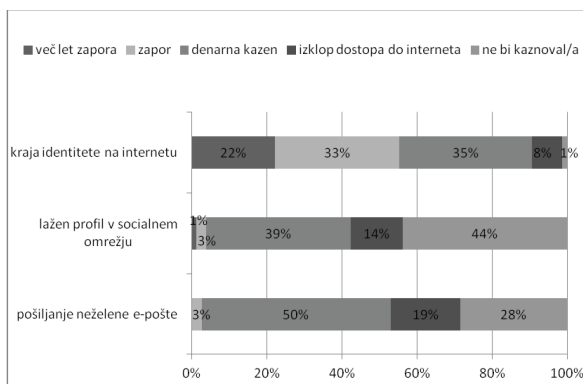

Graf 4: Kako bi kaznovali nadlegovanje?

Graf 5: Kako bi kaznovali nadlegovanje (moški, N = 137)?

Več kot polovica anketiranih bi z zaporno kaznijo kaznovala kraja identitete na internetu (presenetljivo, razlik med M in Ž ni), petina kar z zaporom več let. Strogost kaznovanja preseneča; najbrž so si anketirani predstavljali pod to nevarnostjo v prvi vrsti premoženjske modalitete. Lažen profil v spletnem socialnem omrežju je tudi po mnenju več kot tretjine anketiranih vreden kaznovanja: za to bi se odločilo več kot 30 % moških in več kot 40 % žensk. Natančnejša statistika razlik med spoloma ni bila opravljena, iz navedenega pa je razvidno, da bi moški strožje kaznovali pošiljanje neželene e-pošte in blažje lažen profil v spletnem socialnem omrežju. Nasploh

Graf 6: Kako bi kaznovali nadlegovanje (ženske, N = 304)?

preseneča kaznovalna naravnost do kraja identitete (več kot 90 % anketiranih bi prisodilo kazenske sankcije) in pošiljanja neželene pošte (več kot 70 % bi jih prisodilo kazenske sankcije), ob majhnih odstotkih pogodbenega »kaznovanja« (izklop dostopa do interneta).

3.5 Preventivno samozaščitno ravnanje žrtev

Pri žrtvah nadlegovanja nas je zanimala korelacija s samozaščitnim vedenjem, na katerega bi lahko sklepali iz treh oblik njihovega vedenja in poznavanja računalniške programske zaščite, spletnih groženj in sistemov za zaščito podatkov.

a) Ali žrtve uporabljajo računalniško programsko zaščito?

Anketirance smo povprašali, ali uporabljajo katero izmed sedmih oblik računalniške programske zaščite, in to primerjali s podatki o žrtvah (vprašanje 12): zanimalo nas je, ali tisti, ki se bolj samozaščitno vedejo, manj pogosto postanejo žrtve nadlegovanja (tabela 11).

Tabela 11: Pearsonov hi-kvadrat test uporabe računalniške programske zaščite žrtev nadlegovanja

Ali uporabljate našeto računalniško programsko zaščito? (vpr. 12)		Ali ste že bili žrtev nadlegovanja po internetu	Ali ste že bili žrtev nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju	Ali ste že bili žrtev nadlegovanja po mobilnem telefonu
1. požarni zid	Hi-kvadrat	16,626	14,870	16,395
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,011	0,021	0,012
2. protivirusni program	Hi-kvadrat	8,216	3,759	6,702
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,223	0,709	0,349
3. program, ki blokira pojavna okna (pop-up)	Hi-kvadrat	5,514	11,887	1,016
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,480	0,065	0,985
4. program za starševsko kontrolo	Hi-kvadrat	4,154	5,957	1,505
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,656	0,428	0,959
5. program, ki ščiti pred ribarjenjem (anti-phishing)	Hi-kvadrat	4,036	5,374	10,220
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,672	0,497	0,116
6. program, ki ščiti pred vohunjenjem (anti-spy)	Hi-kvadrat	8,178	9,503	2,843
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,225	0,147	0,828
7. pogosto posodabljate protivirusne programe	Hi-kvadrat	8,887	6,540	7,591
	s.p.	6	6	6
	Sig.	0,180	0,365	0,270

Statistično pomembne povezave ni. Na prvi pogled obstaja povezava med vsemi tremi oblikami nadlegovanja in uporabo požarnih zidov ($\chi^2 = 16,626; 14,870; 16,395$, $p = 0,011; 0,021; 0,012$), a je premalo podatkov, da bi bil rezultat zanesljiv (Razmerje verjetij ima stopnjo značilnosti 0,170; odstotki se le malo razlikujejo).

b) Ali žrtve razumejo spletne nevarnosti in ogrožanja?

Anketirane smo vprašali (vprašanje 13): Kako dobro razumete delovanje: (1) računalniških virusov in črvov, (2) spletnega ribarjenja (*phishing*), (3) vohunskih programov, (4)

požarnih zidov, (5) protivirusnih programov in (6) sisteme spletnih prijav (na primer Safe.si, Spletno okno). Izbirali so lahko na petstopenjski lestvici med: sploh ne razumem – slabo – ne preveč dobro – še kar – zelo dobro razumem. Pri žrtvah *nadlegovanja po internetu* obstaja statistično značilna povezanost le z razumevanjem vohunskih programov ($\chi^2 = 17,478$, $p = 0,025$; razmerje verjetij = 0,012). Pri žrtvah *nadlegovanja po spletnem socialnem omrežju* in *nadlegovanja po mobilnem telefonu* ni statistično značilne povezanosti z nobeno spremenljivko razumevanja pogostih oblik ogrožanja.

c) Ali žrtve poznajo sisteme za zaščito podatkov?

Podatke o žrtvah smo primerjali še z njihovim poznavanjem sistemov za zaščito podatkov (vprašanje 24): (1) digitalni podpis, (2) digitalno potrdilo, (3) HTTPS – *Secure Http*, (4) AES – *Advanced Encryption Standard*, (5) VPN – *Virtual Private Network*, PGP – *Pretty Good Privacy*. Anketirani so odgovarjali na petstopenjski lestvici med: še nisem slišal – slabo poznam – ne preveč dobro – še kar – zelo dobro.

Žrtve nadlegovanja po internetu bolje poznajo digitalni podpis kot tisti, ki niso bili še nikoli žrtve (na primer večkratne žrtve ga v 29 % poznajo zelo dobro – le 25 % nežrtev ga pozna zelo dobro, 42 % večkratnih žrtev in 46 % enkratnih žrtev ga še kar pozna, le 34 % nežrtev ga še kar pozna). Tudi digitalno potrdilo poznajo bolje tisti, ki so že bili žrtve nadlegovanja po internetu (na primer »še kar« ga pozna 54 % enkratnih žrtev, 35 % večkratnih žrtev in 30 % tistih, ki še niso bili viktimizirani na ta način). HTTPS (*secure http*) anketirani ne poznajo dobro, tudi delež tistih, ki so že slišali zanjo, je majhen. Toda delež tistih, ki zelo dobro poznajo zaščito, je največji med anketiranimi, ki so bili večkrat žrtve, prav tako delež tistih, ki so odgovorili »še kar«, in je najmanjši med tistimi, ki so odgovorili »ne preveč dobro«, »slabo poznam« in »še nisem slišal/a«. Kaže, da so žrtve nadlegovanja po internetu boljši poznavalci sistemov za zaščito podatkov od tistih, ki še niso bili viktimizirani na ta način. Čeprav Pearsonov test hi-kvadrat kaže, da statistično značilna povezanost obstaja le s poznavanjem enkripcije (AES) ($\chi^2 = 18,402$, $p = 0,018$), ob tem, da več kot polovica anketiranih sploh še ni slišala za to obliko zaščite.

Za žrtve nadlegovanja po spletnem socialnem omrežju na splošno velja podobno kot za nadlegovanje po internetu: bolje poznajo digitalni podpis in digitalno potrdilo, med boljšimi poznavalci pa so tisti, ki so že bili žrtve. Pearsonov test χ^2 kaže povezanost med nadlegovanjem po socialnem omrežju in poznavanjem digitalnega potrdila, zato so bile izračunane teoretične frekvence (razmerje verjetij = 0,012). Med večkratnimi žrtvami je sicer manj zelo dobrih poznavalcev digitalnega potrdila, kot bi pričakovali (če bi bili spremenljivki neodvisni), a so samo 3, ki »ne preveč dobro« poznajo digitalno potrdilo (če poznavanje ne bi bilo povezano s stopnjo viktimizacije, bi bilo slabih poznavalcev 9 anketirancev); podobno je »še kar« dobrih poznavalcev več med večkratnimi žrtvami, kot bi pričakovali.

Med poznavanjem zaščite in nadlegovanjem po mobilnem telefonu pa test χ^2 kaže, da ni statistično značilne povezanosti.

3.6 Ukrepanje žrtev po nadlegovanju

Kako bi se anketirani odzvali na kibernetško nadlegovanje in kako bi se anketirani, ki so že bili žrtve nadlegovanja,

odzvali nanj? Vprašani so bili (vprašanje 18): Na koga bi se obrnili v šestih hipotetičnih primerih (med njimi nadlegovanje na spletnem socialnem omrežju): (1) nepooblaščenega vdora v vaš računalnik, (2) sesutja informacijskega sistema iz neznanega razloga, (3) prevelikega števila neželene e-pošte, (4) nadlegovanja na spletnem socialnem omrežju, (5) če bi na internetu opazili gole podobe otrok.

Iz tabele 12 izhaja, da bi se v dveh primerih anketirani večinoma obrnili na neodvisnega IT-strokovnjaka (nepooblaščen vdor v računalnik in sesutje informacijskega sistema iz neznanega razloga), v dveh primerih pa večinoma na organe pregona (nadlegovanje po spletnem socialnem omrežju in golih podobah otrok). Neželeno pošto bi večinoma tolerirali (ali pa se počutili nemočne) in se ne bi obrnili na nikogar.

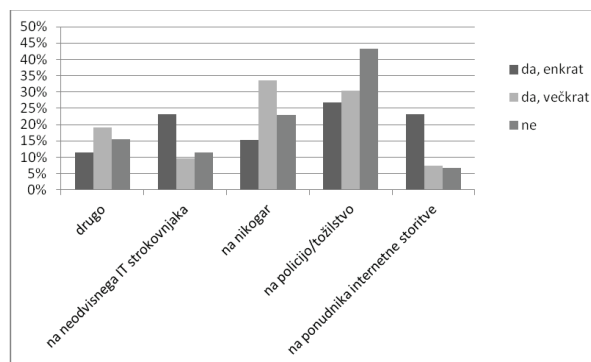
Tabela 12: Iskanje pomoči žrtev kibernetnega nadlegovanja

Na koga bi se obrnili v primeru: (vpr. 18)		Število	%
1. nepooblaščenega vdora v vaš računalnik	drugo	49	11,1 %
	na neodvisnega IT-strokovnjaka	173	39,2 %
	na nikogar	45	10,2 %
	na policijo/tožilstvo	93	21,1 %
	na ponudnika internetne storitve	81	18,4 %
2. sesutja informacijskega sistema iz neznanega razloga	drugo	58	13,2 %
	na neodvisnega IT-strokovnjaka	210	47,6 %
	na nikogar	59	13,4 %
	na policijo/tožilstvo	5	1,1 %
	na ponudnika internetne storitve	109	24,7 %
3. prevelikega števila neželene e-pošte (spam)	drugo	64	14,5 %
	na neodvisnega IT-strokovnjaka	105	23,8 %
	na nikogar	178	40,4 %
	na policijo/tožilstvo	1	0,2 %
	na ponudnika internetne storitve	93	21,1 %
4. nadlegovanja na spletnem socialnem omrežju	drugo	77	17,5 %
	na neodvisnega IT-strokovnjaka	48	10,9 %
	na nikogar	126	28,6 %
	na policijo/tožilstvo	152	34,5 %
	na ponudnika internetne storitve	38	8,6 %
5. če bi na internetu opazili gole podobe otrok	drugo	40	9,1 %
	na neodvisnega IT-strokovnjaka	5	1,1 %
	na nikogar	59	13,4 %
	na policijo/tožilstvo	324	73,5 %
	na ponudnika internetne storitve	13	2,9 %

Ko se osredotočimo samo na reagiranje v spletnem socialnem omrežju in preverimo, kako bi se ravnale žrtve (treh oblik nadlegovanja), ugotovimo statistično pomembne razlike pri reagiranju žrtev nadlegovanja po internetu (graf 7) in žrtev nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (graf 8) (ne pa pri žrtvah nadlegovanja po mobilnem telefonu).

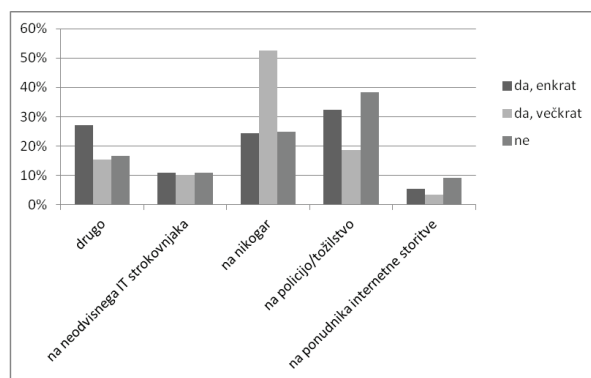
Iz primerjave odstotkov v grafu 7 je razvidno, da bi se tisti, ki so bili večkrat žrtev *nadlegovanja po internetu*, v manjšem

deležu (30,4 %) obrnili na policijo/tožilstvo kot tisti, ki niso bili nadlegovani (43,2 %). Večkrat nadlegovani se v tem primeru v večji meri (33,5 %) ne bi obrnili na nikogar kot tisti, ki niso bili nadlegovani (23 %). Obstaja statistično značilna povezanost med žrtvami nadlegovanja po internetu in reagiranjem na morebitno nadlegovanje po socialnem omrežju ($\chi^2 = 23,281$, $p = 0,003$).

Graf 7: Povezava med žrtvami nadlegovanja po internetu in na koga bi se obrnili

Večkratne žrtve nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju se v primeru vnovičnega tovrstnega nadlegovanja še v večji meri ne bi obrnile na nikogar (52,5 %) kot tisti, ki niso bili nadlegovani (25 %) (graf 8). Na organe pregona bi se tudi tu najpogosteje obrnili tisti, ki še nikoli niso bili viktimizirani v spletnem socialnem omrežju (38,3 %), medtem ko bi se večkrat nadlegovani nanje obrnili v manjši meri (18,6 %). Razumljivo je, da obstaja statistično značilna povezanost med nadlegovanjem po socialnem omrežju in reagiranjem na nadlegovanje po socialnem omrežju ($\chi^2 = 23,971$, $p = 0,002$). Podobni so tudi odstotki reagiranja pri žrtvah nadlegovanja po mobilnem telefonu, čeprav statistično značilnih povezav ni.

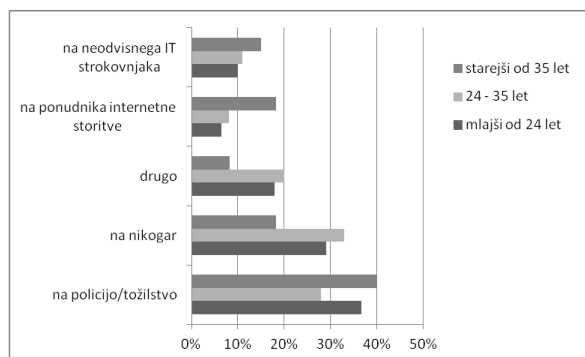

Graf 8: Povezava med žrtvami nadlegovanja na spletnem socialnem omrežju in na koga bi se obrnili

Preverili smo tudi, ali se tisti, ki so nadlegovani (na tri osnovne oblike nadlegovanja), odzivajo tudi tako, da uporabljajo računalniško programsko zaščito: požarni zid, protivirusni program, program, ki blokira pojavna okna, program za starševsko kontrolo, program, ki ščiti pred ribarjenjem, program, ki ščiti pred vo-hunjenjem. Statistično pomembnih povezav med tremi oblikami žrtv nadlegovanja in uporabo tovrstne zaščite ni.

Enako nas je zanimalo, ali se žrtve nadlegovanja odzivajo tudi tako, da ne dajejo svojih podatkov – ali obstaja povezava med žrtvami nadlegovanja in tem, ali bi oddale svoje osebne podatke vključno z e-naslovom za različne namene: za potrebe obveščanja o proizvodih, katalogih; v zameno za dostop do sicer nedostopnih strani na internetu; v zameno za neki brezplačni program; v zameno za popust pri nakupu; v zameno za brezplačni elektronski naslov po želji. Statistična obdelava podatkov tudi tokrat ni pokazala statistično pomembnih povezav.

Statistično pomembne pa so razlike med starostnimi skupinami in tem, na koga bi se obrnile v primeru nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (18. vprašanje) (graf 9). (Med spolom in tem vprašanjem ter med izobrazbo in tem vprašanjem ni statistično značilnih povezav.)

Graf 9: Na koga bi se obrnili v primeru nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju glede na starost

Zanimivo je, da bi se starejši od 35 let v dvakrat večjem deležu kot vsi mlajši obrnili na ponudnika internetne storitve. Młajši dve skupini pa se v večjem deležu ne bi obrnili na nikogar kot starejši od 35 let. Iz tega lahko sklepamo, da mlajši takšno nadlegovanje bolj tolerirajo kot starejši, gotovo zato, ker so sami bolj intenzivni uporabniki, morda tudi sami udeleženi kot nadlegovalci.

4 Razprava

Pojem *cyberbullying* je nemogoče pojmovno ustrezno prevesti. Dekleva (2001: 27) v semantični analizi (med)vrstniškega nasilja tako navaja, da so slovenski učenci 2. razreda osnovne šole našli 9 besed za (sicer vrstniško) nasilje, medtem ko so učenci 8. razreda osnovne šole našli kar 29 besed. Avtorji zato pojem slovenijo zelo različno, kot »spletno in mobilno nadlegovanje« (Zoranovič, 2011), »nadlegovanje preko interneta« (Informacijski pooblaščenec, 2009), »spletno ustrahovanje« (Lobe in Muha, 2011), »žaljivo in neprijetno obnašanje na internetu« (Lobe in Muha, 2011), sramotenje ali poniževa-

nje. Ločnice med temi pojavi so zato tudi pogosto zabrisane. Pri projektu SAFE-SI (2012) na primer ločijo od »spletnega ustrahovanja« in »mobilnega ustrahovanja ali mučenja, ko se uporabniki med seboj žalijo, grozijo ali izsiljujejo prek SMS-sporočil in telefonskih klicev«, še *seksting* (pošiljanje/izmenjevanje napol golih ali golih fotografij z vrstniki prek spleta ali mobilnega telefona), kar je lahko le pogojno oblika spletnega ali mobilnega ustrahovanja.

V prispevku smo uporabljali pojem kibernetkega (spletnega in mobilnega) nadlegovanja, ki ga lahko storijo tudi polnoletni. Načelni razlog za uporabo pojma nadlegovanje (in ne nasilje) je, da je pojem nasilja, ki mu danes dodajajo avtorji še relacijsko, psihološko, razredno, strukturno dimenzijo, preširok in ne referira na skoraj nobeno stvarnost več.⁶ Takšen pojem ne bi omogočal operacionalizacije za potrebe empirične študije. Pojem nadlegovanje se je tudi bolj uveljavil v vsakodnevni rabi (več o tem na primer Informacijski pooblaščenec, 2009), čeprav bi bila strokovno utemeljena tudi uporaba pojma ustrahovanje (Dekleva, 1996). V kontinentalnih raziskavah je pojem *bullying* rezerviran za vrstniško nasilje. Kljub temu pa smo vključili v pojem tudi polnoletne, saj v anglo-ameriškem govornem območju vanj uvrščajo tudi polnoletne in o tem ni soglasja. Pragmatičen razlog za širše pojmovanje, ki vključuje polnoletne, je ta, da smo z empirično študijo dosegli zgolj polnoletne uporabnike spleta in mobilnih tehnologij. Kibernetko (med)vrstniško nasilje zato ni predmet te študije.

Dileme, povezane s prevajanjem osrednjega označevalca, so pomembne pri primerjavah s tujimi študijami, zato bi se kazalo pred prihodnjimi raziskavami še bolj sistematično posvetiti temu vidiku. Praviloma (razen angleško govoreči in nekateri Skandinavci) so se morali vsi ukvarjati tudi z dilemo poimenovanja, ker za *bullying* ne poznajo edznačnega prevoda. Po drugi strani pa krovno poimenovanje ni povsem osrednjega pomena zaradi druge temeljne značilnosti kibernetkega nadlegovanja.

Za to obliko nadlegovanja je namreč značilno, da pomembno narašča ravno med mladimi, ki v uporabi IKT pomembno prekašajo starejše. Natančneje, to je eno redkih po-

⁶ Podobno Kanduč (1998) ugovarja presplošni rabi besede »nasilje«, ker so pojmovanja nasilja odvisna od pripadnosti spolu, posameznim družbenim skupinam ali celo subkulturam, in zato pomembno drugačna: »Poimenovanje (in opredeljevanje) nasilja nikakor ni naravno, ampak družbeno in kulturno »dejstvo«. Dogaja se v simboličnih interakcijah (ideološko pogojenih procesih komuniciranja), kjer ima ključno vlogo »perspektiva« (zorni kot) osebe, ki nekaj opiše kot primer nasilja. Izjavljalne pozicije nasilneža, žrtve, opazovalca ali razlagalca nasilja pa so v praksi pogosto različne.« (Kanduč, 1998: 25).

dročij, na katerem mladi prekašajo starejše (Bauman, 2007). Po podatkih Eurobarometra (Evropska komisija, 2011) namreč 44 % Evropejcev uporablja internet vsak dan (EU27), delež tistih, ki ga uporabljajo vsak dan, pa pada s starostjo uporabnikov: dnevno ga uporablja 74 % starih od 15 do 24 let, 60 % starih med 25 in 39 let, 42 % starih med 40 in 54 let ter 21 % starih nad 55 let. Trend je, da postajajo uporabniki vedno mlajši otroci (Evropska komisija, 2012). To pomeni, da je pri raziskavah nadlegovanja med mlajšo populacijo nujno treba bolj opisno pojasniti, o čem jih spraševalci povprašujejo, in krovna oznaka zato ni osrednjega pomena.

Zelo pomemben element raziskovanja kibernetkega nadlegovanja je zato izbira vzorca. Iz zgornjih raziskav o intenziteti uporabe IKT med različnimi starostnimi skupinami izhaja, da je to težava mladih uporabnikov oziroma težava, s katero se v povečanih meri srečujejo že otroci. Ti so najbolj ranljiva skupina zato, ker obstaja pri njih velik razkorak med tehnološkimi veščinami in sposobnostjo zrelo se soočiti z nadlegovanjem zaradi osebnostne (ne)zrelosti. Slabost pričujoče raziskave je zato v tem oziru ta, da ni zajela otrok kot najranljivejše populacije. V bodoče bo zato treba rešiti še etična vprašanja, povezana z anketiranjem otrok, pridobiti dovoljenja staršev in se lotiti zahtevnega anketiranja v obliki individualnih intervjujev, ki bi lahko edina dala jasno sliko o pojavnosti in značilnostih (vrstniškega) kibernetkega nadlegovanja.

V predstavljeni študiji smo razlikovali tri osnovne oblike kibernetkega nadlegovanja in sedem podoblik. Izbrana taksonomija izvira na eni strani iz študije tujih raziskav (na primer Slonje, Smith, 2008; COST Akcija IS0801) o tem, katere oblike so temeljne, in kar nam omogoča mednarodno primerljivost rezultatov. Po drugi strani pa je tudi odraz trenutnega stanja razvoja IKT in s tega vidika je pričakovati, da bodo določene oblike elektronskega komuniciranja sčasoma zastarele in se bodo pojavile nove (na primer takojšnjega sporočanja – *Instant Messaging* – raziskovalci praviloma ne vključujejo več v raziskave).

Rezultati so na splošno tako kot drugod po svetu (Campbell, 2005; Kowalski *et al.*, 2005; Smith *et al.*, 2006; Bauman, 2007) pokazali, da je to nov problem in da stopnje *cyberbullyinga* niso zanemarljive. To kaže, da gre za problem, ki ga bo treba nadalje proučevati. Največ anketiranih je bilo žrtev internetnega nadlegovanja (64,9 %), nato nadlegovanja po mobilnem telefonu (44 %) in najmanj nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju (21,8 %). Vzorec sicer ni bil reprezentativen za celotno slovensko populacijo, saj je bila naša ciljna skupina anketiranih že vnaprej zavestno omejena na študentsko populacijo, ki je bolj izobražena, mlajša in bolj večja uporabe IKT. Ta izbira je bila pogojena z rezultati že opravljenih raziskav, da je kibernetko nadlegovanje primarna pomena za mlajše uporabnike, ki z IKT delajo in preži-

vljajo tudi prosti čas. Zaradi takšnega vzorca so tudi stopnje kibernetkega nadlegovanja relativno visoke in jih ne moremo posplošiti na celotno slovensko populacijo.

Velik delež internetnega nadlegovanja v primerjavi z drugimi oblikami nadlegovanja je pričakovan, saj več ljudi uporablja internet kot pa spletna socialna omrežja. Po drugi strani je tudi res, da je zastavljeno vprašanje lahko zavajajoče, saj je obsegalo tudi namig na neželeno pošto, kar je lahko sporno; podobno visoke odstotke – v primerjavi z drugimi ogrožanji – nadlegovanja po e-pošti ugotavljata Bernik in Meško (2011: 248). A tudi nadlegovanje po mobilnem telefonu in v spletnem socialnem omrežju ni zanemarljivo.

Moški so bili pogosteje večkrat nadlegovani po internetu kot ženske (63,6 % proti 56,9 %), rezultat nadlegovanja po spletnem socialnem omrežju in mobitelu pa je obraten. To je podobno izsledkom raziskave Smith *et al.* (2006), ki je ugotovila, da so dekleta najpogosteje žrtve nadlegovanja z SMS sporočili in klici, in drugače od Li (2006), ki razlik med spoloma ni ugotovil. Ne glede na te ugotovitve, razlike med odstotki niso velike (po testu χ^2 med spremenljivkama ni statistično pomembne povezanosti). Statistično pomembna povezanost pa je bila ugotovljena med nadlegovanjem in starostjo anketiranih: po internetu so najbolj nadlegovani stari med 24 in 35 let (srednja starostna skupina): 71 % vseh anketiranih te starosti je odgovorilo, da so bili nadlegovani večkrat. Tudi po mobilnem telefonu je v največjem deležu nadlegovana ta starostna skupina (33,3 % večkrat). Ta skupina mladih je najbolj ranljiva tudi sicer, kar kažejo drugi podatki (npr. o majhni zaposljivosti mladih po 23 letu starosti, prekarnosti njihovih zaposlitev, majhnih možnosti, da si uredijo samostojno življenje itn.); to ustvarja napetosti in več medosebne nasilnosti ter se kaže tudi pri kibernetnem nadlegovanju.

Zaznavanje resnosti kibernetkega nadlegovanja dosega visoke povprečne ocene: srednja vrednost znaša 3,8 (1 – ni problematično, 5 – zelo problematično) in je na 7. mestu od 11 tveganj. To je podobno ugotovitvam raziskave Rabe Interneta v Sloveniji (Kozinc *et al.* 2009; leto 2008, n = 2230), ko je bila ta nevarnost ocenjena s povprečno stopnjo problematičnosti 4 in na 4. mestu od 13 tveganj. Visoke stopnje strahu ugotavljata tudi Bernik in Meško (2011: 247), takoj za krekerstvom in hekerstvom si sledijo nadlegovanje po e-pošti, kibernetko nadlegovanje in razširjanje govorice.

Z uporabo testa Brown-Forsythe smo ugotovili statistično značilno razliko med spolom in nadlegovanjem po internetu/mobilnem telefonu, zlorabo zasebnosti, ko se proti naši volji na internetu o nas pojavijo določeni podatki ali fotografije, ter spletnim piratstvom in kršenjem avtorskih pravic; vse našete nevarnosti se moškimi zdijo manj problematične kot ženskam. Statistično značilna razlika med moškimi in ženska-

mi je tudi pri neželeni e-pošti, ki se za razliko od prejšnjih nevarnosti zdi bolj problematična moškimi. Med starostnimi skupinami in zaznavanjem resnosti vseh nevarnosti, vključno z nadlegovanjem po internetu/mobilnem telefonu (razen zlorabe zasebnosti, kjer so vse starostne skupine tovrstno nevarnost ocenile kot problematično in med njimi ni statistično pomembnih razlik), so statistično pomembne razlike: vse nevarnosti se zdijo najbolj problematične najstarejši skupini. Ta razkorak je mogoče interpretirati z večjo previdnostjo starejših uporabnikov, ki IKT uporabljajo bolj za svoje delo kot zabavo. Te generacije so se prvič z IKT bolj verjetno srečale v okviru svojega dela kot mlajše generacije, ki so se z IKT prvič srečale v obliki načina preživljanja prostega časa.

Ali je na nadlegovanje treba reagirati s kazenskim pravom? Anketiranim (ženskam sicer bolj kot moškimi) velik problem predstavlja objavljane fotografij brez posameznikove vednosti ali privolitve v spletnem socialnem omrežju in objavljane spremenjenih ali predelanih fotografij posameznika: skoraj $\frac{3}{4}$ anketiranih meni, da je to nadlegovanje, ki si zasluži inkriminacijo. Statistično značilne povezave obstajajo med starostjo in vsemi oblikami nadlegovanja (razen objavo spremenjenih/predelanih fotografij). Pri vseh oblikah nadlegovanja (razen pri prekomernem pošiljanju SMS/MMS-sporočil) je daleč največ starejših od 35 let tistih, ki menijo, da bi bilo treba kazenskoppravno reagirati. Statistično značilne razlike v mnenju glede potrebnosti kazenskoppravnega reagiranja na določene oblike nadlegovanj obstajajo tudi med študenti pravne fakultete in študenti drugih fakultet. Pri vseh oblikah nadlegovanja manj študentov pravne fakultete meni, da je potrebno kazenskoppravno reagiranje. Očitno so bolj ponotranjili načelo *ultima ratio* kot eno temeljnih načel kazenskega prava, o katerem so bili poučeni pri več predmetih iz kazenskega prava.

Kako bi kaznovali nadlegovanje? Več kot polovica anketiranih bi z zaporno kaznijo kaznovala krajo identitete na internetu, petina kar z zaporom več let. Lažen profil v spletnem socialnem omrežju je tudi po mnenju več kot tretjine anketiranih vreden kaznovanja: za to bi se odločilo več kot 30 % moških in več kot 40 % žensk. Preseneča kaznovalna naravnost do kraje identitete (več kot 90 % anketiranih bi prisodilo kazenske sankcije) in pošiljanja neželene pošte (več kot 70 % bi jih prisodilo kazenske sankcije) ob majhnih odstotkih pogodbenega »kaznovanja« (izklop dostopa do interneta), ki je v kibernetnem prostoru ekvivalent smrtni kazni. Morda je to zadnje bolj kot manjši kaznovalni nastrojenosti pripisati manjši pravni imaginaciji anketiranih ali dejstvu, da je bil izvajalec raziskave kriminolog, s čimer je nehote sporočal anketiranim specifičen referenčni (pravni) okvir odziva na odklonskost. Visoka kaznovalna nastrojenost je morda posledica tega, da v Sloveniji po spremembi Kazenskega zakonika KZ-1B v letu 2011 poznamo tudi posebno kaznivo dejanje, povezano s prevzemom identitete druge osebe (četrti odst. 143. čl. KZ-1).

Preventivno samozaščitno ravnanje žrtev se kaže med drugim tudi v njihovem poznavanju računalniške programske zaščite, spletnih groženj in sistemov za zaščito podatkov. A žrtve nadlegovanja ne odstopajo pri uporabi računalniške programske zaščite, statistično pomembne povezave ni. Njihovo razumevanje spletnih groženj je boljše kot bi pričakovali (če spremenljivki ne bi bili povezani): žrtve *nadlegovanja po internetu* bolje razumejo vohunske programe ($\chi^2 = 17,478$, $p = 0,025$), drugih statistično pomembnih povezav pa nismo zaznali (na primer glede poznavanja računalniških virusov in črvov, spletnega ribarjenja – *phishing*, požarnih zidov, protivirusnih programov in sistemov spletnih prijav, kot sta Safe.si in Spletno okno). Njihovo poznavanje sistemov za zaščito podatkov je tudi deloma boljše: žrtve *nadlegovanja po internetu* in *spletnem socialnem omrežju* bolje poznajo digitalni podpis in digitalno potrdilo kot tisti, ki še niso nikoli bili žrtve nadlegovanja po internetu, a statistično značilna povezanost obstaja le s poznavanjem enkripcije (AES) (za žrtve nadlegovanja po internetu: $\chi^2 = 18,402$, $p = 0,018$). Drugih sistemov za zaščito podatkov (HTTPS – *Secure Http*, VPN – *Virtual Private Network*, PGP – *Pretty Good Privacy*) ne poznajo žrtve nič boljše ali slabše kot drugi. Rezultat, da žrtve bolje poznajo določene oblike zaščite, je mogoče razložiti s tem, da so intenzivnejši uporabniki IKT: zato so bolj večji uporabe, a tudi bolj izpostavljeni tveganjem in nevarnostim.

Na koga bi se anketirani obrnili v šestih hipotetičnih primerih kibernetских ogrožanj? Če bi bili žrtve nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju, večinoma na organe pregona. Tisti, ki so že bili večkrat žrtev *nadlegovanja po internetu*, pa bi se v manjšem deležu (30,4 %) obrnili na policijo/tožilstvo kot tisti, ki niso bili nadlegovani (43,2 %). Večkrat nadlegovani se v tem primeru v večji meri (33,5 %) ne bi obrnili na nikogar kot tisti, ki niso bili nadlegovani (23 %). Večkratne žrtve *nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju* se v primeru vnovičnega tovrstnega nadlegovanja še v večji meri ne bi obrnili na nikogar (52,5 %) kot tisti, ki niso bili nadlegovani (25 %).

Podatek je zaskrbljujoč ter kaže na nezaupanje v organe odkrivanja in pregona storilcev kaznivih dejanj. Pri vnovičnih žrtvah je manjše zaupanje mogoče razlagati na dva načina: ti organi so morda nepripravljeni na odzivanje na nove oblike odklonskosti in ne vedo, kako in ali sploh se odzvati, od koder izvira napotek več izobraževanja o novih oblikah nadlegovanja ter njihovih škodljivih posledicah. Lahko pa kaže na to, da ostajajo agenti formalnega družbenega nadzorstva ujetniki lastnih paradigem delovanja. Realno policijsko delo je morda tudi pri nas, tako kot za Veliko Britanijo ugotavlja Manning (2008), še vedno osredotočeno na tradicionalne naloge. Boji za moč med različnimi poklicnimi skupinami znotraj policije, pomanjkanje interesa zaposlenih, slaba opremljenost in poznavanje IKT itn. so lahko dejavniki, ki policijsko delo in naloge ohranjajo v ritmu že preživetih koncepcij policijskega dela.

Statistično pomembne pa so razlike med starostnimi skupinami in tem, na koga bi se obrnile v primeru nadlegovanja v spletnem socialnem omrežju: starejši od 35 let bi se v dvakrat večjem deležu kot vsi mlajši obrnili na ponudnika internetne storitve. Mlajši dve skupini pa se v večjem deležu ne bi obrnili na nikogar; podobno Smith *et al.* (2006), ki so ugotovili, da se 1/3 žrtev ne bi obrnila na nikogar. Ker mlajšim IKT pomeni tudi zabavo in morda celo način življenja, se lahko bojijo, da bodo posledice ali sankcije tudi takšne, da jim bo onemogočena uporaba IKT.

Ključna ugotovitev na koncu je, da izvedena raziskava predstavlja zgolj nov del v mozaiku, na katerega opozarjajo raziskovalci projekta *EU Kids Online*, ki sistematično proučuje uporabo *online* tehnologij med otroci v 21 evropskih državah. Namreč, da je Slovenija med državami z najmanj zbranimi podatki o tem, kaj mladi počno *online*, s kakšnimi specifičnimi tveganji (komercialne, žaljive, pornografske narave) se srečujejo v vlogi prejemnikov, udeležencev in akterjev, kakšna je njihova stopnja in narava osveščenosti o varni rabi *online* tehnologij, katere tehnologije so najbolj izpostavljene.⁷ Enako ali še bolj velja za raziskave o tem, kako IKT uporabljajo starejši in s katerimi težavami se tam srečujejo oni.

Literatura

1. Bauman, S. (2007). *Cyberbullying: a Virtual Menace*. Paper presented at the National Coalition Against Bullying National Conference Melbourne, Australia, november 2–4.
2. Bernik, I.; Meško, G. (2011). Internetna študija poznavanja kibernetских groženj in strahu pred kibernetско kriminaliteto. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 62, št. 3, s. 242–252.
3. Brvar, B. (2007). *Statistika*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
4. Campbell, M. A. (2005). Cyber-bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counseling*, št. 15, s. 68–76.
5. COST (European Cooperation in Science and Technology) Action IS0801: *Cyberbullying: coping with negative and enhancing positive uses of new technologies, in relationships in educational settings*. Po URL: <https://sites.google.com/site/costis0801/>, dostop 5. 5. 2012.
6. Dekleva, B. (1996). Nasilje med vrstniki v zvezi s šolo – obseg pojava. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 47, št. 4, s. 355–365.
7. Dekleva, B. (2001). Semantika (med)vrstniškega nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 52, št. 1, s. 21–31.
8. Evropska komisija (2011). *Special Eurobarometer 359. Attitudes on Data Protection and Electronic Identity in the European Union. A Report*. Pridobljeno na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_359_en.pdf, dostop 3. 5. 2012.
9. Evropska komisija (2012). *Digital Agenda: New strategy for safer internet and better internet content for children and teenagers*. Reference: IP/12/445. Pridobljeno na: <http://europa.eu/rapid/>

⁷ Podobno opozarjajo pri projektu Mladi na netu, na URL: <http://www.mladinanetu.si/>, dostop 16. 7. 2012.

- pressReleasesAction.do?reference=IP/12/445&format=HTML&ged=0&language=EN&guiLanguage=en, dostop 2. 5. 2012.
10. Informacijski pooblaščenec (2009). *Smernice glede varstva pred spletnim nadlegovanjem. Verzija 1.0*. Pridobljeno na: https://www.ip-rs.si/fileadmin/user_upload/Pdf/smernice/Smernice-glede-varstva-pred-spletnim-nadlegovanjem.pdf, dostop 5. 5. 2012.
 11. Kanduč, Z. (1998). Pravo, spolnost in nasilje: kriminološke in viktimološke perspektive. V Kanduč, Z., Korošec, D., Bošnjak, M. (ur.), *Spolnost, nasilje in pravo* (s. 11–138). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Urad RS za žensko politiko.
 12. Kowalski, R., Limber, S., Scheck, A., Redfearn, M. Allen, J., Calloway, A. (2005). *Electronic bullying among school-aged children and youth*. Paper presented at the annual conference of the American Psychological Association, 20. avgust 2005.
 13. Kozinc, T.; Činkole, T.; Vehovar, V. (2009). Nevarnosti, aktivnosti in spretnosti na internetu. Raba interneta v Sloveniji. Pridobljeno na: http://www.ris.org/db/13/10356/RIS_poročila/Nevarnosti,_aktivnosti_in_spretnosti_na_internetu/?&cat=682&p1=276&p2=285&p3=1318&p4=1327&id=1327, dostop 19. 3. 2012.
 14. Livingstone, S., et al. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European Children*. Pridobljeno na: <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>, dostop 28. 3. 2012.
 15. Lobe, B.; Muha, S. (2011). *Internet v vsakdanjem življenju slovenskih otrok in mladostnikov. Prvo poročilo raziskave Mladi na netu*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za metodologijo in informatiko.
 16. Manning, P. (2008). A view of surveillance. V S. Leman-Langlois (ed.), *Technocrime: Technology, crime and social control* (s. 209–242). Cullompton, Devon, Portland: Willan Publishing.
 17. Muršič, M.; Brvar, B. (2010). Izbor (s čustvi povezanih) ugotovitev naše raziskave. V M. Muršič (ur.), *Znanje o čustvih za manj nasilja v šoli* (s. 21–26). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
 18. SAFE-SI (2012). *Osvetčanje o varni rabi interneta in novih tehnologij*. Pridobljeno na: <http://www.safe.si/>, dostop 16. 5. 2012.
 19. Slonje, R.; Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying?, *Scandinavian Journal of Psychology*, let. 49, št. 2, s. 147–154.
 20. Smith, P.; Mahdavi, J.; Carvalho, M.; Tippett, N. (2006). *An Investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying*. Research Brief No. RBX03-06, Unit for School and Family Studies, Goldsmiths College, University of London, London.

Internet and mobile phone bullying

Aleš Zavrnšek, LL.D., Assistant Professor, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia.

Anja Sedej, LL.B., Higher Court in Ljubljana, Slovenia.

Cyberbullying usually refers to bullying and harassment of others by means of new electronic technologies, primarily mobile phones and the Internet. The paper presents the results of an on-line cyberbullying victimization survey conducted mostly among students at several Slovene faculties. 441 adults, of whom 246 were aged less than 24 years, 135 aged 24 to 35 years and 60 aged over 35 years, 304 were women and 137 men, were surveyed to examine the nature and extent of cyberbullying in Slovenia. Three main categories of cyberbullying (by email, social networking sites and mobile phones) and seven subcategories (text message bullying, email bullying, social network bullying from unknown users, social network bullying from anonymous users, posting photos in social networking sites without consent of the user, tagging faces in social networking sites without consent of the user and publishing morphed pictures without consent) were examined in relation to age and gender, perceived impact, self-prevention measures, and turning to others in case of victimisation. There was a significant incidence of cyberbullying by email (65%), less by mobile phones (44%) and in social networking sites (22%). Gender differences were few, age difference were statistically significant (71% of respondents aged from 24 to 35 have been bullied many times). The impact of cyberbullying was perceived as highly negative for posting personal data and photos on the Internet without consent. Frequent cybervictims would turn to police less frequently than users that have never been a victim of cyberbullying.

Keywords: cyber crime, cyberbullying, internet bullying, mobile phones, social networking sites bullying, internet harassment, interpersonal violence, abusive text messaging, sexting, prevention of crime, Slovenia

UDK: 004:343.3/.7(497.4)

Odpornost na korupcijo - vzročno-posledični strukturni model

Massimo Manzin*, Cene Bavec**, Sandi Čurin***

V prispevku predstavljamo strukturni model korupcije, ki temelji na metodologiji strukturnih enačb, s katerim smo ovrednotili vzroke, ki vplivajo na odpornost določenega okolja na korupcijo in na njene posledice. Pri tem smo uporabili indikatorje Svetovne banke in drugih mednarodnih organizacij za leto 2010. Model smo zgradili in statistično potrdili njegovo veljavnost na vzorcu 34 evropskih držav, za katere smo predpostavljali, da so si dovolj podobne, da rezultati modeliranja ne bodo razpršeni zaradi prevelikih razlik med državami. Pokazali smo, da je možno uporabiti modeliranje strukturnih enačb pri modeliranju korupcije tudi na razmeroma majhnem vzorcu evropskih držav. Z modelom smo pokazali, da v evropskem okolju najbolj povečujeta odpornost proti korupciji učinkovitost vlade in kakovost zakonodaje. Dendrogram hierarhičnega razvrščanja držav po indikatorjih, ki vplivajo na odpornost proti korupciji, pa je med drugim pokazal, da je Slovenija zelo podobna Portugalski in Češki, širše gledano pa spada v skupino srednjeevropskih, baltskih in mediteranskih držav. Ker dendrogram kaže le razvrščanje držav v letu 2010, smo posebej za Slovenijo analizirali, kako so se omenjeni indikatorji spreminjali v obdobju 2003–2010. Po vseh petih kriterijih je Slovenija pod evropskim povprečjem in je svoj relativni položaj v letu 2010 celo opazno poslabšala. Predstavljeni model omogoča vrednotenje prednosti na ravni države v borbi proti korupciji in oceno položaja Slovenije glede na ostale evropske države.

Gljučne besede: modeliranje korupcije, odpornost na korupcijo, modeliranje strukturnih enačb, »2003-2010«, Evropa, Slovenija

UDK: 343.3/7:343.85(497.4)

1 Uvod

Temeljni razlog, da je korupcija v ospredju političnih, ekonomskih in družbenih razprav, še najbolje odraža misel bivšega generalnega sekretarja ZN Kofija Annana (UN, 2002), ki je dejal, da »korupcija spodkopava demokracijo in vladavino prava, vodi do kršenja človekovih pravic, deformira trge, razjeda kakovost življenja in ... onemogoča vladam, da zagotovijo osnovne storitve s tem, da spodbuja neenakost in nepravilnost ...«. Z ekonomskega zornega kota je korupcija ena glavnih ovir za ekonomski razvoj, ki prekaša pomanjkanje kapitala ali človeških virov (Johnson, Kaufmann, in Shleifer, 1997; Mo, 2001; Blackburn, Bose, in Haque, 2006; Lessmann in Markwardt 2010). Čeprav so njeni negativni učinki očitni, jo različna okolja različno dojemajo in tolerirajo. Razlog je v tem, da je korupcija izjemno kompleksen družbeni pojav, ki se odraža v mnogoterih oblikah in ima lahko različne učinke v različnih okoljih. Vse se začne že pri definicijah in tipologijah korupcije (Karklins, 2002; Dobovšek in Mastnak, 2005;

Dobovšek, 2009), ki se razlikujejo od regije do regije ali celo od države do države, saj poudarjajo različne kulturne, socialne, pravne in druge vidike (Langseth in Vlassis, 2004: 2). Zato se tudi načini, kako se ji zoperstaviti, med seboj lahko tako razlikujejo, da so izkušnje iz ene regije skoraj neuporabne v drugi (UN, 2002). Edina skupna točka vseh pogledov na korupcijo je ugotovitev, da je ta simptom neuspešnosti države (Mobolaji in Omoteso, 2009), ki zaradi svoje slabotnosti ne opravlja temeljnih funkcij, ki jih pričakujemo od sodobne države (Kanduč, 2005: 60).

Pravna definicija korupcije v Sloveniji (ZIPK, 2011), ki poudarja *kršitev dolžnega ravnanja uradnih in odgovornih oseb v javnem ali zasebnem sektorju, ravnanje oseb, ki so pobudniki kršitev, ali oseb, ki se s kršitvijo lahko okoristijo zaradi neposredno ali posredno obljubljenih, ponujenih ali dane oziroma zahtevane, sprejete ali pričakovane koristi zase ali za drugega*, v bistvu definira koruptno dejanje na individualni ravni. Vendar je izvorni pomen besede korupcija precej drugačen, saj je že v antiki pomenil moralno stanje družbe (Genaux, 2004: 13) in je manj označeval posameznikova dejanja, kjer je primernejši izraz podkupovanje. Zato večina avtorjev (Svensson, 2005; Gorodnichenko in Sabirianova-Peter, 2007) izrazito ločuje pojma korupcija in podkupovanje.

* Dr. Massimo Manzin, docent, Univerza na Primorskem.

** Dr. Cene Bavec, redni profesor, Univerza na Primorskem.

*** Mag. Sandi Čurin, podsekretar, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.

Čeprav korupcijo lahko načelno definiramo, pa še zdaleč ne moremo opredeliti objektivnega kvantitativnega indikatorja, s katerim bi ocenili in spremljali obseg korupcije v določenem okolju. Na makroravni ga je skoraj nemogoče opredeliti, saj število odkritih primerov ali mnenje javnosti o stopnji koruptnosti še zdaleč nista objektivni merili. Problem je v tem, da le manjši del korupcije operativno odkrijemo in v končni fazi tudi formalno sankcioniramo. Čeprav gre le za grobe ocene, je očitno, da večine korupcijskih primerov nikoli ne odkrijemo. Kot trdi Klemenčič (2007: 269), *pregled prakse protikorupcijskega delovanja kaže na več neuspeha kot uspeha*. Če se omejimo samo na Slovenijo, je v letu 2010 Komisija za preprečevanje korupcije (2011) policiji odstopila 222 prijav, obdobje pa je bilo v tem času le enajst. Ali kot trdijo Lukan (2008, 2009), Lukan in Kolenc (2010) ter Kolenc, Kebe in Bukovnik (2011), gre pri tem za ogromno temno polje, statistični podatki pa niso toliko odraz družbenih razmer kot pripravljenosti posameznikov in ustanov za prijavljanje teh kaznivih dejanj ter zmožnosti policije, da na podlagi prijav in lastne dejavnosti zbere dovolj dokazov za kazensko ovadbo. Tudi javno mnenje ima metodološko zelo problematično omejitve, saj višji indeks percepcije korupcije lahko pomeni tudi nižjo stopnjo tolerance proti korupciji in obratno. Dejanje, ki je v nekem okolju ocenjeno kot koruptno, je lahko v drugem celo normalno in sprejemljivo (Vargas-Hernandez, 2009).

Borba proti korupciji poteka na dveh skoraj ločenih frontah (Stapenhurst, 2000; Meško, 2005; Dobovšek, 2009). Na operativni ravni se odraža v preganjanju konkretnih primerov korupcije in podkupovanja, ki jih izvajajo zato pristojni državni organi. Vendar je izjemno pomembna tudi druga fronta borbe proti korupciji, ki poteka na ravni celotne družbe v želji, da bi zmanjšali nagnjenost družbe h koruptnosti. Če ljudje korupcijo večinsko zavračajo kot moralno nesprejemljivo, potem lahko upravičeno predpostavljamo, da je v takih okoljih verjetnost koruptnih dejanj manjša. V pozitivnem smislu je ta povezava več kot očitna v skandinavskih državah, ki veljajo za izrazito nekoruptne (Rothstein in Stolle, 2003; Della Porta in Vannucci, 2007) in kjer se korupcija razume predvsem kot izdaja javnega zaupanja. Poenostavljeno primerjanje korupcije v kateri od razvitih evropskih držav s korupcijo v neki državi v razvoju je metodološko problematično, saj ni nikjer dokazano, da je družbeno-ekonomski učinek v obeh primerih enak (Sik, 2002; Ampratwum, 2008).

Zato se nam zdi upravičeno metodološko izhodišče, da se pri proučevanju korupcije osredotočimo le na regije ali skupine držav, ki imajo primerljive družbene in ekonomske sisteme, kot je na primer Evropa. Tudi v naši raziskavi smo se odločili za tak pristop in se pri izdelavi modela odpornosti na korupcijo zavestno osredotočili le na evropske države ob predpostavki, da imajo parametri, ki opredeljujejo korup-

tnost, približno enake učinke in enake medsebojne soodvisnosti (Blackburn, et al., 2006; Maesschalck in Van De Walle, 2006). Pri tem se seveda takoj soočimo z možnim ugovorom, da so že v evropskem okolju tako velike razlike med posameznimi državami (CPI, 2010), na primer med skandinavskimi in južno- ali vzhodnoevropskimi državami, da jih težko primerjamo. Vendar postaja Evropska unija pravno in ekonomsko vedno bolj enoten prostor, v katerem je možno in najbrž tudi treba gledati na korupcijo skozi ista očala.

Eden od problemov z večino študij (Kaufmann in Kraay, 2002; Torrez, 2002; Apergis, Dincer in Payne, 2010) je v tem, da iz korelacij ne moremo neposredno ugotoviti, kaj je vzrok in kaj posledica. To velja predvsem za ekonomske indikatorje, za katere skoraj praviloma velja, da je korupcija od njih odvisna, vendar pa hkrati nanje tudi vpliva. Ali je, na primer, visoka ekonomska razvitost in konkurenčnost posledica nizke koruptnosti ali je nizka koruptnost posledica visoke stopnje ekonomske razvitosti (Kaufmann in Kraay, 2002; Torrez, 2002)? Vendar pa velja izpostaviti, da Lea (2002) (v Kanduč, 2007) opozarja, da gospodarski razvoj nikakor ni zmanjšal korupcije, ampak je zgolj posodobil njene pojavne oblike. Problem povzroča tudi temeljna definicija korupcije, saj korupcije v teh raziskavah večinoma sploh ne definirajo, ampak v resnici govorijo o njenih posrednih učinkih.

Posebna metodološka zadrega je dejstvo, da le redki modeli ocenjevanja stopnje koruptnosti upoštevajo tudi morebitno soodvisnost indikatorjev, saj jih praviloma jemljejo kot neodvisne funkcije (Dreher, Kotsogiannis in McCorrison, 2007). Vendar so indikatorji pogosto med seboj močno funkcijsko soodvisni in jih pri modeliranju ne moremo obravnavati izolirano, kot neodvisne indikatorje. Zato so metodološko zanimive raziskave, ki uvajajo celovitejši pogled na indikatorje in na njihovo medsebojno soodvisnost (Hu in Bentler, 1999; Dreher et al., 2007). V to skupino spada tudi model, ki ga predstavljamo v tem prispevku.

2 Vzroki in posledice korupcije

Zaradi prej omenjenih metodoloških zadreg nimamo enovitega izbora indikatorjev, ki bi ga raziskave nedvoumno potrdile in bi lahko postal standard pri ocenjevanju korupcije (Treisman, 2000; Pellegrini in Gerlagh, 2008; Vargas-Hernández, 2009). Večina znanih študij išče povezave med koruptnostjo ter raznimi družbenimi in ekonomskimi indikatorji na makroravni (Mesner – Andolšek, 2001; Meško, 2005; Herciu, 2006; Pellegrini in Gerlagh, 2008; Billger in Goel, 2009; Apergis et al., 2010; Abbas, 2011). Tako lahko zasledimo raziskave, ki gredo v precej vprašljive trditve, na primer, da je korupcija obratno odvisna od deleža protestantov v neki državi

(Treisman, 2000; Sandholtz in Koetzle, 2000; Gokcekus, 2007) in podobno. Po tej logiki lahko najdemo veliko indikatorjev, ki so statistično značilno korelirani s korupcijo. Treisman (2000) in Wu (2005) na primeru dokazujeta, da decentralizacija države vodi v večjo nagnjenost h korupciji, medtem ko Maesschalck in Van De Walle (2006) ugotavljata, da decentralizacija države in korupcija nista povezani oziroma da sta celo negativno povezani (Fisman in Gatti, 2002; Lessmann in Markwardt, 2010).

Nekateri avtorji so poskušali dokazati, da na korupcijo vplivajo zgodovinske in verske razlike med severnimi in južnimi evropskimi državami (Treisman, 2000; Sanyal in Samanta, 2002; Moreno, 2002). Razlike se kažejo tudi med posameznimi severnoevropskimi državami, saj na primer Maesschalck in Van De Walle (2006) navajata razlike v percepciji in toleranci do korupcije med francosko in flamsko govorečimi prebivalci v Belgiji. Ne preseneča pa, da posvečajo posebno pozornost razumevanju in poznavanju kulturnih razlik pri zaznavanju in identifikaciji koruptnih dejanj zlasti multinacionalna podjetja, ki se v globalnem okolju s tem problemom dnevno srečujejo (Seleim in Bontis, 2009).

Glede na to, da smo se odločili, da našo raziskavo omejimo na evropske države, je upravičeno, da začnemo s splošnim konceptom zahodnih družb, to je s pravno državo (Živković, 2010). Z zornega kota korupcije je pravna država pomembna ne samo zaradi urejene zakonodaje, ampak predvsem zato, ker je oblast omejena z neodvisnim sodstvom, ki naj bi bdelo tudi nad njeno nekoruptnostjo. Po drugi strani pa zato, ker odseva tudi splošno zaupanje v družbena pravila in njihovo spoštovanje, kar naj bi bila pomembna protiutež korupciji (Nwabuzor, 2005; Uslander, 2008).

Politična nestabilnost je vzrok za korupcijo, ki oblikuje razmere, v katerih se korupcija razrašča in postaja trajno navzoča (Serra, 2006; Pellegrini in Gerlagh, 2008). Ker politične in državne institucije niso organizacijsko in kadrovsko stabilne, spremembe pa so nepredvidljive, so posamezniki in skupine znotraj obstoječega političnega režima osredotočene predvsem na kratkoročne koristi, s čimer postajajo zelo dovzetni za lobiranje in korupcijo (Damania, Fredriksson in Mani, 2004: 364). Interesne skupine, ki so vključene v korupcijo, so zainteresirane, da represivne in sodne veje oblasti ne delujejo, in to tudi aktivno spodbujajo, s čimer še dodatno povečujejo politično nestabilnost. Politična nestabilnost in korupcija pravzaprav napajata eno drugo in tvorita krog brez izhoda.

Večina avtorjev se strinja (Tanzi, 1998; Karklins, 2002; Cokgezen, 2004; Shim in Eom, 2008; Kolstad in Wiig, 2009), da je obseg korupcije neposredno povezan s kakovostjo in preglednostjo zakonodaje. Nepreglednost in nejasnost zakonodaje ustvarja prostor za različne interpretacije in s tem oko-

lje, ki ga skorumpirani posamezniki zlahka izkoriščajo v svoj prid (Cokgezen, 2004: 81). Karklins (2002: 25) celo trdi, da v takšnem okolju javni uslužbenci namenoma prikrivajo predpise ter povečujejo njihovo število in plačljive zahteve, s čimer napeljujejo stranke k temu, da jim ponudijo podkupnine.

Kot pomemben vzrok korupcije se pojavlja učinkovitost vlade, ki mora zagotoviti celoten sistem formalnih postopkov za izvajanje zakonodaje, tudi protikorupcijske, vendar pa je izvajanje teh postopkov odvisno tudi od človeškega faktorja. Mnogi avtorji ugotavljajo, da igrajo dohodki javnih uslužbencev pomembno vlogo pri razširjenosti korupcije. Kot trdijo Treisman (2000), Di Tella in Schargrotsky (2003), Abbink (2002) ter Pellegrini in Gerlagh, (2008), višje plače javnih uslužbencev pomenijo tudi višje oportunitetne stroške ob izgubi službe, zato večji dohodki zmanjšujejo motivacijo za korupcijo. Tanzi (1998: 16) tudi ugotavlja, da odsotnost politično motiviranega zaposlovanja, zaveznitva in nepotizma ter jasno opredeljeni predpisi o napredovanju in zaposlovanju pripomorejo h kakovosti javne uprave in zmanjšujejo njeno koruptnost.

Neodvisnost medijev in svoboda izražanja sta tesno povezani z obsegom korupcije (Chowdhury, 2004; Dobovšek in Meško, 2008; Billger in Goel, 2009). Tako Staphenurst (2000: 8), Brunetti in Weder (2003) ter Lessmann in Markwardt (2010) dokazujejo, da prav agresivno, neodvisno in raziskovalno novinarstvo predstavlja eno najučinkovitejših sredstev za borbo proti korupciji. Svoboda tiska, izražanja in združevanja državljanom ponuja večjo informiranost o neprimernem vedenju oblasti in javnega sektorja, vključno s primeri korupcije (Montinola in Jackman, 2002: 151). Zato ne presenečajo ugotovitve Djankova in soavtorjev (2001), da je višja stopnja korupcije prisotna v državah z manjšim številom časopisov. Omeniti kaže tudi raziskavo (Besley in Prat, 2001), ki kaže, da je korupcija negativno korelirana s tujim lastništvom medijev, kar napeljuje na sklep, da politika in razne interesne skupine lažje nadzorujejo domače medije kot tuje. S svobodo izražanja so povezane tudi civilne iniciative, zato imajo države z več civilne iniciative nižjo stopnjo korupcije (Shen in Williamson, 2005: 327).

Do sedaj smo omenili skupine indikatorjev, ki vplivajo na korupcijo, vendar so pomembni tudi tisti, ki kažejo na posledice korupcije. Te so veliko bolj očitne kot njihovi vzroki (Gaviria, 2002; Zhao, Kim in Du, 2003; Herciu, 2006; Abbas, 2011). Pri tem kaže posebej poudariti, da so te raziskave večinoma usmerjene v ekonomske posledice korupcije v najširšem pomenu besede. S posledicami korupcije je povezana konkurenčnost države, saj je tam, kjer je korupcija nižja, nacionalna konkurenčnost višja (Abbas, 2011). Kaufmann, (2005: 84) trdi, da poostren nadzor nad korupcijo razmeroma hitro poveča konkurenčnost države, celo za 15–20 mest na lestvici konkurenčnosti. Zhao s sodelavci (2003) in Dobovšek (2008:

680) ugotavljajo, da je obseg korupcije negativno povezan tudi s stopnjo domačega in tujega investiranja. Tudi Herciu (2006: 25) dokazuje, da več korupcije pomeni manj naložb in manjšo gospodarsko rast. Mo (2011: 66) je izmeril njuno medsebojno povezanost, ki kaže, da enoodstotno povišanje stopnje korupcije zmanjša stopnjo rasti za približno 0,72 %.

Raziskovalci so enakega mnenja, da korupcija povečuje obseg sive ekonomije. Johnson s sodelavci (1997) je na vzorcu 15 držav ugotovil, da korupcija pozitivno vpliva na pojav sive ekonomije in negativno na legalno ekonomijo. Leto kasneje je Johnson s sodelavci (1998) na vzorcu 39 držav odkril podobno povezavo, pri čemer ni bilo velikih razlik med državami z visokimi oz. nizkimi prihodki. Friedman s sodelavci (2000) je prepoznal izrazitejši vpliv korupcije na sivo ekonomijo v državah Latinske Amerike, OECD-ja in tranzicijskih držav, čeprav jim nekateri očitajo neverodostojnost raziskave zaradi premajhnega števila opazovanih držav. Katsios (2006) ugotavlja za Grčijo močno in konsistentno povezavo med sivo ekonomijo in korupcijo tako, da siva ekonomija dopolnjuje »skorumpirano« državo. Pri tem pa kaže omeniti, da sta Choi in Thum (2005) ugotovila prav nasprotno, saj naj bi bila korupcija ob naraščanju sive ekonomije nižja kot sicer.

Korupcija naj bi vplivala tudi na povečevanje dohodkovne neenakosti (Sahin in Sahin, 2010; Apergis et al. 2010), saj med drugim zmanjšuje distribucijsko funkcijo pobiranja davkov (Gyimah-Brempong, 2002) in povečuje stopnjo revščine (Ampratwum, 2008; Tebaldi in Mohan, 2010). Dohodkovna neenakost po eni strani povečuje revščino, hkrati pa slabi gospodarsko rast in posredno povečuje politično nestabilnost (Dong in Torgler, 2011).

3 Cilji in metode raziskave

V raziskavi smo si zadali naslednje cilje:

1. preveriti, ali lahko modeliramo koncept *odpornosti na korupcijo* na ravni posameznih držav z multivariantnimi statističnimi metodami, kot je modeliranje strukturnih enačb, ki bi odkrile nekatere strukturne značilnosti vzrokov in posledic korupcije;

2. izbrati najznačilnejše indikatorje, ki jih navaja strokovna literatura in ki določajo vzroke in posledice korupcije, ter z njimi testirati model na realnih podatkih evropskih držav;

3. interpretirati rezultate modeliranja na primeru Slovenije.

Podrobnejši vpogled v makroindikatorje in raziskave, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju, kaže, da jih pravzaprav težko kvantitativno povežemo s korupcijo, ob vseh prej omenjenih problemih z njenim definiranjem. Večina teh raziskav

namreč jemlje kot merilo korupcije kar indeks percepcije korupcije in na tej osnovi išče kvantitativne povezave med predlaganimi indikatorji ter tako definirano korupcijo. To pa seveda predpostavlja, da sta percepcija in resničen obseg korupcije enaka. Temu smo se v našem modelu želeli izogniti. Izhajali smo iz stališča, da ni nujno, da ti indikatorji neposredno opredeljujejo korupcijo, vendar nedvoumno govorijo o okoliščinah, ki vplivajo na stopnjo korupcije, in njenih posledicah. Lahko bi rekli, da opredeljujejo *nagnjenost* določenega okolja h koruptnim dejanjem in ne korupcije same. Zato smo vpeljali novo spremenljivko, v modelu je to latentna spremenljivka, ki smo jo imenovali *odpornost na korupcijo*. Termin »odpornost« je sicer znan v informacijskih vedah in označuje odpornost sistema proti napakam v sistemu in prenosu informacij, v družbenih vedah pa je kot termin omenjen le v redkih raziskavah (Hedrih in Želeskov Dorić, 2006; Blake in Martin, 2006).

Matematično osnovo modela smo zgradili na metodologiji strukturnih enačb (ang. Structural Equation Modeling), ki ga v družboslovnem raziskovanju uporabljamo predvsem takrat, ko želimo prikazati in izmeriti kompleksne povezave med latentnimi ali nemerljivimi spremenljivkami in empiričnimi podatki ali merljivimi indikatorji (Kelloway, 1998: 2–3).

Pri izboru merljivih indikatorjev smo se morali omejiti le na tiste, ki so dostopni in sočasno metodološko zbrani ter obdelani na identičen način za vse obravnavane države, to je 34 evropskih držav, in sicer članice EU, države kandidatke ter Norveško in Švico. Indikatorje *pravna država (PD)*, *politična stabilnost (PS)*, *kakovost zakonodaje (KZ)*, *učinkovitost vlade (UV)* ter *svoboda izražanja, združevanja in odločanja (SI)* smo za leto 2010 dobili iz baze podatkov Svetovne banke (2011) (Worldwide Governance Indicators – WGI), ki so rezultat obsežnega raziskovalnega projekta, namenjenega razvijanju meddržavnih sestavljenih kazalcev upravljanja. Ti kazalci temeljijo na več stotih spremenljivkah, pridobljenih iz 31 različnih podatkovnih virov (npr. Global Insight Global Risk Service, European Bank for Reconstruction and Development Transition Report, Economist Intelligence Unit Riskwire & Democracy Index, Freedom House, World Economic Forum Global Competitiveness Report, Global Integrity Index ...), tako da zajemajo percepcije upravljanja, kot jih opisujejo sodelujoči v anketah, nevladne organizacije, poročevalske enote na področju poslovnih dejavnosti ter organizacije javnega sektorja po vsem svetu (Kaufmann et al. 2010):

– *svoboda izražanja, združevanja in odločanja (SI)* – indikator kaže, v kolikšni meri državljani lahko sodelujejo pri izbiri vlade in stopnjo svobode izražanja, svobode združevanja ter svobode medijev;

– *politična stabilnost in odsotnost nasilja/terorizma (PS)* – indikator odraža verjetnost, da se vlada destabilizira ali strmoglavni s protustavnimi ali nasilnimi sredstvi, vključno s po-

litično motiviranim nasiljem in terorizmom;

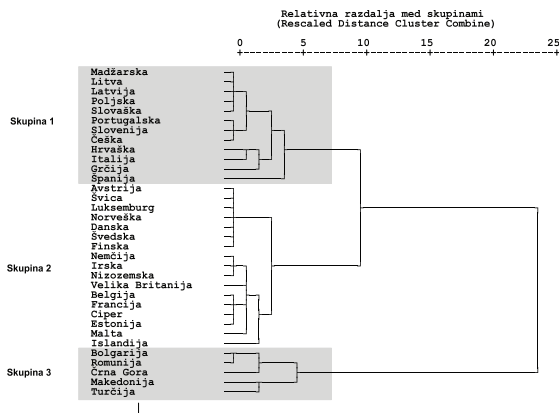
- učinkovitost vlade (UV) - indikator odraža kakovost javnega sektorja in državne uprave ter stopnjo njene neodvisnosti od političnih pritiskov in zavezanost vlade tem načelom;

- kakovost zakonodaje (KZ) - indikator odraža kakovost zakonodaje in sposobnost vlade, da oblikuje ter izvaja objektivne politične odločitve in predpise;

- pravna država (PD) - indikator odraža splošno zaupanje v družbena pravila in njihovo spoštovanje.

Področja, na katera naj bi korupcija vplivala, smo opisali z naslednjimi indikatorji: konkurenčnost države (IGK), ki smo ga dobili na spletni strani Global Competitiveness (<http://www.weforum.org/reports>), obseg sive ekonomije v deležu BDP (OSE) smo pridobili iz raziskave, ki jo je opravil Schneider (2010), dohodkovno neenakost pa smo opredelili z GINI-koeficientom, ki je objavljen v bazi Eurostata.

Preden smo se lotili oblikovanja modela, smo preverili, kako se evropske države razvrščajo ob upoštevanju vseh petih indikatorjev (razvrščanje v petdimenzionalnem prostoru) (slika 1). Za razliko od indeksa percepcije korupcije (CPI) pa naše razvrščanje držav ne sloni na enodimenzionalnem razvrščanju držav, ampak kaže samo na njihovo podobnost, ob hkratnem upoštevanju vseh petih indikatorjev. Kot vidimo, se evropske države razvrščajo v tri izrazito različne skupine. Podrobnejši vpogled v te skupine kaže, da so si v prvi skupini države od Madžarske do Češke zelo podobne (vključno s Slovenijo), medtem ko Hrvaška, Italija, Grčija in Španija nekoliko izstopajo. Podobno velja za drugo skupino, kjer so države od Avstrije do Finske praktično enake po omenjenih kriterijih. Tudi razlike med državami od Islandije do Nemčije se le malo razlikujejo. Zanimiva je tudi tretja skupina, ki kaže na podobnost Bolgarije, Romunije, Črne gore, Makedonije in Turčije.

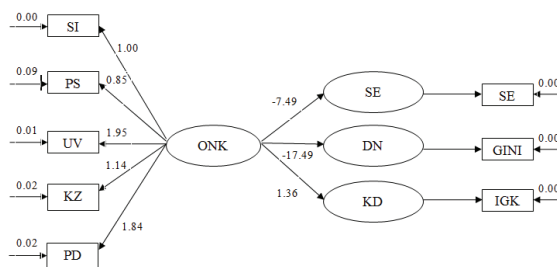
Slika 1: Dendrogram hierarhičnega razvrščanja evropskih držav glede na indikatorje SI, PS, UV, KZ in PD

4 Definicija modela

Modeliranje strukturnih enačb poteka v naslednjih standardnih korakih (Stephenson, Holbert in Zimmerman, 2006):

1. opredelitev konceptualnega modela, v katerega so vnesene raziskovalne predpostavke (izbor latentnih in merljivih spremenljivk);
2. testiranje konceptualnega modela (izločanje nerelevantnih merljivih ali latentnih spremenljivk) in oblikovanje končnega modela;
3. preverjanje modela s statističnimi indeksi ustreznosti.

Pri opredelitvi konceptualnega modela smo se osredotočili na latentno spremenljivko, ki smo jo imenovali *odpornost na korupcijo* (ONK). Kot tri pomožne latentne spremenljivke, na katere naj bi vplivala odpornost na korupcijo, pa smo vzeli obseg sive ekonomije (SE), dohodkovno neenakost (DN) in konkurenčnost države (KD). Razlog za vpeljavo pomožnih spremenljivk je predvsem v načinu, kako program Lisrel modelira strukturne enačbe. Kot merljive spremenljivke smo vzeli prej omenjenih osem indikatorjev vpliva in posledic korupcije (slika 2).

Slika 2: Vzročno-posledični strukturni model odpornosti na korupcijo s prikazanimi standardiziranimi vrednostmi parametrov

chi-square = 25,230; df = 20; p-value = 0,19279; RMSEA = 0,089

Oblikovanju konceptualnega modela je sledilo preverjanje, ali je kateri od indikatorjev ali latentna spremenljivka odvečna. Testiranje konceptualnega modela v SEM ima to posebnost, da sočasno testiramo vsa predpostavljena razmerja med spremenljivkami v modelu (Byrne, 1998). Preverjanje s programom Lisrel je pokazalo, da iz modela ni treba izključiti nobene latentne spremenljivke oz. indikatorja, zato smo nadaljevali z analizo ter izračunali nestandardizirani in standardizirani model. Slika 2 z vpisanimi vrednostmi prikazuje standardiziran model, katerega najpomembnejša značilnost je v razumljivejši interpretaciji odnosov med spremenljivkami v modelu. Iz prikazanega modela lahko vidimo, da je:

– bivariantni odnos med latentnima spremenljivkama *odpornost na korupcijo (ONK)* in *konkurenčnost države (KD)* pozitiven, kar pomeni, da se v primeru povečanja *odpornosti proti korupciji (OPK)* za eno enoto konkurenčnost države poveča za 1,36 ($R^2 = 0,831$)¹;

– bivariantni odnos med latentnima spremenljivkama *odpornost na korupcijo (ONK)* in sivo ekonomijo negativen, kar pomeni, da se v primeru povečanja *odpornosti na korupcijo (ONK)* za eno enoto siva ekonomija zmanjša za 7,49 ($R^2 = 0,354$);

– bivariantni odnos med latentnima spremenljivkama *odpornost na korupcijo (ONK)* in dohodkovno neenakost negativen, kar pomeni, da se v primeru povečanja *odpornosti na korupcijo (ONK)* za eno enoto dohodkovna neenakost zmanjša za 17,98 ($R^2 = 0,659$).

V končni fazi smo model testirali s pomočjo različnih indeksov, ki kažejo, ali je model matematično ustrezen. Ocenili smo ga s pomočjo indeksov, ki so v literaturi najpogosteje priporočeni (Hu in Bentler, 1999; Streiner, 2006; Kelloway, 1998), vendar so tudi vsi ostali indeksi, ki niso prikazani v tabeli 1, ravno tako pokazali dobro ali vsaj sprejemljivo prileganje.

Z izračunanimi vrednostmi indeksov ustreznosti modela ugotavljamo, da se izbrani model dobro ujema z razpoložljivimi empiričnimi podatki, saj so njihove vrednosti v skladu s priporočenimi referenčnimi vrednostmi. Na podlagi izmerjenih indeksov ustreznosti lahko trdimo, da je predlagani model statistično korekten.

5 Interpretacija rezultatov

Kot vidimo, indikatorji, ki vplivajo na latentno spremenljivko *odpornost na korupcijo (ONK)*, nimajo enakega učinka. Izračunane vrednosti R^2 kažejo, da imata na odpornost na korupcijo najmočnejši vpliv indikatorja učinkovitost vlade in kakovost zakonodaje, medtem ko ima najmanjši vpliv indikator politična stabilnost. Čeprav se zdi, da poteka borba proti korupciji na zelo široki fronti (Stapenhurst, 2000; Meško, 2005; Dobovšek, 2009), model kaže, da so v evropskem okolju pomembna področja predvsem učinkovitost vlade in kakovost zakonodaje. Iz modela je tudi razvidno, da odpornost na korupcijo v evropskih državah vpliva v največji meri na konkurenčnost države, manj pa na dohodkovno neenakost in sivo ekonomijo.

Tabela 1: Vrednosti indeksov ujemanja (testiranje modela)

Oznaka indeksa ujemanja	Referenčna vrednost	Vrednost indeksa	Ustreznost našega modela
x2 (stopnja znač. p)	$p \geq 0,05$	25,230 (0,19279)	da
Normirani χ^2	$0 \leq x2 \leq 2$ dobro prileganje $2 < x2 \leq 5$ sprejemljivo prileganje	1,26	dobro prileganje
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$ dobro prileganje $0,05 < RMSEA \leq 0,10$ sprejemljivo prileganje	0,089	sprejemljivo prileganje
NFI	$0,80 \leq NFI \leq 0,90$ sprejemljivo prileganje $0,90 < NFI \leq 1,00$ dobro prileganje	0,95	dobro prileganje
CFI	$0,80 \leq CFI \leq 0,90$ sprejemljivo prileganje $0,90 < CFI \leq 1,00$ dobro prileganje	0,99	dobro prileganje
IFI	$0,80 \leq CFI \leq 0,90$ sprejemljivo prileganje $0,90 < CFI \leq 1,00$ dobro prileganje	0,99	dobro prileganje
RFI	$0,80 \leq CFI \leq 0,90$ sprejemljivo prileganje $0,90 < CFI \leq 1,00$ dobro prileganje	0,93	dobro prileganje
GFI	$0,80 \leq CFI \leq 0,90$ sprejemljivo prileganje $0,90 < CFI \leq 1,00$ dobro prileganje	0,86	sprejemljivo prileganje
PNFI	$0,50 \leq PNFI \leq 1,00$ dobro prileganje	0,68	dobro prileganje

¹ R^2 – kvadrat multiple korelacije. Ta vrednost je analogna R^2 , ki ga dobimo z navadno regresijsko analizo in prikazuje znesek variance v odvisni spremenljivki, pripisljivi neodvisni spremenljivki oziroma neodvisnim spremenljivkam v enačbi (Diamantopoulos in Sigauw 2000, 60).

Čeprav to ni bil osnovni namen raziskave, smo izbor indikatorjev, ki vplivajo na odpornost na korupcijo, intuitivno preverili tako, da smo vseevropske države razvrstili po njihovi medsebojni podobnosti v petdimenzionalnem prostoru omenjenih indikatorjev. Tako smo razkrili strukturo teh skupin (slika 1), ki jih druge metode, kot jo, na primer, enodimenzi-

onalni indeks percepcije korupcije, ne morejo pokazati. Če se osredotočimo samo na Slovenijo, vidimo, da smo zelo podobni Portugalski in Češki, širše gledano pa spadamo v skupino srednjeevropskih, baltskih in mediteranskih držav. Ker dendrogram (slika 1) kaže le razvrščanje držav v letu 2010, nas je posebej za Slovenijo zanimalo, kako so se omenjeni indikatorji spreminjali v obdobju 2003–2010. Kot smo že omenili, smo po vseh petih kriterijih pod evropskim povprečjem in smo svoj relativni položaj v letu 2010 celo opazno poslabšali. Izbrani indikatorji se nanašajo na leto 2010 in ne kažejo časovne dinamike. Zato smo samo za Slovenijo analizirali dinamiko indikatorjev v obdobju 2003–2010 (tabela 2).

literaturi najpogosteje omenjajo. Seveda pa je bila pomembna omejitev pri izboru indikatorjev tudi njihova dostopnost, saj smo zahtevali, da metodološko enotno pokrivajo vse obravnavane države in da so zbrani v istem časovnem obdobju.

Poudariti kaže še eno metodološko posebnost našega pristopa, ki po naši oceni povečuje verodostojnost modela. Model smo zgradili samo na vzorcu evropskih držav, za katere smo predpostavljali, da so si dovolj podobne, da rezultati modeliranja ne bodo preveč razpršeni zaradi prevelikih razlik med državami (Blackburn, et al., 2006; Maesschalck in Van De Walle, 2006). To je nedvomno pripomoglo k temu, da so

Tabela 2: Vrednost indikatorjev za Slovenijo v obdobju 2003–2010 (Svetovna banka, 2011)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Mesto med 34 evr. državami v 2010
Pravna država	0,952	0,928	0,852	0,881	0,875	0,975	1,088	1,022	18 (padec)
Kakovost zakonodaje	0,842	0,857	0,835	0,773	0,784	0,832	0,916	0,753	27 (padec)
Učinkovitost vlade	1,076	0,990	0,925	0,989	0,950	1,201	1,158	1,033	19 (padec)
Politična stabilnost	1,137	1,043	1,063	1,067	1,092	1,132	0,879	0,816	15 (padec)
Svoboda izražanja, združevanja in odločanja	1,101	1,102	1,074	1,083	1,083	1,000	1,028	1,017	22 (padec)

V obdobju 2003–2009 smo uspeli omenjene indikatorje in posredno odpornost na korupcijo držati približno na enaki ravni ali jih celo izboljševati. Med letoma 2009 in 2010 pa smo nenadoma padli v primerjavi z drugimi evropskimi državami po vseh petih kriterijih, kar pomeni, da se je naša odpornost na korupcijo v letu 2010 bistveno zmanjšala. Posebej je opazen izrazit padec pri kakovosti zakonodaje, kjer smo se uvrstili na 27 mesto od 34 evropskih držav. Po skoraj vseh kriterijih smo pod povprečjem evropskih držav.

6 Sklepne ugotovitve

Uporabo metodologije strukturnih enačb pri proučevanju korupcije smo zasledili le v petih objavljenih referencah (Dreher et al., 2007; Buehn in Schneider, 2009; Zhang, Cao in Vaugh, 2009; Morris in Klesner, 2010; Tabish in Jha, 2012). Za razliko od omenjenih avtorjev, ki so uporabljali to metodologijo predvsem kot dopolnilo tradicionalnim statističnim metodam, temelječim na ocenjevanju korelacij, smo v naši raziskavi želeli preizkusiti možnost, da bi s takim metodološkim pristopom modelirali celoten sistem vplivov in posledic korupcije. Zato smo v tej fazi raziskovanja predstavili razmeroma enostaven model, ki naj bi s svojo preglednostjo olajšal njegovo vsebinsko ocenjevanje. Upoštevali smo le indikatorje, ki se v

statistični testi potrdili ustreznost modela kljub razmeroma majhnemu statističnemu vzorcu 34 evropskih držav. Drugi raziskovalci, ki so uporabili modeliranje strukturnih enačb pri modeliranju korupcije, so problem majhnega vzorca reševali predvsem tako, da so povečevali število obravnavanih držav ter vključili vse od evropskih in azijskih do afriških in južnoameriških držav. S tem so sicer dobili večji vzorec, vendar so imeli zato probleme s potrjevanjem modela, ker so bile razlike med državami in s tem funkcijske odvisnosti med indikatorji prevelike za izgradnjo konsistentnih modelov. Kljub navidezni enostavnosti modela smo uspeli pokazati hkratne učinke izbranih družbeno-ekonomskih značilnosti evropskih držav na odpornost proti korupciji skupaj s posledicami na njihovo učinkovitost.

Če povzamemo rezultate našega modela z zornega kota Slovenije, potem je očitno, da bi v borbi proti korupciji morali postaviti na prvo mesto izboljšanje kakovosti zakonodaje, saj na tem področju najbolj zaostajamo in bi s tem največ prispevali k povečanju odpornosti slovenske družbe proti korupciji. Problem kakovosti zakonodaje in njenega izvajanja je seveda zelo kompleksen, saj se, kljub formalni harmonizaciji evropske zakonodaje, korupcija posredno ali neposredno dotika zelo velikega števila zakonov in predvsem izvedbenih aktov, za katere bi težko vnaprej trdili, da so usklajeni z evropskimi

standardi (Auriol, 2006). Če povzamemo, to pomeni, da je večina prednostnih nalog, povezanih z borbo proti korupciji, v pristojnosti vlade. Seveda pa ne smemo spregledati še izrazito pozitivnega vpliva svobode izražanja in medijev, ki predstavljajo v bistvu neposredno operativno pomoč pri odkrivanju korupcijskih primerov.

Literatura

1. Abbas, J. A. (2011). Corruption and competitiveness. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 21(4).
2. Abbink, K. (2002). Fair salaries and the moral costs of corruption. *CeDEx Working Paper*. Pridobljeno na <http://128.243.80.167/ce-dex/documents/papers/2002-05.pdf>.
3. Ampratwum, E. F. (2008). The fight against corruption and its implications for development in developing and transition economies. *Journal of Money Laundering Control*, 11(1), str. 76–87.
4. Apergis, N., Dincer, O. C., in Payne, J. E. (2010). The relationship between corruption and income inequality in U.S. states: evidence from a panel cointegration and error correction model. *Public Choice*, 145(1-2), str. 125–135.
5. Auriol, E. (2006). Corruption in procurement and public purchase. *International Journal of Industrial Organization*, 24(5), str. 867–885.
6. Besley, T. in Prat, A. (2001). Handcuffs for the Grabbing Hand? Media Capture and Political Accountability. Pridobljeno na <http://www.cepr.org/meets/wkcn/3/3511/papers/prat.pdf>.
7. Billger, S. M. in Goel, R.K. (2009) Do existing corruption levels matter in controlling corruption? Cross-country quantile regression estimates. *Journal of Development Economics*, 90(2), str. 299–305.
8. Blackburn, K.; Bose, N., in Haque, M. E. (2006). The incidence and persistence of corruption in economic development. *Journal of Economic Dynamics*, 30(12), str. 2447–2467.
9. Blake, H. C., in Martin, G. C. (2006). The dynamics of political corruption: Re-examining the influence of democracy. *Democratization*, 13(1), str. 1–14.
10. Brunetti, A., in Weder, B. (2003). A free press is bad news for corruption. *Journal of Public Economics*, 87(7–8), str. 1801–1824.
11. Buehn, A., in Schneider, F. (2009). *Corruption and the Shadow Economy: A Structural Equation Model Approach*. Pridobljeno na <http://ssrn.com/abstract=1409286>.
12. Byrne, B. (1998). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS. Basic concepts, applications and programming*. New York: Lawrence Erlbaum.
13. Choi, P. J. in Thum, M. (2005). Corruption and the Shadow Economy. *International Economic Review*, 46(3), str. 817–836.
14. Chowdhury, S. K. (2004). The effect of democracy and press freedom on corruption: an empirical test. *Economics Letters*, 85(1), str. 93–101.
15. Cokgezen, M. (2004). Corruption in Kyrgyzstan: the facts, causes and consequences. *Central Asian Survey*, 23(1), str. 79–94.
16. CPI. (2010). *Corruption Perceptions Index 2010*. Pridobljeno na http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
17. Damania, R., Fredriksson, P. G., in Mani, M. (2004). The persistence of corruption and regulatory compliance failures: Theory and evidence. *Public Choice*, 121(3), str. 363–390.
18. Della Porta, D., in Vannucci, A. (2007). Corruption and Anti-Corruption: The Political Defeat of 'Clean Hands' in Italy. *West European Politics*, 30(4), str. 830–853.
19. Di Tella, R., in Schargrotsky, E. (2003). The Role of Wages and Auditing during a Crackdown on Corruption in the City of Buenos Aires. *Journal of Law and Economic*, 46(1), str. 269–292.
20. Diamantopoulos, A.; Siguaw, J. A. (2000). *Introducing LISREL – A guide for the uninitiated*. London: Sage.
21. Djankov, S., McLiesh, C., Nenova, T., in Shleifer, A. (2001). *Who Owns the Media?* Pridobljeno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=267386.
22. Dobovšek, B. (2008). Economic organized crime networks in emerging democracies. *International Journal of Social Economics*, 35(9), str. 679–690.
23. Dobovšek, B. (2009). Prevention of corruption in practice - integrity plans. V: G. Meško in H. Kury (ur.), *Crime policy, crime control and crime prevention - Slovenian perspectives* (str. 253–277). Ljubljana: Tipografija.
24. Dobovšek, B., in Mastnak, M. (2005). Korupcija in kriminalni prevzem države. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(4), str. 319–328.
25. Dobovšek, B., in Meško, G. (2008). Informal Networks in Slovenia – A Blessing or a Curse?. *Problems of Post – Communism*, 55(2), str. 25–37.
26. Dong, B., in Torgler, B. (2011). *Democracy, Property Rights, Income Equality, and Corruption*. Pridobljeno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1756816.
27. Dreher, A., Kotsogiannis, C., in McCorriston, S. (2007). Corruption around the world: Evidence from a structural model. *Journal of Comparative Economics*, 35(3), str. 443–466.
28. Fisman, R., in Gatti, R. (2002). Decentralization and Corruption: Evidence across Countries. *Journal of Public Economics*, 83(3), str. 325–345.
29. Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., in Zoido-Lobaton, P. (2000). Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries. *Journal of Public Economics*, 76(3), str. 459–493.
30. Gavia, A. (2002). Assessing the effects of corruption and crime on firm performance: evidence from Latin America. *Emerging Markets Review*, 3(3), str. 245–268.
31. Genaux, M. (2004). Social sciences and the evolving concept of corruption. *Crime, Law and Social Change*, 42(1), str. 13–24.
32. Gokcekus, O. (2007) Is it protestant tradition or current protestant population that affects corruption? *Economics Letters*, 99(1), str. 59–62.
33. Gorodnichenko, Y., in Sabirianova Peter, K. (2007). Public sector pay and corruption: Measuring bribery from micro data. *Journal of Public Economics*, 91 (5–6), str. 979–991.
34. Gyimah-Brempong, K. (2002). Corruption, economic growth, and income inequality in Africa. *Economics of Governance*, 3(3), str. 183–209.
35. Hedrih, V., in Želeskov-Dorić, J. (2006). Psychological correlates of resilience to pressure of authority for unethical behavior. *Godišnjak za psihologiju*, 4(4–5), str. 53–70.
36. Herciu, M. (2006). The impact of corruption on national competitiveness. *Studies in Business and Economics*, 1(1), str. 13–28.
37. Hu, L., in Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), str. 1–55.
38. Johnson, S., Kaufmann, D. in Shleifer, A. (1997). The unofficial economy in transition. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1997(2), str. 159 – 221.

39. Johnson, S., Kaufmann, D. in Zoido-Lobaton, P. (1998). *Corruption, public finances and the unofficial economy*. Pridobljeno na <http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/wps2169.pdf>.
40. Kanduč, Z. (2005). Postmodernizacija, kriminaliteta in nadzorstveni mehanizmi (v družbi in nad njo). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(1), str. 54-69.
41. Kanduč, Z. (2007). Kriminološki pogled na svobodo in varnost v postmoderni družbi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 58(3), str. 231-245.
42. Karklins, R. (2002). Typology of Post-Communist Corruption. *Problems of Post-Communism*, 49(4), str. 22-32.
43. Katsios, S. (2006). The Shadow Economy and Corruption in Greece. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 4(1), str. 61-80.
44. Kaufmann, D. (2005). Myths and Realities of Governance and Corruption. V A. Lopez-Claros, M. E. Porter in K. Schwab (ur.) *Global Competitiveness Report 2005-2006: Policies Underpinning Rising Prosperity* (str. 81-98). Houndmills: Palgrave Macmillan for the World Economic Forum.
45. Kaufmann, D., in Kraay, A. (2002). Growth without Governance. *Economia*, 3(1), str. 169-229.
46. Kaufmann, D., Kraay, A., in Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators - Methodology and Analytical Issues. Pridobljeno na <http://ssrn.com/abstract=1682130>.
47. Kelloway, E. K. 1998. *Using LISREL for structural equation modeling: A researcher's guide*. Thousand Oaks: Sage.
48. Klemenčič, G. (2007). International standards and models of anti-corruption institutions. V: G. Meško in B. Dobovšek. *Policing in emerging democracies: critical reflections* (str. 243-272). Ljubljana: Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
49. Kolenc, T., Kebe, J., in Bukovnik, A. (2011). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2010. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(2), str. 103-124.
50. Kolstad, I., in Wiig, A. (2009). Is Transparency the Key to Reducing Corruption in Resource-Rich Countries? *World Development*, 37(3), str. 521-532.
51. Komisija za preprečevanje korupcije. (2011). *Ocena stanja korupcije v Republiki Sloveniji*. Pridobljeno na <http://www.kpk-rs.si/sl/korupcija-integriteta-in-etika/analize-raziskave-in-statistika/ocena-stanja-korupcije>.
52. Langseth, P., in Vlassis, D. (2004). *Global Dynamics of Corruption, The Role of the United Nations Helping Member States Build Integrity to Curb Corruption*. Pridobljeno na <http://www.unodc.org/pdf/crime/gpacpublications/cicp3.pdf>.
53. Lessmann, C., in Markwardt, G. 2010. One size fits all?: Decentralization, Corruption, and the Monitoring of Bureaucrats. *World Development*, 38(4), str. 631-646.
54. Lukan, A. (2008). Kriminaliteta v letu 2007. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59(2), str. 99-113.
55. Lukan, A. (2009). Kriminaliteta v letu 2008. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(2), str. 77-90.
56. Lukan, A., in Kolenc, T. (2010). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2009. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(2), str. 117-140.
57. Maeschalck, J. in Van De Walle, S. (2006). Policy Failure and Corruption in Belgium: Is Federalism to Blame? *West European Politics*, 29(5), str. 999-1017.
58. Mesner-Andolšek, D. (2001). Sociološki vidiki korupcije. V: *Korupcija kot realnost današnjega časa: strokovni posvet* (str. 79-84). Gotenica: Ministrstvo za notranje zadeve.
59. Meško, G. (2005). Odzivanje na korupcijo - preprečevanje ali zanikanje?. V: B. Dobovšek (ur.). *Korupcija in politika* (str. 61-78). Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
60. Mo, H. P. (2001). Corruption and Economic Growth. *Journal of Comparative Economics*, 29(1), str. 66-79.
61. Mobolaji, H. I., in Omotoso, K. (2009). Corruption and economic growth in some selected transitional economies. *Social Responsibility Journal*, 5(1), str. 70-82.
62. Montinola, G., in Jackman, R. (2002). Sources of Corruption: A Cross-Country Study. *British Journal of Political Science*, 32, str. 147-170.
63. Moreno, A. (2002). Corruption and Democracy: A Cultural Assessment. *Comparative Sociology*, 1(3-4), str. 495-507.
64. Morris, S. D., in Klesner, J. L. (2010). Corruption and Trust: Theoretical Considerations and Evidence From Mexico. *Comparative Political Studies*, 43(10), str. 1258-1285.
65. Nwabuzor, A. (2005). Corruption and Development: New Initiatives in Economic Openness and Strengthened Rule of Law. *Journal of Business Ethics*, 59(1-2), str. 121-138.
66. Pellegrini, L., in Gerlagh, R. (2008). Causes of corruption: a survey of cross-country analyses and extended results. *Economics of Governance*, 9, str. 245-263.
67. Rothstein, B., in Stolle, D. (2003). Introduction: Social Capital in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 26(1), str. 1-26.
68. Sahin, I., in Sahin, B. (2010). Corruption in US states: the effects of socio-economic factors. *International Journal of Public Policy*, 6(3-4), str. 288-306.
69. Sandholtz, W., in Koetzle, W. (2000). Accounting for corruption: Economic structure, democracy, and trade. *International Studies Quarterly*, 44, str. 31-50.
70. Sanyal, R. N., in Samanta, S. K. (2002). Corruption Across Countries: The Cultural and Economic Factors. *Business & Professional Ethics Journal*, 21(1), str. 21-46.
71. Schneider, F. (2010). *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European Countries from 2003 to 2010*. Pridobljeno na http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/ShadEcEurope31_October2010_RevisedVersion.pdf.
72. Seleim, A., in Bontis, N. (2009). The relationship between culture and corruption: a cross-national study. *Journal of Intellectual Capital*, 10(1), str. 165-184.
73. Serra, D. (2006). Empirical determinants of corruption: A sensitivity analysis. *Public Choice*, 126, str. 225-256.
74. Shen, C., in Williamson, J. B. (2005). Corruption, Democracy, Economic Freedom, and State Strength: A Cross-national Analysis. *International Journal of Comparative Sociology*, 46(4), str. 327-345.
75. Shim, D. C., in Eom, T. H. (2008). E-Government and anti-corruption: Empirical analysis of international data. *International Journal of Public Administration*, 31(3), str. 298-316.
76. Sík, E. (2002). The bad, the worse and the worst: Guesstimating the level of corruption. In S. Kotkin in A. Sajo (ur.), *Political corruption in transition: A sceptic's handbook* (str. 91-113). Budapest: Central European University Press.
77. Staphenurst, R. (2000). *The media's role in curbing corruption*. Pridobljeno na <http://www.uoit.ca/sas/governeanceAndCorr/media.pdf>.
78. Stephenson, M. T., Holbert, R. L., in Zimmerman, R. S. (2006). On the use of structural equation modeling in health communication research. *Health Communication*, 20(2), str. 159-167.
79. Streiner, D. L. (2006). Building a better model: An introduction to structural equation modelling. *Canadian Journal of Psychiatry*, 51(5), str. 317-324.

80. Svensson, J. (2005). Eight Questions about Corruption. *The Journal of Economic Perspectives*, 19(3), str. 19–42.
81. Tabish, S. Z. S., in Jha, K. N. (2012). The impact of anti-corruption strategies on corruption free performance in public construction projects. *Construction Management and Economics*, 30(1), str. 21–35.
82. Tanzi, V. (1998). Corruption Around the World - Causes, Consequences, Scope, and Cures. Pridobljeno na <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=2583.0>
83. Tebaldi, E., in Mohan, R. (2010). Institution and Poverty. *Journal of Development Studies*, 46(6), str. 1047–1066.
84. The World Bank Group. (2011). *Worldwide Governance Indicators*. Pridobljeno na <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>.
85. Torrez, J. (2002). The Effect of Openness on Corruption. *Journal of International Trade and Economic Development*, 11(4), str. 387–403.
86. Treisman, D. (2000). The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76(3), str. 399–457.
87. UN. (2002). *United Nations Global Programme against Corruption. Anti-Corruption Tool Kit*. Pridobljeno na <http://www.unodc.org/pdf/crime/toolkit/fl1tof7.pdf>.
88. Uslander, M. E. (2008). *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the easy life*. New York: Cambridge University Press.
89. Vargas-Hernández, J. G. (2009). The Multiple Faces of Corruption: Typology, Forms and Levels. Pridobljeno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1413976
90. Wu, X. (2005). Corporate governance and corruption. *Governance: An International Journal of Policy*, 18(2), str. 151–170.
91. Zhang, .Y., Cao, L., in Vaugh, M. (2009). Social Support and Corruption: Structural Determinants of Corruption in the World. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 42(2), str. 204–217.
92. Zhao, H., Kim, S. H., in Du, J. (2003). The Impact of Corruption and Transparency on Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis. *Management International Review*, 43(1), str. 41–62.
93. Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije – ZIPK. (2011). Ljubljana, *Uradni list RS*, (43/2011).
94. Živković, M. (2010). Pravna država i moderan pravni sistem. *Nauka, bezbednost, policija*, 15(1), str. 1-15.

Resiliency to corruption – structural model of causalities and consequences

Massimo Manzin, Ph.D., Assistant Professor, University of Primorska.

Cene Bavec, Ph.D., Full Professor, University of Primorska.

Sandi Čurin, MSc., Undersecretary at the Ministry of the Interior.

In the paper we present the structural model of corruption based on the Structural Equation Modeling and assess causes for higher resiliency to corruption and consequences of corruption. We used the indicators developed by the World Bank and other international organizations for the year 2010. The model was built and statistically confirmed on the sample of 34 European countries under the assumption that these countries are similar enough to be integrated into the single and consistent model. We demonstrated that we can use Structural Equation Modeling in the corruption modeling with relatively small sample of the European countries. Among others, we revealed that European countries can improve their resiliency to corruption primarily with better government efficiency and quality of legislation. The dendrogram of hierarchical clustering in the space of indicators that influence resiliency to corruption revealed among others that Slovenia is very similar to Portugal and Czech Republic and belongs to the group of the Central European, Baltic and Mediterranean countries. In the case of Slovenia we also analyzed the values of these indicators in the period 2003-2010 and exposed that Slovenia is under the European average by all indicators and even significantly regressed in the year 2010. The model can be used to assess priorities in the fight against corruption on national levels and to consider the position of Slovenia in the group of other European countries.

Key words: corruption modeling, resiliency to corruption, structural equation modeling, “2003-2010”, Europe, Slovenia

UDC: 343.3/.7:343.85(497.4)

Omejevanje povpraševanja po prostituciji: ekonomija, morala in nasilje

Nina Peršak*

Medtem ko se običajni, bolj ustaljeni načini spoprijemanja s pojavom prostitucije osredotočajo na prostitutke, tj. ponudnice spolnih storitev, novejši (»švedski«) pristop zagovarja kriminalizacijo strank prostitutk oziroma kriminalizacijo povpraševanja po prostituciji, s čimer naj bi zmanjšali prostitucijo samo. Ta pristop, ki so ga pred kratkim izbrale ali o njem resno razmišljajo tudi nekatere druge države EU, izhaja iz stališča, da je prostitucija nasilen pojav, konkretnije, oblika nasilja nad ženskami, zaradi česar se je treba boriti proti njej in jo izkoreniniti. Članek v prvem delu predstavi temeljne sestavine argumenta kriminalizacije uporabnikov in nekaj protiargumentov, uperjenih zoper trditev, da je prostitucija sama po sebi nasilje in torej kazenskopravno škodljiva. V nadaljevanju problematiziramo idejo, da je kazensko pravo oz. kriminalizacija najboljše sredstvo za urejanje nezaželene družbene realnosti in predstavimo nekaj pasti ter negativnih lastnosti takšne regulacije. Nazadnje navedemo nekaj dodatnih kriminoloških argumentov proti tovrstnemu prohibicionističnemu pristopu. Z uporabo obstoječih raziskav, primerov in dekonstrukcijo diskurza zagovornikov predlagane rešitve članek nakaže, da je pojmovanje prostovoljne prostitucije kot nasilja zavajajoče in pravno-filozofsko nevzdržno, predlagana rešitev, tj. kriminalizacija uporabnikov prostitucije, pa tudi kriminološko in širše družbeno problematična iz več razlogov.

Ključne besede: prostitucija, povpraševanje, kriminalizacija, spolna morala, stranka, nasilje, trgovina z ljudmi, prostitutke, (kazenskopravna) škoda, pravni vidik, tuje izkušnje, kriminološke primerjave, ranljivost

UDC: 176.5:343.85

1 Uvod

Običajni, »stari« ali ustaljeni načini spoprijemanja s pojavom prostitucije se osredotočajo na ponudnike spolnih storitev in jih kriminalizirajo, dekriminalizirajo, legalizirajo ali regulirajo na razne druge načine, npr. z določitvijo con ali delov mesta, kjer se prostitucija lahko izvaja, a le tam in v določeni obliki. Za slednje se pogosto uporablja tudi izraz »red-light district«, saj naj bi rdeče luči (red lights) nekako predstavljale delovno okolje spolnih delavk. Poleg teh metod pa se zadnje desetletje v Evropi pojavlja tudi bolj ekonomsko usmerjen model zmanjševanja ali odpravljanja prostitucije, katerega cilj so stranke prostitutk. Ta pristop, ki ga imenujemo tudi »švedski pristop«, zagovarja kriminalizacijo uporabnikov prostitucije, s čimer naj bi zmanjšali povpraševanje po prostituciji in s tem tudi ponudbo oz. prostitucijo.

Švedska je bila prva evropska država, ki je kriminalizirala uporabo storitev prostovoljnih spolnih delavcev (gl. Gould,

2001). Zakon iz leta 1998,¹ ki je kriminaliziral uporabnike, temelji na prepričanju, da je prostitucija oblika nasilja nad ženskami, zaradi česar jo je treba v celoti odpraviti. Uradna razprava o tem vprašanju ne razlikuje med prostovoljno in prisilno prostitucijo, saj pojmuje vse oblike prostitucije kot nasilje.² Ta pogled črpa iz radikalnih feminističnih pogledov, ki so na Švedskem tudi politično močni. Radikalni feminizem namreč pojmuje prostitucijo kot kršitev ženskih pravic in pogosto poudarja, da si prostitucije kot poklica ni mogoče izbrati prostovoljno, saj gre za nasilen pojav, povezan z izkoriščanjem žensk v patriarhalni družbi.

Švedska pa ni čisto osamljena v svojem pristopu. Desetletje kasneje sta ji sledili tudi Norveška in Islandija. V Belgiji so podobne ideje nedavno predstavile članice politične stranke cdH v bruseljskem parlamentu,³ ki prav tako pojmujejo prostitucijo kot nasilje nad ženskami in se pri tem sklicujejo na švedski

* Nina Peršak, doktorica pravnih znanosti, magistra socialne in razvojne psihologije (*M.Phil.*), profesorica na področju kriminologije in sociologije prava, Pravna fakulteta, Univerza v Gentu (Belgija). Stik: N.Persak.99@cantab.net

¹ Zakon, ki je stopil v veljavo januarja 1999, vsebuje novo kaznivo dejanje nakupa ali poskusa nakupa začasnega spolnega razmerja in predpisuje denarno kazen ali zapor do 6 mesecev (Hughes, 2001: 14).

² Gould (2001: 445) celo poudari, da je bila ideja o prostituciji kot prostovoljni dejavnosti, ki si jo oseba lahko izbere za službo, »anatemna v švedski mentaliteti«.

³ Gre za Bruseljski regionalni parlament, tj. parlament regije Bruselj – ene od treh regij Belgije (poleg Flandrije in Valonije), in ne za belgijski ali federalni parlament.

zglede.⁴ Z idejo pa se spogleduje tudi Francija: francoski parlament je pred nekaj meseci namreč sprejel nadstrankarsko nezavezujočo resolucijo, ki za uporabnike storitev prostitucije predvideva šestmesečno zaporno kazen in denarno kazen v višini 3000 EUR (BBC).

V članku se tokrat ne bomo lotili niti prostitucije kot take niti prostitucije v Sloveniji. O njej, njenih začetkih in razvoju, kriminoloških, socioloških in pravnih vprašanjih, družbenih reakcijah nanjo ter empiričnem stanju na tem področju je bilo napisanega že kar nekaj (gl. npr. Zaviršek, 1994; Volasko, 1996; Kanduč, 1998a; 1998b; 2000; Petrovec, 2000; Peršak, 2003; Pajnik, 2008; 2009; Peršak, 2010). V pričujočem prispevku se bomo omejili na normativno vprašanje kriminalizacije povpraševanja po prostituciji. Prvi del članka bo tako predstavil temeljne sestavine argumenta kriminalizacije uporabnikov in ponudil nekaj protargumentov, osredotočenih na dekonstrukcijo trditve, da je prostitucija sama po sebi nasilje in tako torej kazensko pravno škodljiva. Ali prostitucija povzroča kakršnokoli škodo in, v primeru pozitivnega odgovora, za kakšno vrsto škode gre? Slednje predstavlja najpomembnejši vidik v tej razpravi. Proučili bomo, ali argumentacija zagovornikov kriminalizacije uporabnikov prostitucije logično vzdrži in umestili ta pristop v okvir kazensko pravne etike oziroma v okvir legitimnih razlogov za kriminalizacijo v modernem kazensko pravem sistemu. Drugi del članka bo posvečen kriminalizaciji kot sredstvu za urejanje nezaželene družbene realnosti in predstavil značilnosti ter pasti tovrstnega družbenega urejanja, tretji del pa bo predstavil nekatere dodatne kriminološke argumente proti kriminalizaciji uporabe prostitucije.

Izraz »prostitucija«, kadar ga ne spremlja pridevnik, je v članku uporabljen izključno za oznako pojava prostovoljnega nudenja spolnih storitev proti plačilu, pri čemer prostovoljnost, v skladu s splošnim pravnim pojmovanjem, pomeni odsotnost nasilja ali grožnje.⁵ Kakšnakoli prisilna prostitucija je oblika izkoriščanja in kot taka upravičeno sodi med kazniva dejanja, npr. trgovine z ljudmi ali zlorabe prostitucije.⁶

⁴ Podobne ideje na področju trgovanja z ljudmi vsebuje Konvencija Sveta Evrope o ukrepanju proti trgovini z ljudmi (CETS No.: 197, v veljavi od 1. februarja 2008). Konvencija v 19. členu (Kaznivost uporabe storitev žrtve) namreč določa, da »[p]ogodbenica preuči sprejetje potrebnih zakonodajnih in drugih ukrepov, da se uporaba storitev, ki po točki a 4. člena te konvencije pomenijo izkoriščanje, obravnava kot kaznivo dejanje po njenem notranjem pravu, če je uporabniku storitev znano, da je oseba žrtev trgovine z ljudmi.«

⁵ Seveda je legitimno vprašanje, zakaj zadostuje navedena, razmerno ozka definicija prostovoljnosti ali soglasja in ali jo je treba spremeniti, izboljšati (tudi pravno). Tovrstne razprave presegajo tematiko tega članka.

⁶ Glej in primerjaj npr. definicijo trgovine z ljudmi iz Palermskega protokola o trgovanju z ljudmi (Združeni narodi, 2000), 2. člen

2 Nasilnost prostitucije

Osnovni argument zagovornikov kriminalizacije uporabnikov prostitucije temelji na dveh trditvah. Prva, ki se je bomo lotili na tem mestu, zatrjuje, da je prostitucija nasilje in kot taka kazensko pravno škodljiva (angl. *harmful*). Druga trditev, ki se je bomo lotili kasneje, pa pravi: »Ker je ponudba (prostitucija/nasilje) odvisna od povpraševanja, jo lahko zmanjšamo (le) s kriminalizacijo uporabnikov (kriminalizacijo povpraševanja)«.

Glede njihove trditve, da prostitucija pomeni kazensko pravno škodo, lahko rečemo, da je ta trditev v luči načela kazensko pravne škode – edinem široko sprejetem, neproblematičnem načelu kriminalizacije v modernem kazensko pravem sistemu, ki spoštuje posameznikovo svobodo – najmočnejša, če razumemo kazensko pravno škodo kot škodo drugim (angl. *harm to others*).

Preden pa navedemo ugovore proti temu argumentu, bi bila umestna obrazložitev obeh omenjenih konceptov – načela škode in »škoda drugim«. Načelo kazensko pravne škode (angl. *harm principle*), kot ga je razvil ameriški filozof Joel Feinberg (1988: xix), določa, da je vedno »dober razlog v podporo sprejemanju kazenske zakonodaje ta, da bi bila učinkovita pri preprečevanju (odstranjevanju, zmanjševanju) škode drugim osebam (ne osebi, katere ravnanje se prepoveduje) in da ni drugih sredstev, ki bi bila enako učinkovita ob nič večjih stroških za ostale vrednote«. Načelo temelji na Millovem »načelu svobode« (angl. *principle of liberty*),⁸ iz katerega izhaja, da je le »škoda drugim« – torej »škoda« (in ne npr. paternalizem ali moralizem) in »drugim« (ne samemu sebi) – legitimna podlaga za prisilo in kazensko pravno prepoved določenega ravnanja.

Nasprotniki stališča o prostituciji kot nasilju bi lahko tako ugovarjali (a), da prostitucija ni kazensko pravna škoda in (b) da tudi če bi v prid razpravi sprejeli trditev, da je prostitucija kazensko pravno škodljiva, je to škoda, ki je podobna samopo-

EU Direktive 2011/36/EU, ter 175. (zloraba prostitucije) in 113. člen Kazenskega zakonika (2008) (z novelo KZ-1B, ki oba člena spreminja in razširja). Pojasnilo k omenjeni direktivi oz. njen povzetek poudarja, da se »izkoriščanje [se] pojavi takoj, ko je bila na osebi izvršena prisila«.

⁷ V slovenskem prevodu načela, zlasti v pravnih krogih, je pojasnilni dodatek »kazensko pravne« zaželen, saj ob »škodi« pravnik najprej pomisli na civilnopravni kontekst.

⁸ V svojem delu *O svobodi* Mill (1991: 14) pravi, da je »edini cilj, za katerega se oblast lahko upravičeno izvršuje nad katerikoli članom civilizirane skupnosti proti njegovi volji, [je] preprečitev škode drugim«. Več o načelu (kazensko pravne) škode in kriminalizaciji na njegovi podlagi glej npr. v Feinberg (1984), Peršak (2007), Simester in von Hirsch (2011).

škodbi (angl. *self-harm*), in ne »škoda drugim«, ki jo zahteva načelo kazenskopravne škode.

2.1 Škodovanje drugim

Glede prvega protiargumenta: ali je prostitucija res nasilje, torej kazenskopravna škoda? Je prostitucija nasilje ali je morda raje visoko tvegan poklic, kjer so »zaposleni« lahko izpostavljeni fizičnemu ali psihološkemu nasilju, če niso dovolj dobro zaščiteni, kar zahteva boljši nadzor, urejanje in zaščito spolnih delavcev in ne prepovedi? Raymond (2004: 1175) npr. trdi, da je »za razumevanje, zakaj je nasilje intrinzični sestavni del prostitucije, treba razumeti seks pri prostituciji. Spolne storitve pri prostituciji so najpogostejše nasilni, poniževalni in zlorablajoči spolni akti, vključno s seksom med kupcem in več ženskami; rezanje žensk z britvicami; privezovanje žensk k posteljam in bičanje do krvi; grizenje ženskih prsi; ugašanje cigaret na ženskah; rezanje njihovih rok, nog in genitalnih predelov; uriniranje ali defeciranje na ženske«.

Prvič, upravičeno lahko podvomimo, ali omenjeni primeri zares predstavljajo večino ali najpogostejše oblike spolnih razmerij med prostitutkami in klienti. Empirične raziskave lahko pokažejo precej drugačno sliko.⁹ *Drugič*, ravnanja, v katera prostitutka ni privolila (»rezanje z britvicami« verjetno ni bil del dogovora) ali v obsegu, v katerem presegajo dano soglasje ali po obliki ali po intenzivnosti, niso del spolnega akta prostitucije, ampak kazniva dejanja in so kot taka že upravičeno kriminalizirana. Zloraba prostitucije ni prostitucija, pač pa zloraba. Čeprav se včasih takšna ravnanja zgodijo, ne pomeni, da so prostituciji lastna.

Ponazorimo to s primeroma. Nasilni dogodki, kot so opisani zgoraj, se dogajajo tudi v zakonskih zvezah. Kljub temu iz tega dejstva nihče ne sklepa ali zatrjuje, da je zakonska zveza nasilje in da jo je zato treba kriminalizirati. Prav tako iz dejstva, da živi oseba A sama v hiši, v katero vdre oseba B in jo posili, ne sledi, da prebivanje v hiši ali prebivanje ljudi samih nujno vključuje posilstvo. Samskost prebivanja je – tako kot prostitucija – morda bolj tvegano početje, ker izpostavlja posameznike lažji viktimizaciji (take osebe storilci lažje vidijo kot »primerne žrtve« napada, saj ob njih ni varuhov, ki bi viktimizacijo lahko preprečili), vendar ne pomeni, da je nasilje tovrstnemu ravnanju *lastno* oz. da je *samo po sebi* škodljivo ter da bi zato moralo biti kriminalizirano. Tovrstne kriminološke ali viktimološke ugotovitve o ranljivosti te skupine bi morale biti podlaga idejam o zmanjševanju omenjenih tveganj, npr. z boljšo regulacijo in nadzorom; s tem da bi prostitutkam iz-

boljšali varnost na delovnem mestu; s tem da bi jim dovolili oz. omogočili, da delajo nedaleč ena od druge;¹⁰ z opozarjanjem na stranke, ki so nasilne; s spodbujanjem k delu na krajih, ki jih je oblast pregledala in odobrila na podlagi izpolnjevanja določenih standardov.¹¹

Argumenti zagovornikov kriminalizacije klientov prostitucije, ki temeljijo na škodi, povzročeni drugim, torej niso prepričljivi. Čeprav uporabljajo tovrstne argumente, se zdi, da poskušajo zagovorniki prek njih uveljaviti pravni moralizem¹² kot legitimni razlog za kazenskopravno prepoved ravnanja. Toda vprašanje spolnosti med odraslimi, ki so privolili v odnos, praviloma ni legitimni razlog za državno ali javno vmešavanje v posameznikovo avtonomijo skozi kazensko pravo, saj pravni moralizem ni legitimni razlog za kriminalizacijo. Maskiranje vprašanja v argumente kazenskopravne škode prenese razpravo – vsaj na površini – sicer stran od pravnega moralizma na področje načela kazenskopravne škodljivosti. Kljub temu pa se zdi, da gre le za retoriko, ki ji mnogi ne nasedajo.¹³

Znak, da se za argumentacijo skriva pravni moralizem, lahko najdemo v zanimanju prohibicionistov za motive moških po obiskovanju prostitutk. Ali bi nas ti morali zanimati, ko razpravljamo o kriminalizaciji? Ti razlogi so pomembni zgolj, če dopuščamo možnost, da uporaba prostitucije sama po sebi *ni* škodljiva ali nasilna do žensk. Samo če sta nasilje ali škoda odvisna od klientovih razlogov, jih je treba proučiti ob

⁹ Glej npr. raziskavo, ki sta jo opravila Xantidis in McCabe (2000) ali Månsson (2006).

¹⁰ Cusick in Berney (2005) kritizirata britanski zakon o spolnih deliktih oz. *Sexual Offences Act (2003)*, ki je kot kaznivo dejavnje uzakonil, kadar dva ali več spolnih delavcev delata na istem naslovu, kar spolne delavce izpostavlja nasilju. Poudarjata, da so od leta 1990 v Združenem kraljestvu umorili 87 spolnih delavcev, in citirata Kinnellovo raziskavo, ki poudarja, da so bile žrtve ulične in samodelujoče spolne delavke.

¹¹ Vermeulen (2007) je npr. predlagal določitev določenih standardov kakovosti na tem področju in samoregulacijo tega sektorja (vsaj tistega dela, ki ni problematičen oz. je *bona fide*).

¹² Pravni moralizem dopušča (v močnejših verzijah tega načela pa celo zagovarja) kriminaliziranje obnašanja, ki ni v skladu z običajnimi, splošno sprejetimi družbenimi normami vedenja (in se v tem smislu šteje za »nemoralno«), četudi ne povzroča škode drugim osebam. Kot tak dopušča tudi kriminalizacijo npr. neavadnega stila oblačenja, homoseksualnosti ipd. (Devlin, 1965; Feinberg, 1988; Peršak, 2004).

¹³ Ta vidik je bil izpostavljen tudi na Švedskem v feminističnih razpravah o prostituciji. Gould (idem: 446) tako pojasnjuje, da so nasprotniki zakona zagovornike predlaganega zakona kljub njihovu uporabljanju argumentacije preprečevanja kazenskopravne škode obtožili neomoralizma, s to oznako pa se je strinjalo tudi veliko prostitutk. Politično aktivna prostitutka, ki je zagovarjala pravice spolnih delavcev, je ugovarjala trditvi, da je prostitucija prežeta z zlorabo, nasiljem in drogami ali da je izraz mizoginije ali neenakosti. Trdila je, da je označevanje žensk kot žrtev puritansko.

razpravi o kriminalizaciji klientov. Če menimo, da prostitucija in povpraševanje po njej sama po sebi škodita prostitutkam, potem razumevanje motivov klientov ni potrebno za kriminalizacijo klientov. Če ponujanje spolnih storitev prostitutki škodi, potem ni pomembno, ali je klient k njej prišel iz osamljenosti ali zaradi neke neortodoksne, »perverzne« spolne želje ali morda zaradi negotovosti v svojo moškost. V tem primeru ne bi smelo biti pomembno, ali so bili motivi klienta bolj ali manj benevolentni, saj lahko že samo dejstvo, da je poiskal prostitutko ali uporabil njene storitve, legitimno kriminaliziramo – če štejemo torej, da je prostitucija sama po sebi nasilje.

Kdor trdi, da je prostitucija sama po sebi nasilje, mu razlogi ne bi smeli biti pomembni, razen če nasilnost prostitucije izpeljuje iz motivov klientovega ravnanja in ne iz ravnanja samega, kar pa dejansko ne govori o škodi klientovega ravnanja, temveč le o morebitni moralni nizkotnosti njegovega početja. Zato je presenetljivo, da veliko abolicionistov posveča precej pozornosti razlogom, ki stojijo za ravnanjem moških. Čeprav nasprotujejo prostituciji zaradi njene škodljivosti, se prek obravnave klientovih motivov osredotočajo na *nemoralnost* ravnanja. Kar pravzaprav izpeljujejo (in edino lahko izpeljejo) iz klientovih razlogov/motivov, je moralna/nemoralna sestavina njegovega ravnanja oz. protipravnost, in ne škodljivost ravnanja. Povsem razumljivo je – in poudarja tudi Feinberg (1984) –, da mora biti kazenskoppravna škoda, ki jo je legitimno kriminalizirati, tudi zavržna (angl. *wrongful*) ali materialno protipravna, kar pomeni, da zgolj škodljivo ravnanje, ki ni materialno protipravno, ne sme biti kriminalizirano, in obratno, da materialno protipravno ali zavržno ravnanje, ki ni škodljivo, ravno tako ne more biti legitimno kriminalizirano.

2.2 Škodovanje samemu sebi

Glede drugega protiargumenta, navedenega zgoraj, bi lahko trdili, da četudi bi bila prostitucija sama po sebi prostitutkam škodljiva, bi bila to škoda, ki so si jo prostitutke na neki način povzročile same sebi oz. v katero so prostitutke prostovoljne (*sic!*) privolile – podobno kot kadilci privolijo v škodo, ki si jo povzročijo zaradi kajenja. Šlo bi za povzročanje škode samemu sebi in ne škodenje »drugim«, kot ga zahteva načelo kazenskoppravne škode. Kriminalizacija prostovoljne prostitucije (čeprav samo v obliki kriminalizacije povpraševanja) »v dobro prostitutk« pomeni kriminalizacijo samoposkodbe, ki prav tako ni zelo sprejemljiv temelj ali dovolj dober razlog za kriminalizacijo v liberalni demokratični družbi, tj. družbi, ki je zavezana spoštovanju posameznikove avtonomije in minimalističnemu, *ultima ratio* pristopu h kriminalizaciji.¹⁴

¹⁴ Za tovrstno kriminalizacijo bi se skrival pravni paternalizem (angl. *legal paternalism*). Ta podpira inkriminiranje ravnanja, s

Slednje pa ne pomeni, da ne more pomeniti dobrega razloga za druge vrste državnih intervencij, na primer intervencije prek socialne ali izobraževalne politike.

V skladu z načelom kazenskoppravne škode je lahko legitimen razlog za kriminalizacijo samo škoda, ki jo posameznik povzroči ali bi jo lahko povzročil drugim. Posameznikovo lastno fizično, psihično ali gospodarsko blagostanje pa, nasprotno, ne sme biti podlaga za kazenskoppravno prepoved zoper prostovoljno ravnanje (Mill, 1991: 14). Iz istega razloga ne bi bilo legitimno kriminalizirati kajenja ali prodajanja tobaka (oz. uporabiti kazenskega prava, da kadilcem preprečimo stik s prodajalci) na podlagi »škode, ki jo s kajenjem utrpijo kadilci«, saj je to škoda, v katero so kadilci z nakupom cigaret privolili.¹⁵ Kakršnakoli tovrstna škoda bi bila torej samopovzročena (angl. *self-harm*) oziroma škoda, v katero žrtev privoli. Dokler posameznik privoli v škodenje samemu sebi, pa slednje v skladu z načelom »*volenti non fit iniuria*« (tistemu, ki to hoče, se ne godi krivica) izključi protipravnost.

Pri tem pa je treba kljub temu poudariti, da prostitutkina privolitev ali sprejemanje škode (npr. psihološke škode, ki jo morebiti utrpi ob stigmatizaciji družbe) v ničemer ne pomeni, da je zanjo sama »kriva« ali da družba ne nosi odgovornosti za zmanjševanje te škode ter iskanje ustreznih, upravičenih in učinkovitih rešitev, ki tveganja oz. nevarnost škode (tudi tovrstne) na legitimen način minimalizirajo. Njena edina »krivda«, pogojno rečeno, je v izbiri poklica, ki je tvegan (varnostno, fizično in psihološko) in nepredvidljiv (vsa tveganja niso vnaprej niti znana) – kar pa je »krivda«, ki jo nosi vsak delavec za svojo izbiro, le da sta za nekatere izhod iz neprijetnih zaposlitev in (zlasti) zagotovitev alternativnih zaposlitev lažja kot za druge.

3 Meje reševanja družbenih tegob prek kazenskoppravne prepovedi

Drugo trditev v okviru zgoraj omenjenega dvojnega argumenta zagovornikov kriminalizacije klientov prostitucije, ki že izhaja iz predpostavke, da je prostitucija škodljiva in da lahko to škodo zmanjšamo zgolj, če odpravimo prostitucijo, bi lahko predstavili na naslednji način: »Kliente prostitucije moramo kriminalizirati, ker bomo tako zmanjšali povpraševanje, kar bo zmanjšalo tudi ponudbo«. Takšen pristop je pogosto razu-

katerim storilec povzroča škodo (fizično, psihično ali gospodarsko) samemu sebi. Gl. Feinberg (1986).

¹⁵ Enako velja za kriminalizacijo uživanja drog (in številnih drugih »zločinov brez žrtve«), če gre za svobodno odločitev odraslih oseb, ki se zavedajo (ali celo želijo) posledic uporabe drog. Če država omenjeno ravnanje kriminalizira, gre za ontološki odmik od načela škode.

mljen kot mehkejši, prijaznejši prostitutkam, saj se ne osredotoča neposredno na prostitutke, temveč na njihove kliente.

Zagovorniki tovrstne kriminalizacije poskušajo upravičeno osvetliti vlogo uporabnikov prostitucije (večinoma moških). Globalno gledano do sedaj še ni bilo opravljenih prav veliko raziskav, ki bi preučevale povpraševanje po prostituciji, zato ostaja ta vidik še relativno nepojasnen.¹⁶ Tovrstno raziskovanje pogosto odpravi stereotipnost pojmovanja, kot npr. tisto o umazani prostitutki, okuženi z virusom HIV, saj raziskave kažejo na to, da je prostitutka tista, ki se mora običajno zdravstveno zaščititi pred strankami, ki so pogosto promiskuitetne, umazane in zavračajo uporabo kondomov (ki da »uničijo užitek« ali iz prepričanja, da spolnost brez kondoma »okrepi moškost«), s čimer razširjajo spolno prenosljive bolezni.¹⁷ Prav tako je koristno, da pravo pripozna pomembnost ekonomskih zakonitosti, ki poganjajo številne družbene pojave v kapitalistični družbi (npr. vpliv povpraševanja na ponudbo in posledično na velikost določenega nezaželenega družbenega pojava). Tako bi lahko trdili, da so v predlogih o kriminalizaciji uporabnikov prostitucije ekonomski dejavniki ponudbe in povpraševanja končno ustrezno priznani.

Vendar pa za zmanjšanje nezaželenih družbenih pojavov ni treba vedno poseči po kazenskem pravu oziroma kriminalizaciji. Zakaj se zdi, da je kriminalizacija vedno prvi, skoraj avtomatični družbeni ali politični odziv na različne družbene probleme (oz. to, kar se dojema kot družbeni problem)? Uporaba tako topega orodja, kot je kazensko pravo, da opravi delo namesto ukrepov na področju izobraževanja in socialne politike, ki se osredotočajo na prave vzroke večine prostitucije, lahko bolj škodi kot koristi. Konkretno, kriminalizacija

uporabnikov prostitucije lahko poslabša razmere za prostitutke, ki lahko ostanejo brez (dobrih) strank in so zaradi izpada deleža dohodka prisiljene v sprejemanje bolj rizičnih strank, več strank ali privoliti v določene spolne storitve, v katere drugače ne bi privolile. Čeprav ne gre za neposredno kriminalizacijo prostitutk samih, jih država tako posredno viktimizira, saj ali utrpijo finančno izgubo (zaradi izgube dela strank) ali jih nastali položaj naredi še ranljivejše. Poleg tega se politiki z osredotočanjem na kaznovanje manj posvečajo ukrepom, ki bi dejansko lahko pomagali tistim, ki so se znašli v tem poklicu zaradi pomanjkanja alternativ, npr. s ponudbo drugih zaposlitvenih možnosti, izobraževanja, socialnega in zdravstvenega varstva in podobno.

Upoštevati moramo, da je kazensko pravo nenatančen instrument, ki kaznuje ljudi. Je normativno sredstvo, ki v sebi nosi moralni očitek. Ravno ta moralni očitek naj bi bil tisto, kar razlikuje kaznovanje, torej kazenskopravno sankcijo, od drugih vrst sankcij (von Hirsch, 1993). Moč kriminalizacije določenih vrst človekovega ravnanja je tako ogromna moč, ki oblikuje naše vrednote, ločuje prebivalstvo na storilce in ostale ter omejuje posameznikovo vedenje, zato bi jo morala voditi določena pravna (v osnovi moralna) načela in standardi. Izvrševanje kazenskega zakonika, pravi Schonsheck (1994: 1), »je najbolj vsiljivo in prisilno izvrševanje državne moči. Nasilno preprečevanje ljudem, da bi počeli, kar želijo, prisiljevanje ljudi v ravnanja, ki jih ne želijo storiti, in uporaba sile samo za preprečevanje – takšno delovanje države ima izjemno resne posledice. Nobena državna ustanova nima večjega vpliva na življenja posameznih državljanov kot kazenskopravni sistem. [...] Zato mora biti tovrstno državno delovanje moralno upravičeno.«

Kar velja za kaznovanje, velja tudi za kriminalizacijo, njegovo predhodno fazo. Kriminalizacija določa, katero človekovo ravnanje je kaznivo, in ga označi s kazenskopravno sankcijo. Je normativni oz. vrednostni proces, saj »označitev dejanja kot kaznivega pomeni, da ne bi smelo biti storjeno« (Simester in Smith, 1996: 4).¹⁸ Kazensko pravo s kaznovanjem povzroča

¹⁶ Povpraševanje po prostituciji je še relativno neraziskan pojav (Kelly, 2002: 47; Cauduro, 2009: 19). Obstoječe raziskave večinoma predstavljajo ugotovitve etnografskega raziskovanja, npr. spolnega turizma (O'Connell Davidson in Sanchez Taylor, 2000) ali lokalnega povpraševanja (npr. Keeler in Jyrkinen, 1999; Månsson, *idem*; Martilla, 2003; Bouamama, 2004), predstavljajo radikalno feministično stališče (Raymond, *idem*; Oriel, 2005), ekonomski vidik povpraševanja in udeležbe uporabnikov (Collins in Judge, 2008) ali poskuse mednarodnih primerjav stanja na tem področju (Atchinson, Fraser in Lowman, 1998; Di Nicola, Cauduro, Lombardi in Ruspini, 2009). Za analizo izsledkov javnomnenjske raziskave, ki je preučevala mnenja 306 moških o trgovanju z ljudmi in prostituciji v Sloveniji, gl. Pajnik (2009).

¹⁷ Spolni delavci se pogosto zelo dobro zavedajo zdravstvenih nevarnosti in se poskušajo zaščititi proti njim – včasih celo bolj od ostalega prebivalstva. Cusick and Berney (*idem*: 598), na primer, poročata, da medtem ko statistike kažejo na 56-odstotno povečanje pogostnosti gonoreje in 54-odstotno povečanje pogostnosti klamidije od leta 1995 do 2000 med splošnim prebivalstvom, nedavna raziskava med londonskimi spolnimi delavci razkriva 75-odstotno zmanjšanje gonoreje in 55-odstotno zmanjšanje klamidije.

¹⁸ Drugi v kriminalizaciji vidijo zaščito interesov močnih družbenih razredov, ki jih preoblači v »družbene« interese, torej interese družbe kot celote, pri čemer dodatno marginalizira, stigmatizira, negativno označuje že marginalizirane in nemočne posameznike, revne, bolne ljudi, ki enostavno ne sodijo v sliko o popolnem sosedstvu, v katerem bi želeli živeti. Kritiški kriminologi pogosto gledajo na pravo kot na buržoazno pravo in na pravni sistem v kapitalistični družbi kot na sredstvo za zaščito interesov kapitala z ustvarjanjem ustreznih pogojev za doseg dobička. To zahteva, da zakoni določijo »kazniva dejanja« na način, ki zagotavlja regulacijo delovne sile in preštevilnega prebivalstva; pisanje zakonov o zasebni lastnini, s čimer se štiti lastninsko pravico kapitalistov na proizvodnih sredstvih; uporaba prava in kazenskih sankcij proti najšibkejšim, ki ogrožajo sistem, itd. (Tierney, 1996: 195). Pod-

bolečino, in to na obsodilen, očitajoč način. Ni presenetljivo torej, da je Bentham kaznovanje razumel kot »zlo«.¹⁹ Kot tako predstavlja samo po sebi »strošek«, ki ga je treba zoperstaviti možnim koristim kriminalizacije pri tehtanju oz. odločanju, ali nekaj kazenskopravno prepovedati ali ne.

4 Dodatni pomisleki h kriminalizaciji povpraševanja

Poleg omenjenih slabosti argumentacije, utemeljene na kazenskopravni škodi, obstaja še veliko drugih razlogov, zaradi katerih kriminalizacija uporabnikov prostitucije ni tako briljantna ideja, kot se morda komu zdi na prvi pogled:

(i) Ta »rešitev« vsebuje izjemno zaupanje v preventivne ali preprečevalne učinke kazenskopravnih prepovedi, česar empirični dokazi ravno ne potrjujejo. Zgodovina prohibicije, npr. alkohola, je pokazala, da tovrstna kriminalizacija vodi v premik dejavnosti v manj nadzorovana območja ali v kriminalno podzemlje, čemur sledi manjša vidljivost in posledično manjša zaščita ranljivih skupin. Tudi na področju prostitucije so raziskave na Švedskem in v Romuniji pokazale, da je prohibicija privedla do umika prostitucije v stanovanja (Di Nicola in Ruspini, 2009: 229), medtem ko so pobude proti ulični prostituciji v Združenem kraljestvu zmanjšale izbiro prostitutkam in njihovim klientom glede tega, kje lahko ponujajo in iščejo spolne storitve, kar je vodilo v iskanje novih in manj varnih lokacij (Cusick and Berney, *idem*: 600). Na splošno naj bi zakonodaja, ki kriminaliza kliente, poslabšala življenjske pogoje spolnih delavk, najbolj pa prizadela ulične prostitutke, tj. tiste, ki so že tako ali tako najbolj izpostavljene zatiranju (v Šori, 2009).

(ii) Takšna »rešitev« želi zaobiti maksimo *volenti non fit iniuria*, kar posledično pomeni, da zanika voljo, svobodnost in moč prostitutkine privolitve.

(iii) Abolicionistični pogledi na prostitucijo (in pogledi radikalnega feminizma, ki predlaga kriminalizacijo strank, so v bistvu abolicionistični, kajti končni cilj je odprava prostitucije) zanemarjajo dejstvo, da je spolnost naravna človekova potreba, katere zadovoljitev bodo ljudje vedno iskali na takšen ali drugačen način. To posledično pomeni, da povpraševanja

po njej ni mogoče izkoreniniti, četudi bi ga kriminalizirali in predpisali zanj strogo kazen. Raziskave sicer tudi poudarjajo, da je spolnost oz. spolno vedenje do določene mere privzgojeno, družbeno in kulturno pogojeno (Månsson, 2005: 13), kar pomeni, da je zmožno spremembe in razvoja, vendar gre še vedno za eno od fizioloških potreb (Maslow, 1943) – potreb iz prvega ranga, kar priča o njeni temeljnosti.

(iv) Abolicionistični pogledi prav tako zanemarjajo dejstvo, da lahko dostopnost prostitucije naredi tudi mnogo družbeno dobrega, saj npr. olajša življenje določenim skupinam (npr. invalidom, starejšim občanom itd.), ki bi drugače morda težje zadovoljile svoje želje in potrebe po tovrstni intimitnosti.

(v) Ne gre pozabiti, da so stranke pogosto v dobrem položaju, da opazijo, ali je prostitutka morebiti žrtev trgovanja z ljudmi, zaradi česar so dragocen vir informacij, saj lahko opaženo prijavijo policiji in tako pomagajo razkrinkati kaznivo dejanje ter s tem žrtvi sami. Ob kriminalizaciji strank ta vir preneha biti na voljo, saj se uporabniki ne želijo samoinkriminalirati in se izpostavljati kazni.²⁰

(vi) Razprava podpornikov tovrstne kriminalizacije se zelo pogosto veže na vprašanje spola (angl. *gender*) ali žensko vprašanje, kar jo znatno omeji, saj s tem zanemari določene vrste problematične prostitucije, npr. moško in deško prostitucijo, ki je s tem dodatno marginalizirana oz. spregledana.

(vii) Z omejevanjem »problema« prostitucije na »žensko vprašanje« (in razširitvijo razprave na problematiko pornografije, striptiza, predstavljanja žensk v medijih itd.) se pogosto oblikuje zelo določena, ozka predstava o tem, kaj je »ženstveno« in kaj pomeni biti ženska, s čimer se izloča druge ženske, ki ne sodijo v to kategorijo ali se v njej ne prepoznajo (ali ne želijo prepoznati). Primer slednjega so npr. prostitutke, ki so si upale izstopiti iz anonimnosti in zagovarjati svoj izbrani način življenja; ki ne privolijo v to, da so bile v prostitucijo prisiljene, da so žrtve ali da v svoji izbrani dejavnosti ne morejo uživati.²¹ Zagovorniki prohibicije slednje pogosto obtožujejo, da so zavedene in jim odvzemajo pravico do samodoločene načina življenja, s tem pa jim vsiljujejo ne le svoja

ben pogled so prevzeli ameriški teoretiki konflikta, pri čemer so nekateri (npr. C. Wright Mills) izraz 'vladajoči razred' zamenjali z izrazom 'elita' oz. 'power elite'.

¹⁹ Bentham (1996: 287, poudarek v originalu) je »zlo kaznovanja« razdelil v štiri kategorije: (1) zlo prisile, vključno z omejevanjem in zadrževanjem, (2) zlo prijetja, (3) zlo trpljenja in (4) »izpeljano zlo, povzročeno osebam, povezanim z osebami, ki jim je bilo povzročeno zlo iz treh omenjenih točk.«

²⁰ Sklep, ki ga podpirajo empirični dokazi v švedskem primeru. Eriksson (2005: 2) tako trdi, da so »pred sprejetjem zakona policisti pogosto prejeli informacije o zvodnikih in trgovcih z ljudmi od klientov. Sedaj je kliente zaradi zakona strah, da bi šli na policijo, ker bi jih lahko aretirali.«

²¹ Primer slednjih lahko najdemo tako v raznih samoorganiziranih sindikatih prostitutk kot individualno. Dr. Brooke Magnanti, bivše dekle na poziv, je v Angliji med drugim objavila vrsto knjig, ki pričajo o njeni drugačni (nenasilni, načrtno izbrani) izkušnji prostitutke. Podrobneje o njenem primeru in družbeni reakciji, ki ji je sledila, v Peršak (2010).

pojmovanja ženskosti, ampak tudi kaj je užitek oz. kaj *naj* bi užitek pomenil (in kaj užitek *ne bi smel biti*). Še več, takšnemu diskurzu bi lahko očitali, da prostitutkam vsiljuje viktimizacijo oz. da jih viktimalizira,²² da »kapitalizira na videzu žensk kot žrtev« (Petchesky, v Oriol, *idem*: 393)²³ in utiša tiste ženske diskurze, ki poudarjajo aktivnejšo vlogo žensk pri oblikovanju njihovega (spolnega) življenja. Potrebujemo alternativne diskurze izven prevladujočih dveh, ki, kot povzema Stobenau (2009: 2052), ali »viktimizirajo ženske kot nebolgljene spolne sužnje ali jih glorificirajo kot ponosne kurbe«. Tovrsten bipolarni pogled je slabo obveščen in poln predsodkov, vendar ga je težko spremeniti, saj ti stereotipi vodijo v (in so hkrati rezultat) kognitivno slepoto, ki zacementira zelo omejeno črno-belo družbeno reprezentacijo prostitucije in posledično zmanjša možne rešitve na tem področju.²⁴

(viii) Takšna radikalna, v osnovi punitivna razprava izključuje druge (feministične) razprave, saj jih označuje kot podpornike nasilja nad ženskami, patriarhalne in proti človekovim pravicam. Enako kot v razpravi proti prevladujočemu varnostnemu diskurzu, ki legitimizira nadzor in vdor v našo zasebnost ter druge človekove pravice (poleg osumljenčevih postopkovnih pravic) v imenu varnosti, kjer so tovrstni protiarargumenti pogosto razumljeni kot argumenti proti varnosti sami, je argumentiranje proti radikalnemu, punitivnemu diskurzu, ki izenačuje prostitucijo z nasiljem, pogosto napačno razumljeno kot upravičevanje ali celo spodbujanje nasilja proti ženskam.

²² Po Boutellierju (2002: 58) je viktimalizacija proces, v katerem osebo naredimo za nekoga, ki ga dojemamo kot žrtev. Viktimalizacija je proces, skozi katerega družba podeljuje oškodovani stranki status žrtve; gre za proces selekcije, definicije, moralnega vrednotenja in podeljevanja privilegijev.

²³ V diskurzih feministk, ki uporabljajo retoriko človekovih pravic, Petchesky (*ibidem*) opaža določeno nagnjenje k viktimiziranju (*victimizing tendency*) prostitutk, ki se izraža v njihovem fokusiranju na spolno nasilje nad ženskami, namesto uveljavljanja pravice žensk do spolnega užitka.

²⁴ Dovolj novega in neznanega lahko sicer izzove obstoječe družbene reprezentacije nečesa ali nekoga in s tem spodbudi njihovo spremembo, preveč nove ali neznanе značilnosti se pogosto spregleda, ignorira, kar je odvisno od posameznikove »slepote« in potrebe po koherentnosti. Te vrste slepoto omogoča in utrjuje strah pred neznanim, zaradi česar, kot opaža Moscovici (1984: 27, 30), se »oklepamo« približka, nepopolnega ujemanja med našo reprezentacijo objekta in objektom samim zato, da ohranimo vsaj minimalno koherentnost med neznanim in znanim. Potreba po koherenci nam lahko narekuje, da vztrajamo pri stari, čeprav nepravilni reprezentaciji; koherentnosti lahko damo prednost pred resnico in tako nepravilna reprezentacija sčasoma postane (ali »ostane«) resnica. Začetna predstava o stvari ali začetno uokvirjanje »problema« ali »deviantnega« lahko tako v veliki meri definira »meje in oblike izrekljivega« (Foucault, 1991) in posledično predstavljevega.

(ix) Vsiljevanje enodimenzionalnega pogleda na prostitucijo je pokroviteljsko do spolnih delavk, kot so bili nekateri (zgodovinsko gledano, moški ali državni) odzivi na prostitucijo in pogledi na ženske v preteklosti, npr. ob prepovedi sprejemanja žensk na univerze ali omejevanju volilne pravice. Takšni pogledi temeljijo na prepričanju, da »mi že vemo bolje« ali »dobro vemo, kaj je dobro zate«. Nekateri celo trdijo, da »belski zahodnjaški feministični projekt reševanja drugih žensk temelji na moški logiki ščitenja« (Penttinen, 2006: 147), ki žene zaščitnice, torej bele zahodnjaške feministke v to, da razmišljajo o prostitutkah kot o objektih brez pravice do svojega mnenja, za katere se predvideva, da si želijo, da bi bile »rešene« in da bodo za to hvaležne. Zato nekateri kritizirajo zagovornike tovrstne kriminalizacije, da dušijo vse dosežke ženske emancipacije in dejansko izdajajo feministična prizadevanja.

5 Sklepno

Načelni, pravni in etični razlogi proti kriminalizaciji uporabnikov prostitucije, ki smo jih predstavili, izhajajo iz pogoja, da je zgolj ravnanje, ki drugim povzroča protipravno škodo, legitimno kriminalizirati. Razkrili smo, da je »škoda«, ki jo zagovorniki kriminalizacije strank prostitucije pogosto razumejo kot lastno prostituciji, pravzaprav nekaj, kar spremlja ravnanje, ki je marginalizirano, prisiljeno v skrivanje (ali nevidnost) in neustrezno regulirano ter posledično »tvegano«. Medtem ko je tveganje endemično poklicu, ki je pomanjkljivo nadzorovan in bolj ali manj neviden, škoda oz. nasilje ni nujni sestavni del takega poklica. Kdorkoli trdi drugače (in hoče posledično prepovedati prostovoljno prostitucijo oz. omejevati svobodo posameznikovega ravnanja), nosi oz. bi moral nositi breme dokazovanja, saj velja v liberalni demokratični družbi, tj. družbi, ki spoštuje posameznikovo svobodo, njegove človekove pravice in temeljne svoboščine, domneva vedno v prid posameznika in njegovi avtonomiji.

Kriminološki pomisleki, navedeni kasneje, so poudarili potrebo po nadaljnjem raziskovanju tega področja in pomenu utemeljitve kakršnekoli kaznovalne politike na rezultatih tega raziskovanja. Mediji kaj hitro izpostavijo šokantne ali vznemirljive ugotovitve, ne da bi opozorili tudi na omejitve raziskav (npr. nereprezentativnost vzorca), in pogosto predstavljajo temo prostitucije na črno-beli način. Ko tovrstno poenostavljeno pojmovanje prostitucije postane zdravorazumska teorija,²⁵ jo je težko spremeniti, ne glede na to, koliko odstopa

²⁵ Roberts (2006: 35) predstavi nekaj zdravorazumskih »dejstev« na naslednji način: »Prostitutke delajo na cesti, da si zaslužijo za hrano; otroci uničujejo stanovanja, ker ne vedo, kaj je prav in nimajo kaj boljšega početi.« Pravi, da so ta dejstva razvidna ljudem, ki niso nikoli prebrali kriminološke knjige (»vključno z novinarji, taksisti in večino politikov«), a da kljub svoji zdravorazumskosti

od resnice. Ta slepota je posebej pomembna, ko zoži pogled in domišljijo posameznikov, ki odločajo o kaznovalni politiki in ustvarjajo rešitve za različne družbene probleme. Kot na drugih kriminoloških področjih je tudi na področju prostitucije treba izvesti natančnejše, zlasti kvalitativne raziskave, da bi se popravile posledice »popkriminologije«, ki jo podpirajo mediji, in da bi se tako ustvarila bolj realistična slika za ustvarjanje kriminalitetne politike. To je morda še potrebneje na področju prostitucije, kjer je ključ po kriminalizaciji treba razumeti predvsem kot čustvene in ne kot razumske odzive.

Kazensko pravo ima tudi pomembno simbolno raven. Izraža (oz. naj bi izražalo) naša skupna prepričanja o tem, kaj je zares obsojanja vredno (Robinson, 2000), kot tako pa je vedno prepredeno ne samo z vrednotami, ampak tudi z družbenimi strahovi in negotovostmi. To je družbeno-psihološki vidik kriminalizacije, ki ga ne bi smeli zanemariti. Vsakodnevne ontološke negotovosti, ki nimajo nobenega jasno razvidnega »vzroka« ali sovražnika, se pogosto preusmerijo v strah pred kriminalom in nato, z namenom ponovne vzpostavitve nadzora, končajo s pozivi h kaznovanju kakšnega priročnega storilca, ki v tem primeru igra vlogo »zanesljive tarče«. Uporabnik prostitucije je tako lahko grešni kozel za vse hudo, kar se dogaja nekaterim prostitutkam, za trgovanje z ljudmi, izkoriščanje žensk, izkoriščanje revnih in ranljivih – seveda vse dokler mečemo prostitutke in žrtve trgovine z ljudmi v isti koš. Analiza kriminalizacije lahko pomaga razkriti te psihosocialne mehanizme in skrite družbene strahove, naloga kaznovalne politike oz. zakonodajalca pa je, da loči zrno od plevla in filtrira vse zaskrbljujoče družbene pojave skozi sito legitimnih načel kriminalizacije ter drugih omejevalnih dejavnikov²⁶ in na koncu upravičeno kriminalizira zgolj najhujša, protipravna ravnanja posameznikov, ki resno škodujejo drugim ljudem. Ravnanje strank oziroma njihovo povpraševanje po storitvah prostovoljnih spolnih delavk najbrž res ni eno od teh.²⁷

tudi te kavzalne hipoteze potrebujejo sistematično empirično preverjanje.

²⁶ Če je bilo izpolnjeno osnovno, *prima facie* legitimno načelo kriminalizacije, kot na primer načelo kazenskopravne škode, je treba pred morebitno kriminalizacijo upoštevati še različne dodatne omejevalne dejavnike, kot na primer možnost pregona, družbene in finančne stroške kriminalizacije, družbeno vrednost ravnanja, ki naj bi ga prepovedali, načela pravne države in ustavne omejitve, praktično izvedljivost izvrševanja in podobno. Podrobneje v Peršak (2007: 91–94).

²⁷ Slednje pa ne velja avtomatično za ravnanja strank v primeru trgovine z ljudmi, če so vedele, da gre pri »prostitutkah« dejansko za žrtve trgovine z ljudmi; ravnanje teh strank je vrednostno gledano drugačne kvalitete.

Literatura

- Atchinson, C., Fraser, L., in Lowman, J. (1998). Men who buy sex: preliminary findings of an exploratory study. V J. E. Elias, V. I. Bullough, E. Elias in G. Brewer (ur.), *Prostitution – On Whores, Hustlers and Johns*. New York: Prometheus books.
- BBC (7. 12. 2011). French move to ban prostitution by punishing clients. *BBC World News*. Pridobljeno na: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16047284>
- Bentham, J. (1996). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Bouamama, S. (2004). *L'homme en question, le processus du devenir client de la prostitution*. Paris: Mouvement du Nid.
- Boutellier, H. (2002). *Crime and Morality: The Significance of Criminal Justice in Post-Modern Culture*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Cauduro, A. (2009). Review of the research studies on the demand for prostitution in the European Union and beyond. V A. Di Nicola, A. Cauduro, M. Lombardi in P. Ruspini (ur.), *Prostitution and Human Trafficking: Focus on Clients*. New York: Springer.
- Collins, A., in Judge, G. (2008). Client participation in paid sex markets under alternative regulatory regimes, *International Review of Law and Economics*, 28, 294–301.
- Cusick, L., in Berney, L. (2005). Prioritizing punitive responses over public health: commentary on the Home Office consultation document *Paying the Price*, *Critical Social Policy*, 25, 596–606.
- Devlin, P. (1965). *The Enforcement of Morals*. Oxford: Oxford University Press.
- Di Nicola, A., in Ruspini, P. (2009). Learning from clients. V A. Di Nicola, A. Cauduro, M. Lombardi in P. Ruspini (ur.), *Prostitution and Human Trafficking: Focus on Clients*. New York: Springer.
- Di Nicola, A., Cauduro, A., Lombardi, M., in Ruspini, P. (ur.) (2009). *Prostitution and Human Trafficking: Focus on Clients*. New York: Springer.
- Direktiva 2011/36/EU Evropskega parlamenta in Sveta s 5. 4. 2011 o preprečevanju trgovine z ljudmi in boju proti njej ter zaščiti njenih žrtev in o nadomestitvi Okvirnega sklepa Sveta 2002/629/PNZ, *Uradni list Evropske unije*, L 101/1 s 15. 4. 2011.
- Eriksson, J. (2005). The 'Swedish model' – arguments, consequences. (prispevek predstavljen na konferenci *Prostitution in Europa – Nationale Gesetze und europapolitische Perspektiven*, Feministisches Institut der Heinrich-Böll-Stiftung, 16. 3. 2005, Berlin).
- Feinberg, J. (1984). *Harm to Others - The Moral Limits of the Criminal Law*. New York: Oxford University Press.
- Feinberg, J. (1986). *Harm to Self - The Moral Limits of the Criminal Law*. New York: Oxford University Press.
- Feinberg, J. (1988). *Harmless Wrongdoing - The Moral Limits of the Criminal Law*. New York: Oxford University Press.
- Foucault, M. (1991). Politics and the study of discourse. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gould, A. (2001). The Criminalisation of Buying Sex: the Politics of Prostitution in Sweden, *Journal of Social Policy*, 30(3), 437–456.
- Hughes, D. M. (2001). The "Natasha" Trade: Transnational Sex Trafficking, *National Institute of Justice Journal*, Jan, 9–15.
- Kanduč, Z. (1998a). Prostitucija. V Z. Kanduč, D. Korošec in M. Bošnjak, *Spolnost, nasilje in pravo*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Kanduč, Z. (1998b). Prostitucija: kriminološke, viktimološke in kazenskopravne perspektive, *Anthropos (Ljublj.)*, 30(1-3), 88–106.

22. Kanduč, Z. (2000). Prostitucija: kaj je z njo narobe, *Apokalipsa*, 39/40/41, 229–238.
23. Kazenski zakonik RS (KZ-1). (2008). *Uradni list RS* (55/2008, 39/2009, 91/2011 (KZ-1B)).
24. Keeler, L., in Jyrkinen, M. (ur.) (1999). *Who's Buying: The Clients of Prostitution*. Helsinki: Council of Equality, Ministry of Social Affairs.
25. Kelly, E. (2002). *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe* (IOM Migration Series, št. 11). Geneva: IOM.
26. Konvencija Sveta Evrope o ukrepanju proti trgovini z ljudmi, *CETS* No.: 197 (v veljavi od 1. februarja 2008).
27. Månsson, S. A. (2005). The practices of male »clients« of prostitution: influences and orientations for social work. Pridobljeno na: http://www.sosfemmes.com/english_sexwork/docs/manson_english.pdf
28. Månsson, S. A. (2006). Men's demand for prostitutes, *Sexologies*, 15, 87–92.
29. Martilla, A. M. (2003). Consuming sex – Finnish male clients and Russian and Baltic prostitution (paper, presented at the conference *The Fifth Feminist Research Conference*, 20-24 August, Lund).
30. Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation, *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
31. Mill, J. S. (1991, izvirna izdaja 1859). *On Liberty and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
32. Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. V R. M. Farr in S. Moscovici (ur.), *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
33. O'Connell Davidson, J. N., in Sanchez Taylor, J. J. (2000). *The Informal Tourist Economy in the Caribbean: Gender, Race and Age* (končno poročilo za Economic and Social Research Council, Združeno kraljestvo).
34. Oriol, J. (2005). Sexual pleasure as a human right: Harmful or helpful to women in the context of HIV/AIDS?, *Women's Studies International Forum*, 28, 392–404.
35. Pajnik, M. (2008). *Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
36. Pajnik, M. (2009). Mnenja moških o prostituciji in trgovanju z ljudmi, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(4), 309–319.
37. Penttinen, E. (2006). Providing security: white western feminists' protecting "other" women. V M. Haugaard in H. H. Lentner (ur.), *Hegemony and Power: Consensus and Coercion in Contemporary Politics*. Oxford: Lexington Books.
38. Peršak, N. (2003). O novodobnem suženjstvu, tihotapljenju in izkoriščanju ljudi, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(1), 52–60.
39. Peršak, N. (2004). 'Pravni paternalizem' in 'pravni moralizem' kot podlagi inkriminiranja, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55(2), 119–126.
40. Peršak, N. (2007). *Criminalising Harmful Conduct: Harm Principle, its Limits and Continental Counterparts*. New York: Springer.
41. Peršak, N. (2010). Viktimalizacija prostitutk in sramotenje izjem: mit o prostitutki žrtvi, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(2), 152–163.
42. Petrovec, D. (2000). Nekaj teoretičnih in praktičnih vidikov prostitucije, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(4), 314–319.
43. Raymond, J. G. (2004). Prostitution on Demand: Legalizing the Buyers as Sexual Consumers, *Violence against Women*, 10(10), 1156–1186.
44. Roberts, P. (2006). Penal Offence in Question: Some Reference Points for Interdisciplinary Conversation. V Simester, A., in von Hirsch, A. (ur.), *Incivilities: Regulating Offensive Behaviour*. Oxford: Hart Publishing.
45. Robinson, P. H. (2000). Why does the criminal law care what the layperson thinks is just? Coercive versus normative crime control, *Virginia Law Review*, 86(8), 1839–1869.
46. Schonsheck, J. (1994). *On criminalization: An essay in the philosophy of the criminal law*. Dordrecht: Kluwer.
47. Simester, A. P., in Smith, A. T. H. (1996). Criminalization and the Role of Theory. V A. P. Simester in A. T. H. Smith (ur.), *Harm and Culpability*. Oxford: Clarendon Press.
48. Simester, A. P., in von Hirsch, A. (2011). *Crimes, Harms and Wrongs: On the Principles of Criminalisation*. Oxford: Hart Publishing.
49. Stoebenau, K. (2009). Symbolic capital and health: The case of women's sex work in Antananarivo, Madagascar, *Social Science & Medicine*, 68, 2045–2052.
50. Šori, I. (2009). Trafficking in persons and sexual exploitation in prostitution and pornography. V M. Antić Gaber (ur.), *Violence in the EU Examined: Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 Accession Countries*. Ljubljana: Faculty of Arts.
51. Tierney, J. (1996). *Criminology – Theory & Context*. Great Britain: Prentice Hall/ Harvester Wheatsheaf.
52. Vermeulen, G. (2007). Zelfregulering via kwaliteitsnormen in de seksuele dienstensector? V G. Vermeulen (ur.), *Betaalseksrecht: Naar regulering of legalisering van niet-problematische prostitutie?* Antwerp: Maklu.
53. Volasko, M. T. (1996). *Prostitucija: zakonodajni, sociološki in nadzorstveni vidiki pojava*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
54. von Hirsch, A. (1993). *Censure and Sanctions*. Oxford: Clarendon Press.
55. Završek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za duševno zdravje.
56. Združeni narodi (2000). Protokol za preprečevanje, zatiranje in kaznovanje trgovine z ljudmi, zlasti ženskami in otroki, ki dopolnjuje Konvencijo Združenih narodov proti mednarodnemu organiziranemu kriminalu, s 15. novembrom 2000. A/RES/55/25.
57. Xantidis, L., in McCabe, M. P. (2000). Personality characteristics of male clients of female commercial sex workers in Australia, *Archives of Sexual Behaviour*, 29(2), 165–176.

Curbing prostitution on the side of the demand: economics, morality and violence

Nina Peršak, LL.D., M.Phil. in Social and Developmental Psychology, Professor of Criminology and Sociology of Law, Faculty of Law, University of Ghent, Universiteitstraat 4, 9000 Gent, Belgium. E-mail address: N.Persak.99@cantab.net

While the usual, more established ways of tackling prostitution focus on the prostitutes themselves, i.e. those offering services, the newer (Swedish) approach advocates the criminalisation of those who represent the demand side of prostitution, i.e. the clients. This approach, which has recently been followed or contemplated on by some other EU countries, stems from the belief that prostitution is *per se* a violent phenomenon; that it is, more concretely, a form of violence against women, which is why it needs to be fought against and extinguished. The first part of the article demonstrates the basic elements of the main arguments of the proponents of criminalisation and suggests some counterarguments, targeting the claim that voluntary prostitution equals violence. The idea that criminal law or criminalisation is the best solution for tackling undesirable social reality is then challenged and certain negative characteristics of such regulation exposed. Lastly, some other criminological considerations that militate against such a prohibitionist approach are discussed. Through the use of existing research, examples and deconstruction of the discourse of the proponents of criminalisation, the article indicates that the conception of prostitution as violence is misleading and legally-philosophically untenable, while the proposed solution to the "prostitution problem", i.e. the criminalisation of clients of prostitutes, problematic in a criminological as well as wider societal sense.

Keywords: prostitution, demand, criminalisation, client, morality, violence, harm, prostitutes, vulnerability, criminal law

UDC: 176.5:343.85

Revizorjeva vloga pri preprečevanju in odkrivanju prevar v računovodskih izkazih

Andreja Lutar Skerbinjek*

Prispevek obravnava revizorjevo vlogo pri preprečevanju in odkrivanju prevar, povezanih z računovodskimi izkazi, med recesijo. Zato so najprej predstavljeni primeri prevar v računovodskih izkazih, ki jih včasih označujemo tudi z izrazom kreativno računovodstvo.

Iz strokovnih pravil izhaja, da za preprečevanje in odkrivanje prevar ni odgovoren revizor, ampak je to primarno odgovornost posloводства in tistih, ki so zadolženi za vodenje organizacije. Revizorjeve naloge, povezane s prevarami, pa se nanašajo na opredelitev in oceno tveganja bistveno napačnih navedb zaradi prevar v računovodskih izkazih, zagotavljanje zadostne primerne revizijske dokumentacije, ki se nanaša na ocenjeno tveganje bistveno napačne navedbe zaradi prevar v računovodskih izkazih; revizor se ukvarja z oblikovanjem ustreznih odzivov na prevare ali sume prevar, ki jih je odkril pri reviziji.

Notranji in zunanji revizorji igrajo pomembno vlogo pri preprečevanju in odkrivanju prevar. Notranji revizorji so pogosto zaupniki, ki dobijo namige o napačnem ravnanju zaposlenih, zaradi česar lahko odkrijejo prevare. Zunanji revizorji pa imajo prednost zaradi nepredvidljivosti, zaradi katere je večja verjetnost, da bodo odkrili prevaro, če ta obstaja. Če je odkritih več prevar, to odvrča potencialne goljufe od tega, da bi izvršili prevare. Tako revizorji pripomorejo k temu, da je manj prevar izvršenih in da je več izvršenih prevar odkritih.

Ključne besede: prevare v računovodskih izkazih, revizor, preprečevanje prevar, odkrivanje prevar, odgovornost revizorja

UDK: 343.85:35.073.526

1 Uvod

V zadnjem času se srečujemo s finančno recesijo, to je ena izmed najhujših gospodarskih in finančnih oblik krize, ki je prizadela ves svet. Povzročila je upad proizvodnje, propad številnih bank in podjetij ter posledično veliko povečevanje brezposelnosti, hiter padec vrednosti nepremičnin in vse slabši finančni položaj posameznikov. Vse to pa je nekatere posameznike pahnilo na rob preživetja. Takšen pritisk, da bi na neki način prišli do dodatnih finančnih sredstev, jih sili tudi v nezakonita dejanja. Včasih je razlog tudi v pohlepu, odvisnosti od alkohola, iger na srečo ali drugih odvisnostih, ki povečujejo potrebe posameznikov po finančnih sredstvih. Če takšni posamezniki zaznajo še priložnosti za izvedbo kriminalnih dejanj in na tak način pridobitev finančnih sredstev, potem se bodo zanje verjetno tudi odločili. Takšno kaznivo dejanje je tudi prevara.¹

* Andreja Lutar Skerbinjek je doktorica poslovnih ved, docentka za področje računovodstva in revizije na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru.

¹ Revizijska stroka uporablja izraz prevara, v kazenskem pravu in kriminologiji pa se uporablja izraz poneverba, ki je kvalificirana

Pojem prevare Slovar slovenskega knjižnega jezika (Bajec 1988: 1030) opredeljuje kot dejanje, s katerim kdo z določenim namenom zavede koga v zmotu.²

Številni škandali pri nas in v svetu, kot so Enron, WorldCom, Maxwell Communications, SIB Banka, SCT, Merkur, Vegrad in drugi, ki so jih povzročile različne prevare

oblika goljufije. Ker proučujemo tematiko z vidika revizijske stroke, bomo v nadaljevanju uporabljali izraz prevara. S prevaro torej razumemo vrsto goljufij, pri kateri z napačnim predstavljanjem vrednosti sredstev, obveznosti do virov sredstev, prihodkov, včasih tudi odhodkov in stroškov prikažemo boljše ali slabše poslovanje družbe, kakor je v resnici, in s tem ustvarimo boljšo predstavo o njenem poslovanju pri uporabniku računovodskih izkazov, včasih pa prikrijemo tudi tatvine sredstev.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika ob tem navaja primere: nje-gova prevara ni uspela, nasesti prevari, odkriti prevaro, drobne prevare, trgovati brez prevare, s prevaro pridobiti koga za svoje načrte. Poleg tega navaja še druge opredelitve, ki pa so za razumevanje prevare v kontekstu tega prispevka manj aktualne: 2. *ekspr.* zmotu, zabloda; 3. *psih.* s *prilastkom* zaznava, ki ne ustreza resničnemu stanju stvari (slušna prevara, vidna prevara, čutna prevara); 4. *glagolnik od prevarati* igralci so se dogovorili o prevari nasprotnika, žena se je naveličala moževih prevar.

vpletenih, razburjajo javnost in postavljajo pod vprašaj tudi revizorjevo³ delo.

Vlagatelji, zaposleni, poslovni partnerji, posojilodajalci in drugi uporabniki računovodskih informacij namreč pričakujejo, da bi revizorji morali odkriti vse prevare v podjetjih in o njih ustrezno poročati, da bi jih opozorili na nevarnosti, ki jim pretijo.

Po drugi strani pa se zastavlja vprašanje, kdo bo plačal stroške revizije⁴, če bi revizor moral pregledati celotno poslovanje podjetja in vse dokumente, ki se v podjetju pojavljajo. Ali si lahko sploh predstavljamo, koliko časa bi trajala takšna revizija in kakšna revizijska skupina bi morala izvajati revizijo velikega ali celo povezanega podjetja, kakršna je npr. pri nas skupina Sava? Plačniki revizije so družbe, ki jo naročijo in niso pripravljene plačati za opravljanje revizije več, kot je nujno potrebno. V večini primerov družbe⁵ naročijo revizijo zaradi zakonske obveze. Zakon o gospodarskih družbah (2006)

³ Revizor je strokovnjak, ki poklicno pregleduje poslovanje, dokumente zaradi ugotavljanja skladnosti s predpisi, zakoni, strokovnimi pravili, je torej nadzornik, ki daje strokovno sodbo o tem, ali poročila odražajo resnično in pošteno sliko poslovanja podjetja, kadar revidira računovodske izkaze, oziroma o pravilnosti poslovanja, kadar revidira poslovanje. Kadar govorimo samo o revizorju, mislimo na vse revizorje, notranje in zunanje.

Revizorji so namreč lahko zaposleni v družbi, ki jo revidirajo, in takrat govorimo o notranjih revizorjih. Za njih je značilno, da so v družbi stalno prisotni in lahko spremljajo celotno poslovanje. Pregledujejo pa posamezne dele poslovanja, tako da enkrat posvetijo pozornost enemu delu, drugič drugemu. Notranji revizor ne more vsako leto pregledati celotnega poslovanja, saj bi potem potrebovali precej več notranjih revizorjev, kar bi pomenilo dodaten strošek za gospodarsko družbo. Notranje revidiranje za gospodarske družbe po zakonu ni obvezno, ampak ga lahko družba vzpostavi po lastnem preudarku.

Zunanji revizorji so zaposleni kot samostojni strokovnjaki ali v revizijskih družbah, ki so registrirane za opravljanje revizijske dejavnosti. Revizijske družbe in pooblaščen revizorji, ki opravljajo z zakonom predpisane revizije v Sloveniji, morajo imeti veljavno dovoljenje Slovenskega inštituta za revizijo. Zunanji revizorji so neodvisni opazovalci, ki pridejo v družbo le občasno in kot neodvisni zunanji strokovnjaki dajejo mnenje o njenem poročanju ali poslovanju. Zunanje revidiranje pa je po zakonu o gospodarskih družbah obvezno za nekatere vrste gospodarskih družb, kakor pojasnjujemo v nadaljevanju.

⁴ Revizor zaračuna za opravljene storitve revizije ceno, s katero mora pokriti stroške revizije. Razpon cen za revizijske storitve določa Slovenski inštitut za revizijo, to je krovna organizacija, ki skrbi za revizijsko stroko, podeljuje dovoljenja za delo in vodi registre revizorjev ter revizijskih družb.

⁵ Zaradi obsežnosti tematike se v prispevku omejujemo samo na proučevanje revidiranja in revizorjeve vloge pri preprečevanju in odkrivanju prevar v gospodarskih družbah.

namreč v 57. členu določa, da mora letna poročila velikih in srednjih kapitalskih družb, dvojnih družb in tistih majhnih kapitalskih družb, z vrednostnimi papirji katerih se trguje na organiziranem trgu, pregledati revizor na način in pod pogoji, določenimi z zakonom, ki ureja revidiranje. Revizor mora revidirati računovodsko poročilo in pregledati poslovno poročilo v obsegu, potrebnem, da preveri, ali je njegova vsebina v skladu z drugimi sestavinami letnega poročila. Vse to velja tudi za konsolidirana letna poročila. To pa pomeni, da zakonsko obvezno zunanje revidiranje pregleduje le poročanje, ne pa tudi poslovanja družbe.

Revizor pregleduje in daje mnenje o računovodskem poročilu, torej o temeljnih računovodskih izkazih, z ostalimi deli letnega poročila pa se le seznanja, da lahko presodi, če so kakšna neskladja, ki bi lahko nakazovala, da gre za napačno poročanje v računovodskih izkazih.

Zaradi vrzeli v pričakovanju uporabnikov računovodskih izkazov in pričakovanju revizijske stroke (ki upošteva tudi časovne in stroškovne omejitve) glede tega, kakšni bodo rezultati revizorjevega dela in koliko napak ter prevar bo pri svojem delu revizor odkril, se stalno krešejo mnenja. V prispevku pojasnjujemo zakonske in strokovne opredelitve njegove odgovornosti za odkrivanje prevar, pa tudi njegove obveznosti, ki izhajajo iz revizijskih postopkov. Proučili smo tudi izsledke nekaterih raziskav, ki so bile usmerjene v povečanje učinkovitosti pri odkrivanju in preprečevanju prevar.

2 Prevare v računovodskih izkazih

Prevare, povezane z računovodskimi izkazi, natančneje opredeljuje Mednarodni standard revidiranja 240 (Odbor za mednarodne standarde revidiranja in dajanja zagotovil, 2009: 5–7): Revizorjeve naloge, povezane z obravnavanjem prevar v računovodskih izkazih, ki v 2. odstavku pravi, da napačne navedbe v računovodskih izkazih lahko izhajajo iz prevare ali napake. Odločujoči dejavnik za razlikovanje med prevaro in napako je v namernosti ali nenamernosti dejanja, ki povzroči napačno navedbo v računovodskih izkazih. Nadalje opredeljuje v 11. odstavku prevaro kot namerno dejanje enega ali več članov posloводства, pristojnih za upravljanje, zaposlenih ali tretjih oseb, da z goljufijo pridobijo neupravičene ali nezakonite koristi. V 3. odstavku pa pravi: čeprav je prevara širok pravni pojem, se za namene tega mednarodnega standarda revidiranja (v nadaljevanju MSR) revizor ukvarja s prevarami, ki povzročajo pomembno napačno navedbo v računovodskih izkazih. Za revizorjevo obravnavanje sta pomembni dve vrsti namerno napačnih navedb, in sicer napačne navedbe zaradi prevarantskega računovodskega poročanja in napačne navedbe zaradi poneverbe sredstev. Čeprav lahko sumi ali v redkih

primerih prepozna pojav prevare, revizor pravno ne opredeljuje, ali je dejansko prišlo do prevare.

V raziskavi velike revizijske družbe KPMG⁶ o prevarah (Coram, Ferguson in Moroney, 2008: 551) so opredelili prevaro kot vsako nepošteno dejanje, ki vključuje pridobivanje vrednosti iz podjetja, neposredno ali posredno, ne glede na to, ali si krivec pridobi koristi na podlagi svojih dejanj osebno.

Georgiades (2011: 1) navaja, da podobno tudi Mnenje o revizijskem standardu št. 99 – Premislek o prevarah pri revidiranju računovodskih izkazov (angl. Statement on Auditing Standards (SAS) No. 99 Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit) – opredeljuje prevaro kot obširen pravni koncept. Od napake se loči po tem, da je naklepno dejanje z namenom, da si nekdo za sebe ali za koga drugega pridobi protipravno premoženjsko korist. Revizorji lahko sumijo ali v redkih primerih identificirajo pojav prevare. Pravni sistem pa je tisti, ki odloči, ali gre v določenem primeru res za prevaro.

Prevare lahko opredelimo tudi kot današnje razumevanje tehnik »kreativnega računovodstva«, ki pravzaprav pomeni zlorabo pojma »kreativno računovodstvo«. Belak (2008: 8–9) pojasnjuje, da danes pojem »kreativnega računovodstva« (angl. creative accounting) opredeljujejo naslednje definicije:

- »domiselna uporaba računovodskih števil«;
- uporaba in zloraba (angl. use and abuse) računovodskih tehnik in načel, da bi se prikazal boljši finančni rezultat, ki namerno odstopa od resnične in poštene slike⁷;
- nekateri ali vsi koraki, ki so uporabljani pri igri z računovodskimi števili, nasilen (agresiven) izbor in uporaba računovodskih načel znotraj in zunaj računovodskih standardov ter tudi ponarejanje računovodskih izkazov;
- »kreativno računovodstvo je preoblikovanje računovodskih izkazov iz tistega, kar je resnično, v tisto, kar želi subjekt prikazati z uporabo obstoječih usmeritev oziroma neupoštevanjem nekaterih od njih«.

Kot je razvidno iz teh definicij, so v praksi značilnosti »kreativnega računovodstva« (prav tam, 9):

- »prilagajanje« računovodskih izkazov, da bi dobljena slika ustrezala željam subjekta, ki je zavezan k poročanju;
- uporaba zakonitih možnosti izbora fleksibilnih računovodskih metod, postopkov in ocen;

– uporaba mejnih in »napihnenih« možnosti prikazovanja dogodkov ter tudi nejasnih področij računovodskih standardov, ki otežijo kontrolo in revizijo;

– poudarjanje pomena informacij, ki ustrezajo subjektu, zavezanemu k reviziji, in skrivanje pomena informacij, ki mu ne ustrezajo;

– izvajanje mnogih zlorab, ki v veliki meri presegajo zakonske okvire in prehajajo v kriminal, ki ga je težko odkriti.

O zlorabah tehnik kreativnega računovodstva govori tudi Kranjc (2011: 63–65), ki pravi, da izkazovanje poslovanja podjetja, ki pomembno in namenoma napačno prikazuje poslovni izid, lahko imenujemo tudi zloraba tehnik »kreativnega računovodstva«. Različne dovoljene rešitve v računovodskih standardih so namenjene temu, da računovodsko izkazovanje lahko sledi novim poslovnim rešitvam, »kreativno računovodenje« pa namenoma napačno interpretira določila standardov izven njihovih okvirov. Metode »kreativnega računovodstva« lahko razvrstimo na več načinov, v literaturi pa bomo vedno našli vsaj naslednje:

– Prezgodnje priznavanje prihodkov in/ali priznavanje izmišljenih prihodkov⁸. Upošteva naravo prihodkov in njihov neposredni vpliv na zasluzke ter dobiček ni čudno, da se metode »kreativnega računovodenja« pogosto začnejo s pripoznavanjem prihodkov. Pravzaprav gre za »nepogrešljiv« del prevar v računovodskih izkazih. Prezgodnje priznavanje prihodkov se nanaša na pripoznavanje le-teh od povsem običajnih prodaj, preden bi bili taki prihodki priznani skladno z računovodskimi standardi. Priznavanje izmišljenih prihodkov vključuje beleženje prihodkov od neobstoječih prodaj. Tudi tu včasih naletimo na sivo cono med prezgodnjim in priznavanjem izmišljenih prihodkov. Če je prihodek pripoznan medtem, ko blago še ni odpremljeno, gre za prezgodnje pripoznavanje. Agresivnejša politika vključuje odpošiljanje blaga in pripoznavo prihodka, še preden je podjetje dejansko prejelo naročilo. Ob upoštevanju, da naročila ni, lahko govorimo tudi o izmišljenem prihodku (čeprav bo kasneje naročilo morda prispelo in bi prihodek v vsakem primeru pripoznali). Seveda pa se lahko pripoznavanje stopnjuje do te mere, da podjetje pripoznava tudi prihodke od vsiljenih prodaj, kjer ne pričakuje naročila, ali zabeleži prihodke tudi, če prodaje ni bilo.

– Agresivna kapitalizacija (oziroma pogosto usredstvenje) in politika nizkih amortizacijskih stopenj (zlasti za nepredmetena sredstva). Namesto da bi zvišala prihodke, se

⁶ Ena od štirih največjih revizijskih družb v svetu, ki ima svoje podružnice tudi v Sloveniji.

⁷ Mišljena je resnična in poštena slika poslovanja, ki jo ustvarimo uporabniku računovodskih izkazov, ali – če povemo s terminologijo zakona o revidiranju – so računovodski izkazi v vseh pomembnih pogledih resničen in pošten prikaz finančnega stanja, poslovnega izida in denarnih tokov pravne osebe v predstavljenem obračunskem obdobju.

⁸ V računovodstvu govorimo o priznavanju prihodkov, ko jih vključimo v poročila in torej vplivajo na uspešnost obdobja. Kakor je pojasnjeno v nadaljevanju, lahko o prezgodnjem priznavanju govorimo, kadar jih vključimo v poročila in povečujejo poslovni izid prej, kot bi to strokovno lahko naredili, o priznavanju izmišljenih prihodkov pa takrat, kadar prihodke povečamo za vrednosti, ki dejansko sploh niso nastale, torej ne izhajajo iz dejanskih prodaj proizvodov ali storitev.

nekatera podjetja v želji po izkazovanju boljšega poslovnega izida zatekajo k minimiziranju stroškov ali kombinaciji obojega. Gre za politiko usredstvenja stroškov, ki bi jih praviloma morali upoštevati med stroški obdobja ali za amortiziranje nabranih zneskov skozi daljši čas od običajnega. Ob usredstvenju izdatek (račun) povzroči izkazovanje sredstva, ki ga prenašamo v stroške skozi daljše časovno obdobje v primerjavi z običajnejšo računovodsko prakso, je poslovni izid v bližnjih časovnih obdobjih izkazan višje in s tem daje vtis, da je podjetje sposobno ustvarjati višje zasluzke (dobičke).

– Napačno predstavljena sredstva in obveznosti do virov sredstev. V to kategorijo štejemo sredstva, ki jih ne amortiziramo, kot npr. terjatve do kupcev in druge terjatve iz poslovanja, zaloge in naložbe. Odhodki in izguba so znižani, če so ta sredstva precenjena. Precenjena izterljivost terjatev do kupcev na primer povzroči manjše odhodke za popravke vrednosti terjatev. Podobno je, kadar podjetje ne odpiše nekurantne⁹ zaloge, s katero ima kvečjemu še stroške skladiščenja, ne more pa je več nikomur prodati. Sem spada tudi druga plat medalje, to je, da so v poslovnih knjigah obveznosti zapisane prenizko. Seveda se lahko zgodi tudi napaka, ki ima za posledico nezapisano obveznost in strošek, vendar gre tu za namensko napačno izkazane obveznosti.

– »Kreativno predstavljanje« postavk izkaza poslovnega izida je takšno izkazovanje, ki nakazuje drugačno (višjo) sposobnost podjetja, da ustvarja dobiček od dejanske. Medtem ko se prihodki, ki se zgodijo redko in niso posledica rednega delovanja, običajno izkazujejo med drugimi prihodki, jih nekatera podjetja izkažejo med rednimi prihodki ali pa jih premalo pojasnijo. S tem dajejo vtis, da so sposobna doseči boljše izide na daljši rok in s svojo osnovno dejavnostjo, pri tem pa končni izid poslovnega leta ni nič drugačen.

– Napačno poročanje denarnega toka. Podjetje lahko sporoča večjo sposobnost ustvarjanja zasluzka, ne samo z večjim dobičkom, temveč tudi s poročanjem večjega denarnega toka. Izkaz denarnega toka (Slovenski inštitut za revizijo, 2006) izkazuje denarne tokove pri poslovanju, denarne tokove pri naložbenju in denarne tokove pri financiranju. Podjetje lahko, da bi izkazalo večji prebitek prejemkov pri poslovanju, izdatke pri poslovanju razvrsti med izdatke pri naložbenju ali financiranju. Podobno lahko prejemke iz naložbenja ali financiranja izkazuje med prejemki iz poslovanja. Večji kot je prebitek prejemkov pri poslovanju, večja naj bi bila sposobnost podjetja ustvarjati prihodek in dobiček. Seveda pa tu ne smemo pozabiti na »sistemsko napako«, da se davek od dohodkov

pravnih oseb izkazuje med izdatki iz poslovanja, čeprav lahko v nekaterih primerih precejšen del le-tega odpade na naložbenje in/ali (redkeje) financiranje.

Glede na značilnosti in pojavne oblike prevar, ki smo jih pojasnili, lahko prevare uvrstimo v gospodarski kriminal. O njem piše Dvoršak (2008: 119) in ga opredeljuje kot skupni pojem za zelo heterogena ogrožanja gospodarskega poslovanja oz. ekonomskih procesov, bodisi da gre za državne bodisi zasebne gospodarske koristi. Storičci se jih najpogosteje lotevajo v okviru legalnega poslovanja ali kot posamezniki v svojo korist (v tem primeru govorimo o poklicnem kriminalu) ali kot predstavniki podjetja, ki mu želijo zagotoviti neupravičen dobiček (v tem primeru govorimo o podjetniškem kriminalu). Pečar (1996: 14) pravi, da gospodarski kriminal ogroža vsako gospodarjenje, ne glede na področje, in da škoduje skupnosti.

Če povzamemo, je namen prevar v računovodskih izkazih lahko povezan s posamezniki, ki si želijo pridobiti določene koristi, in koristmi podjetja, ki mu želijo zagotoviti neupravičen dobiček, torej gre lahko za poklicni in tudi za podjetniški kriminal. Podjetniški kriminal podrobneje opredeljuje Dobovšek (2009: 137), ki pravi, da se ta nanaša na kriminalna dejanja, ki so motivirana predvsem s finančnim zaslužkom in podjetniško strukturo, ki je lahko popolnoma kriminalno organizirana (t. i. kriminalna podjetnost) ali legalna (kriminalna dejanja povzročajo legalne firme) ter je prežeta s kriminalom in neformalnimi mrežami (Dobovšek in Meško, 2008).

Gramling, Rittenberg in Johnstone (2012: 450) ugotavljajo, da so prevare splošen problem. Ameriško gospodarstvo stanejo 5 % prihodkov, ki se kažejo v izgubi sredstev ali nepotrebnih stroških. Obstoj prevarantskega poročanja oškoduje delničarje in druge uporabnike računovodskih informacij, slabi pa tudi ugled revizijske stroke. Uporabniki pričakujejo, da bodo revizorji odkrili pomembne prevare, preden bodo te vplivale na revidirane računovodske izkaze in naredile škodo revidiranim družbam.

3 Pogoji za nastanek prevar in dejavniki, ki kažejo na prevare

Hogan s soavtorji (Hogan, Rezaee, Riley in Velury, 2008: 232) povzema Mnenje k revizijskemu standardu (v nadaljevanju SAS) št. 99, imenovano Premislek o prevarah pri revidiranju računovodskih izkazov, v katerem so opredeljeni trije pogoji za pojav prevare:

1. spodbuda ali pritisk za zagrešitev prevare;
2. okoliščine, ki zagotavljajo priložnost, da je prevara lahko zagrešena (slabe kontrole ali sposobnost posloводства, da kontrole zaobide);
3. odnos ali racionalizacija za zagrešitev prevare.

⁹ Nekurantna zaloge je zaloge, ki je ne bomo mogli uporabiti ali prodati, ker kupci po tovrstnih izdelkih ali blagu ne povprašujejo več ali ker smo spremenili proizvodne postopke in material več ni uporaben, nimamo pa kupcev zanj, ker tudi za druge ni uporaben.

Vsi ti pogoji skupaj so znani kot trikotnik prevar.

Hogan s soavtorji (Hogan, Rezaee, Riley in Velury, 2008: 234) povzema raziskavo Bella in Carcella, ki sta opredelila nekaj dejavnikov tveganja, povezanih s prevarami v računovodskih izkazih. Ti so:

- hitra rast podjetja,
- slabo kontrolno okolje v podjetju,
- menedžment je skrajno preobremenjen z izpolnitvijo napovedi analitikov,
- menedžment, ki laže revizorjem ali se jim skrajno izmika,
- status lastništva družbe in
- interakcija med kontrolnim okoljem ter odnosom menedžmenta do računovodskega poročanja.

V nadaljevanju je navedenih nekaj primerov dejavnikov, ki povečujejo izpolnitev posameznih pogojev iz trikotnika prevar.

Spodbuda za napačno prikazovanje dobičkov se lahko poveča zaradi pritiska za izpolnitev napovedi analitikov, potreba po zunanjem financiranju ali slabega izvajanja dejavnosti (Hogan, Rezaee, Riley in Velury, 2008: 234).

Priložnosti se lahko pojavijo zaradi značilnosti dejavnosti ali delovanja družbe, kakršna je na primer kompleksnost transakcije s povezanimi osebami, neučinkovitega nadzora menedžmenta, kompleksne organizacijske strukture, ki npr. vključuje več pravnih oseb, neučinkovitih kontrol zaradi pre slabega nadziranja delovanja kontrol ali izigravanja kontrol (Hogan, Rezaee, Riley in Velury, 2008: 235–236).

Odnos ali racionalizacija za zagrešitev prevare. Pri tem lahko igrajo pomembno vlogo računovodski standardi, ki lahko prispevajo k zmanjšanju priložnosti in odnosu do prevarantskega računovodskega poročanja. Podrobnejše opredelitve v računovodskih standardih vplivajo na poskuse menedžmenta za obvladovanje dobička. Če so standardi manj natančni, pa je teh poskusov manj (Hogan, Rezaee, Riley in Velury, 2008: 236–237).

Dickins (2010: 38) povzema rezultate nedavne raziskave velike revizijske družbe KPMG, ki kaže, da direktorji pričakujejo pomemben porast prevar od povezanih dejavnosti (npr. napačno prikazovanje v računovodskih izkazih, poneverbe in nezakonite prilastitve sredstev ter druga nezakonita dejanja). Dve tretjini anketirancev v raziskavi poroča, da neprimerne notranje kontrole ali programi skladnosti prispevajo k prevaram. Verjetnost, da bodo posamezniki podlegli pritiskom in izvedli prevare, povečujejo brezposelnost, upadanje vrednosti nepremičnin, spremembe prilagodljivih obrestnih mer za

posojila in pomembno zmanjševanje naložbenih donosov. To kaže na dejstvo, da morajo biti notranji revizorji pozorni na spremembe v finančnih pritiskih na zaposlene, več pozornosti pa morajo posvečati tretji sestavini »trikotnika prevar«, to je priložnosti.

Brazel s sodelavci (2011: C4) ugotavlja, da na prevare kažejo tudi nekonsistentnosti med računovodskim poročanjem podjetij in z njimi povezanimi neračunovodskimi merili (npr. št. prodajalnih, skladišnih prostorov, število zaposlenih), o katerih poročajo v proučevanih raziskavah.

4 Odgovornost za preprečevanje in odkrivanje prevar

Po navedbah Gramlinga, Rittenberga in Johnstona (2012: 455–460) je bil v zgodovini prvoten namen revizije odkriti prevare. V začetku 16. stol. so se lastniki angleških ladij, ki so plule okrog (takrat znanega) sveta zaradi trgovanja, srečevali s številnimi grožnjami, ki so vključevale tudi potencialne manipulacije v poslovnih knjigah, v katerih so bile zapisane transakcije ladij. Zato so revizorje najprej zaposlili lastniki ladij. Njihova naloga je bila, da bi revidirali poslovne knjige in odkrili prevare, ki so škodovala družbi oz. lastnikom. Na to je bila osredotočena revizija vse do začetka 19. stol., ko so se začeli razvijati finančni trgi v ZDA. Potem se je bistvo revidiranja preneslo na računovodsko poročanje zunanjim uporabnikom. Preiskovanje prevar je bilo osredotočeno na poneverbe sredstev. Z razvojem trgov pa je postajalo prirejanje poslovnih knjig vse pogostejše. Goljufi so razvili številne tipe prevar, največ pa jih je vključevalo prilaščanje denarnih sredstev in prikrivanje napačnega izkazovanja denarnih sredstev v poslovnih knjigah.

Ker pa so bile revizije vse obsežnejše, je bilo vse dražje in dolgotrajnejše izvajanje popolnih revizij. Zato so začeli revizorji z vzorčenjem. To pomeni, da ne pregledajo vseh poslovnih knjig in zato ne morejo odkriti vseh prevar. Tehtanje stroškov in koristi je namreč prevesilo tehtnico na stran nekoliko krajših in cenejših revizij, ki pa ne odkrijejo vseh napak in nepravilnosti, ampak le bistvene.

MSR 240 (Odbor za mednarodne standarde revidiranja in dajanja zagotovil, 2009: 5–6) v 4. odstavku nedvoumno navaja, da imajo odgovornost za preprečevanje in odkrivanje prevar pristojni za upravljanje organizacije in poslovodstvo. Pomembno je, da posveča poslovodstvo ob nadziranju, ki ga izvajajo pristojni za upravljanje, veliko pozornost preprečevanju prevar, kar lahko zmanjšuje priložnosti za prevare, in svarilom pred prevarami, kar lahko prepriča posameznike, da jih ne zgrešijo zaradi verjetnosti, da bodo odkrite in kazno-

vane. To vključuje kulturo poštenosti in etičnega obnašanja, ki jo lahko podkrepi dejavni nadzor pristojnih za upravljanje. Izvajanje nadzorne funkcije pristojnih za upravljanje vključuje upoštevanje možnosti za izogibanje kontrolam ali drugačne neprimerne vplive na postopke računovodskega poročanja, kot so na primer poskusi posloводства za prirejanje dobičkov, da bi vplivali na zaznave analitikov o uspešnosti in dobičkonosnosti organizacije.

Skoraj enako opredeljuje odgovornost za odkrivanje prevar tudi Mnenje o revizijskih standardih št. 99 (ki smo ga že omenjali), saj pravi, da je preprečevanje in odkrivanje prevar primarno odgovornost posloводства in tistih, ki so zadolženi za vodenje družbe. To vključuje vzpostavljanje, izvajanje in nadziranje kontrol za preprečevanje in odkrivanje prevar, vzdrževanje kulture poštenosti, ki vzpodbuja etično obnašanje, in aktiven nadzor, ki ga izvajajo odgovorni za vodenje nad procesom računovodskega poročanja (Georgiades, 2011: 2).

Odgovornost revizorja pa opredeljuje 5. odstavek MSR 240 (prav tam, 6–7), ki pravi, da je revizor, ki izvaja revizijo skladno z MSR, odgovoren za pridobitev sprejemljivega zagotovila, da je celota računovodskih izkazov brez pomembno napačne navedbe zaradi prevare ali napake. Zaradi naravnih omejitev revizije pa obstaja neizogibno tveganje, da nekatere pomembno napačne navedbe v računovodskih izkazih morda ne bodo odkrite, čeprav je revizija pravilno načrtovana in izvedena v skladu z MSR 200, ki opredeljuje glavne cilje neodvisnega revizorja in izvajanje v skladu z MSR.

V 6. odstavku MSR 240 pojasnjuje naravne omejitve in pravi, da so možni učinki naravnih omejitev pomembni zlasti ob napačni navedbi zaradi prevare. Tveganje, da ne bo odkrita pomembno napačna navedba zaradi prevare, je večje kot tveganje, da ne bo odkrita pomembno napačna navedba zaradi napake. Prevara lahko vključuje dovršene in skrbno organizirane načine prikrivanja, kot so ponarejanje, premišljena opustitev knjiženja poslov ali namerno napačna predstavitev revizorju. Takšne poskuse prikrivanja je še težje odkriti, če jih spremlja skrivni dogovor. Skrivni dogovor lahko povzroči, da revizor verjame, da so dokazi prepričljivi, čeprav so dejansko lažni. Revizorjeva zmožnost odkriti prevaro je odvisna od dejavnikov, kot so spretnost krivca, pogostost in obseg prikrivanja, raven vpletenega skrivnega dogovora, sorazmerna velikost prikrjenih posamičnih zneskov ter hierarhični položaj vpletenih posameznikov. Medtem ko je revizor lahko sposoben prepoznati možne priložnosti za zagrešitev prevar, težko ugotovi, ali so napačne navedbe na področjih presojanja, kot so računovodske ocene, posledica prevare ali napake.

7. odstavek MSR 240 govori o poslovodski prevari, pri čemer ugotavlja, da je tveganje, da revizor ne bo odkril po-

membno napačne navedbe zaradi poslovodske prevare, večje kot pri zaposlenski prevari, ker ima poslovodstvo pogosto možnost neposredno ali posredno prikrojevati računovodske evidence, predstaviti prevarantske računovodske informacije ali zaobiti kontrolne postopke, ki so namenjeni preprečevanju podobnih prevar drugih zaposlenih.

8. odstavek MSR 250 pa zaokroža revizorjevo odgovornost, ko pravi, da mora revizor, ko pridobiva sprejemljivo zagotovilo, ohranjati ves čas revizije poklicno nezaupljivost, upoštevajoč možnost, da se poslovodstvo izogne kontrolam, in zavedajoč se, da revizijski postopki, ki so uspešni pri odkrivanju napak, morda niso učinkoviti pri odkrivanju prevar. Zahteve v tem MSR so namenjene pomoči revizorju pri prepoznavanju in ocenjevanju tveganj pomembno napačne navedbe zaradi prevare in pri načrtovanju postopkov za odkrivanje take napačne navedbe.

Revizorjeve naloge, povezane z odkrivanjem prevar v računovodskih izkazih, so (Georgiades, 2011: 2):

- opredelitev in ocena tveganja bistveno napačnih navedb zaradi prevar,
- zagotavljanje zadostne primerne revizijske dokumentacije, ki se nanaša na ocenjeno tveganje bistveno napačne navedbe zaradi prevar z oblikovanjem in izvajanjem ustreznih odzivov, in
- primerno se odzvati na prevare ali sume prevar, ki jih je odkril pri reviziji.

5 Vloga revizorja pri preprečevanju in odkrivanju prevar

Za preprečevanje in odkrivanje prevar sta pomembna notranje in zunanje revidiranje. Notranji revizorji so stalno prisotni v družbi in zato bolje poznajo njeno poslovanje. Bolje poznajo tudi zaposlene v družbi in se lahko velikokrat z njimi neformalno pogovarjajo, si pridobijo njihovo zaupanje in tako dobijo tudi namige o obstoju ali namenu zagrešitve prevare. Kaplan, Pope in Samuels (2011: 33) ugotavljajo, da zaposleni v družbah prijavljajo nepravilnosti notranjim revizorjem. Da bi izboljšali svoj položaj v družbi, jim poročajo o napačnih ravnanjih sodelavcev.

Po drugi strani pa so zunanji revizorji neodvisni opazovalci, ki pridejo v podjetje samo občasno in lahko zato z elementi presenečenja ter nepredvidljivosti najdejo prevare, ki jih goljufi niso uspeli pravočasno prikriti. McKee (2006: 3–4) ugotavlja, da je glavna korist od tega, da je revizor nepredvidljiv, ta, da povečuje možnost, da bo odkril prevaro, če obstaja. Z drugimi besedami: revizija bo učinkovitejša, kar bo povečalo

zadovoljstvo ljudi z revizijo in odvrnilo potencialne goljufe od nadaljnjih prevar. To pa zato, ker goljufi ne bodo mogli predvideti revizorjevih postopkov preizkušanja in bodo zato manj verjetno lahko učinkovito prikrili prevaro. Če goljufi ne morejo najti učinkovitega načina, kako bi prikrili prevaro pred revizorjem, ker je ta nepredvidljiv, bodo manj verjetno pripravljene zagrešiti prevaro, saj bi to za njih pomenilo veliko tveganje, da bodo ujeti in kaznovani. Seveda pa takšna nepredvidljivost za revizorja pomeni dodatne stroške revidiranja, po drugi strani pa lahko revizorjem delo popestri. Tudi SAS št. 99 (McKee, 2006: 225) zahteva vključitev dejavnika nepredvidljivosti v revizijski načrt kot vsestranski odziv na tveganje zaradi prevare. Podobno opredeljuje MSR 240 (Odbor za mednarodne standarde revidiranja in dajanja zagotovil, 2009: 11) v odstavku 29 c, kjer pravi, da revizor pri določanju vsestranskih odzivov, ki se nanašajo na ocenjena tveganja pomembno napačne navedbe zaradi prevare na ravni računovodskih izkazov, vključi dejavnik nepredvidljivosti v izbiranje vrste, časa in obsega revizijskih postopkov, pri čemer se sklicuje na odstavek A36 MSR 330, ki jih še podrobneje opredeljuje.

Ching-Wen in Chin-Hung (2011: 776) ugotavljata, da notranje revidiranje omogoča, da družbe ohranijo sledi njihovega poslovanja in okoliščin, v katerih je potekalo. Pravita, da Inštitut notranjih revizorjev (angl. The Institute of Internal Auditors) opredeljuje notranjo revizijo kot neodvisno funkcijo v organizaciji, ki pregleduje in presoja dejavnosti organizacije. Notranji revizorji uporabljajo sodobne tehnologije za upravljanje, da preprečijo v organizaciji izgube zaradi malomarnosti ljudi, zmanjšajo priložnosti za nastanek prevar in povečajo delovno učinkovitost. Zajema računovodske, finančne dejavnosti in splošne poslovne dejavnosti organizacije.

Notranje revidiranje preverja sistem notranjih kontrol v družbi, ki ga mora vzpostaviti menedžment, in zagotavlja, da ta sistem dobro deluje. Cezair (2009: 23) ugotavlja, da prevare cvetijo v okolju slabih notranjih kontrol in tam, kjer je menedžment sposoben zaobiti te kontrole. Zato pravi, da ne smemo podcenjevati pomena ukrepov proti prevaram, ki vključujejo vzpostavitev močnih notranjih kontrol in notranje revizije.

Hogan s soavtorji (Hogan, Rezaee, Riley in Velury, 2008: 236) ugotavlja, da revizorji igrajo pomembno vlogo pri zmanjševanju priložnosti v trikotniku prevar. Zaradi njihove sposobnosti, da lahko odkrijejo in, v nekaterih primerih, preiščejo prevarantsko računovodsko poročanje, delujejo zunanji revizorji kot pomemben dejavnik odvrčanja z zmanjševanjem priložnosti za zagrešitev prevare. Večina raziskav proučuje vlogo revizorja pri omejevanju poskusov menedžmenta, da bi obvladoval dobičke, saj pregleduje diskrecijske časovne razmejitve. Velike diskrecijske časovne razmejitve niso nujno kazalec prevare, ampak so lahko tudi kazalec agresivnega in oportuni-

stičnega poročanja. Dejavniki, ki so povezani z verjetnostjo, da bo družba poročala prevarantske računovodske informacije, so lahko: velikost revizijske družbe, ki revidira njihove računovodske izkaze, nivo revizorjeve specializacije za določeno dejavnost, obdobje, v katerem je revizor že revidiral računovodske izkaze te družbe, in revizorjeve izkušnje. Pritisk zaradi predvidenega časa revidiranja in odgovornost do nadrejenih lahko bistveno vplivata na revizorjevo sposobnost oceniti različne vidike informacij, ki lahko kažejo na prevaro.

Revizor si pri odkrivanju prevar lahko pomaga tudi z informacijsko tehnologijo, ki podpira naslednje naloge (Verschoor, 2010: 44):

- analiziranje položaja, kjer opredelimo najpomembnejša tveganja prevar glede na njihov vpliv na poslovanje in verjetnost pojavitve;
- povezavo ozadja ključnih strank, povezanih s transakcijami, kjer uporabimo eksterne baze podatkov, ki omogočajo organizaciji izvedeti več o njihovih poslovnih partnerjih z vidika potencialnih prevar;
- poizvedovanje in izračun osnovnih statistik, kjer zberemo razpoložljive informacije, da opredelimo ozadje potencialnih prevarantskih področij, kjer je največja nevarnost za nastanek prevar ali pa bi imele prevare največji vpliv na poslovanje;
- vključitev v prečiščeno analizo. Analiziranje omogoča usmerjanje naporov v najbolj tvegana področja, tako da bomo dosegli največjo učinkovitost.

V zadnjem času se pojavljajo predlogi za posebno vrsto revidiranja, imenovano revidiranje prevar (angl. fraud audit). Buckhoff Higgins in Sinclair (2010: 29) ugotavljata, da med revizorji in malimi podjetji pogosto prihaja do nesporazuma glede revidiranja. Veliko malih podjetij, ki najamejo revizijsko družbo, da bi izvedla revidiranje, je prepričanih, da so kupili revizijo prevar. Revizijske družbe s prevarami razumejo prevare v računovodskih izkazih, medtem ko mala podjetja s tem pojmom razumejo poneverbe sredstev. Razlika je v tem, da revidiranje računovodskih izkazov presoja resnično in pošteno poročanje o finančnem položaju ter uspešnosti podjetja, ne presoja pa prevar zaposlenih, ki se pogosto nanašajo na kraje sredstev.

Zagovorniki forenzične revizije poudarjajo dejstvo, da bi bila pomembna, ker je značilnost notranjega revidiranja, da revizor ne more vsako leto pregledati celotnega poslovanja, saj bi potem potrebovali kar nekaj več revizorjev. Zunanje revidiranje pa, tam kjer ga izvajajo, pregleduje le poročanje, ne pa tudi poslovanja družbe. Zato revizorji ne odkrijejo vseh prevar, ampak le nekatere, in to samo tiste, kjer prihaja do neskladja med zapisi v listinah, knjižbami v poslovnih knjigah in poročilih.

Vodilni v šestih največjih revizijskih družbah – Pricewaterhouse Coopers, Deloitte & Touche, Ernst & Young, KPMG, Grant Thornton and BDO Seidman – so predlagali, da se pretehta, ali bi morale biti družbe, ki svoje vrednostne papirje prodajajo na organiziranih trgih, podvržene posebni forenzični reviziji, posebej oblikovani za krčenje prevar. Takšna revizija naj bi se obvezno izvedla vsake 3 ali 5 let, predlagal pa bi jo trg vrednostnih papirjev ali vlagatelji. Pravijo namreč, da bi bila potrebna obširna razprava o tem, kaj so naloge revizijskih družb, saj se od njih pričakuje preveč. Vendar pa večina investorjev verjame, da je revizorjeva naloga odkriti prevare in da je revizijska družba naredila veliko napako, če ni odkrila velikega škandala, ki je pretresel trge vrednostnih papirjev v tem desetletju. Po drugi strani pa družbe same trdijo, da so nova pravila, ki so jih na podlagi teh škandalov predlagali za interno revizijo v ZDA, nepotrebno in drago breme za družbe. Nekateri strokovnjaki s področja revidiranja menijo, da so takšne razprave namenjene le preusmerjanju pozornosti od dejstva, da sedanje revizije niso dovolj stroge (Reilly, 2006: 22).

6 Razprava

Številni škandali, ki smo jim bili priča doma in v svetu v zadnjih desetletjih, so sprožili namigovanja, da revizorji svojega dela niso opravili dovolj dobro in niso odkrili prevar, zaradi katerih je do škandalov prišlo. Zato sta se postavili pod vprašaj vloga in pomen revizorja pri odkrivanju prevar.

Revizijska stroka zagovarja dejstvo, da revizor ne more pregledovati celotnega poslovanja družb in vseh listin, poslovnih knjig in poročil, saj bi bila v tem primeru revizija zelo dolgotrajna in draga. O tem govorijo pravila revizijske stroke – v Evropi v Mednarodnem revizijskem standardu 240, v Združenih državah Amerike v Mnenju k revizijskim standardom št. 99 –, ki pravijo, da revizorjeva naloga ni odkriti vseh napak in prevar v računovodskih izkazih, ampak le tiste, ki povzročajo pomembno napačne navedbe v računovodskih izkazih ter s tem spremenijo sliko o položaju in poslovanju družbe, ki si jo ustvari uporabnik računovodskih izkazov na podlagi iz njih dobljenih informacij.

Problem pa se pojavlja, ker nikjer ni nedvoumno opredeljeno, katere so pomembno napačne navedbe. To je predmet številnih razprav v strokovnih krogih, v končni fazi pa mora revizor v določeni situaciji oceniti, ali je neka navedba pomembno napačna, torej ali je neka napaka ali prevara pomembna. Revizor tudi ni tisti, ki bi lahko ugotovil, ali gre v določeni situaciji za napako ali prevaro, in se do nje opredelil. To je naloga predstavnikov formalnega družbenega nadzorstva, ki preiskujejo domnevna kazniva dejanja. Revizor pa v svojem poročilu opozori na nepravilnosti in sum, da je do ne-

pravilnosti prišlo zaradi naklepnih dejanj, torej da gre za prevaro. Revizorji – izvedenci ali forenzični računovodje – lahko pomagajo preiskovalcem, da razjasnijo dejstva glede prevare.

Torej ni odgovornost revizorja, da bi preprečeval in odkrival prevare v računovodskih izkazih, ampak mora ta ugotoviti le nepravilnosti in nanje opozoriti. Odgovornost preprečevanja in odkrivanja napak nosi poslovodstvo, ki mora vzpostaviti takšen sistem notranjih kontrol, ki bo preprečeval ter opozarjal na napake in prevare. Notranji kontrolni sistem lahko deluje samo v primernem kontrolnem okolju, takšnem, ki vzpodbuja poštenost in etično ravnanje ter odvrča od nepoštenosti, prevar, napačnega ravnanja zaposlenih. Menedžment lahko to doseže z ustreznimi organizacijskimi pravili, dobrim zgledom, kontrolami, ki jih ne more nihče zaobiti, in nadzorovanjem doslednega izvajanja kontrol ter upoštevanja pravil. Pomembno vlogo ima tudi seznanjanje zaposlenih s pravili in obstoječimi kontrolami ter njihovo izobraževanje in motivacija. Samo tako bomo dosegli, da zaposleni ne bodo ravnali »po liniji najmanjšega odpora«, ampak bodo naredili tisto, kar je prav in koristno za družbo. Okrepiti jim moramo zavest, da tisto, kar je dobro za družbo, v končni fazi koristi tudi njim, saj jim uspešnost družbe zagotavlja tudi zaposlitev in primerne zaslužke.

Poudariti velja, da je vloga revizorja vendarle pomembna. Pri tem mislimo in na notranjega in na zunanjega revizorja. Notranji je tisti, ki poslovodstvu pomaga vzpostaviti sistem notranjih kontrol in tudi nadzoruje njihovo delovanje. Opozarja na slabosti in nepravilnosti v delovanju, saj se mora sistem notranjih kontrol stalno spreminjati zaradi sprememb v družbi in njenem okolju; spremembam se mora nenehno prilagajati. Po drugi strani pa je največ prevar odkritih na podlagi namigov zaposlenih, da prihaja na nekaterih področjih do nepravilnosti. Zaposleni poznajo notranjega revizorja in mu pogosto zaupajo svoje dvome glede nepravilnosti. Kot uspešne so se izkazale zlasti anonimne številke za prijavljanje nepravilnosti, kjer lahko zaposleni izrazijo svoje dvome, ne da bi se razkrili.

Zunanjemu revizorju se zaposleni sicer težje zaupajo, njegova glavna prednost pa je element nepredvidljivosti. Z razpravljanjem v revizijskih skupinah težijo revizorji k spreminjanju revizij tako, da goljufi ne morejo vedeti, kaj bodo preverjali in s kakšnimi metodami. Lahko spremenijo tudi čas nekaterih postopkov in tako preprečijo goljufom, da bi uspeli pravočasno prikriti prevare. S tem odkrijejo več prevar in si izboljšajo ugled na eni strani, na drugi strani pa prevare tudi preprečujejo, saj odvrčajo potencialne goljufe od razmišljanja o prevarah. Le malo je namreč takšnih, ki so pripravljeni tvegati, da bi njihove prevare odkrili in bi bili zanje kaznovani.

Zato lahko rečemo, da revizor pri preprečevanju in odkrivanju prevar igra pomembno vlogo, čeprav ne odkrije vedno

vseh in včasih, tudi zaradi časovne stiske, spregleda nekatere dejavnike, ki opozarjajo na možnost pojava prevar.

Literatura

1. Bajec, A., et al. (1998). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana: DZS.
2. Belak, V. (2008). *Kreativno računovodstvo in njegov vpliv na računovodske izkaze*. Računovodstvo, davki, pravo: RDP, let. 1, št. 7/8, str. 8–19.
3. Brazel, J. F., Caster, P., Davis, S., Glover, S. M., Janvrin, D. J., et al. (2011). Comments by the Aiding Standards Committee of the Auditing Section of the American Accounting Association on the PCAOB Rulemaking Docket Matter No. 34: PCAOB Release No. 2011-003, Concept Release on Possible Revision to PCAOB Standards Related to Reports on Audited Financial Statements. *Current Issues in Auditing*, Vol. 5, No. 2, C1–C14.
4. Buckhoff, T., Higgins, L., Sinclair, D. (2010). A Fraud Audit: Do You Need One?. *Journal of Applied Business Research*, Vol. 26, No. 5, 29–33.
5. Cezair, J. A. (2009). How internal audit can be effective in combating occupational fraud. *Internal Auditing*, Vol. 24, No. 3, 22–32.
6. Ching-Wen, L., in Chin-Hung, W. (2011). A selection model for auditing software. *Industrial Management + Data Systems*, Vol. 111, No. 5, 776–790.
7. Coram, P., Ferguson, C., Monroney, R. (2008). Internal audit, alternative internal audit structures and the level of misappropriation of assets fraud. *Accounting and Finance*, Vol. 48, 543–559.
8. Dickins, D. (2010). Auditing in a troubled economy. *Internal Auditing*, Vol. 25, No. 1, 36–39.
9. Dobovšek, B. (2009) *Transnacionalna kriminaliteta*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
10. Dobovšek, B., in Meško, G. (2008). Informal networks in Slovenia: a blessing or a curse? *Problems of post-comunism*, Vol. 55, No. 2, 25–37.
11. Dvoršek, A. (2008). *Kriminalistična strategija*. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
12. Georgiades, G. (2011). AICPA Statement on Auditing Standards, Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit (Redrafted). *Miller GAAS Update Service*, Vol. 11, No. 7, 1–7.
13. Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., in Johnstone, K. M. (2012). *Auditing*. 8th Edition. South-Western Cengage Learning, Canada.
14. Hogan, C. E., Rezaee, Z., Riley, R. A., Jr., Velury, U.K. (2008). Financial Statement Fraud: Insights from the Academic Literature. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, vol. 27, No. 2, 231–252.
15. Kaplan, S. E., Pope, K. R., Samuels, J. A. (2011). *An Examination of the Effect of Inquiry and Auditor Type on Reporting Intentions for Fraud*. *Auditing: A Journal of practice & Theory*, Vol. 30, No. 4, 29–49.
16. Kranjc, M. (2011). *Prevare v računovodskih izkazih*. V: Zbornik referatov 14. letne konference računovodij v Mariboru, str. 63–76. Slovenski inštitut za revizijo, Ljubljana.
17. McKee, T. E. (2006). Increase your fraud auditing effectiveness by being unpredictable. *Managerial Auditing Journal*, Vol 21, No ½, 224–231.
18. Odbor za mednarodne standarde revidiranja in dajanja zagotovil. (2009). *Mednarodni standard revidiranja MSR 200: Glavni cilji neodvisnega revizorja in izvajanje revizije v skladu z mednarodnimi standardi revidiranja*. International Federation of Accountants. Pridobljeno 5. 6. 2012 na: http://www.si-revizija.si/revizorji/dokumenti/msr/prirocnik_medn_objav/2009/msr_200.pdf
19. Odbor za mednarodne standarde revidiranja in dajanja zagotovil. (2009) *Mednarodni standard revidiranja MSR 240: Revizorjeve naloge, povezane z obravnavanjem prevar pri reviziji računovodskih izkazov*. International Federation of Accountants. Pridobljeno 5. 6. 2012 na: http://www.si-revizija.si/revizorji/dokumenti/msr/prirocnik_medn_objav/2009/msr_240.pdf
20. Odbor za mednarodne standarde revidiranja in dajanja zagotovil. (2009) *Mednarodni standard revidiranja MSR 330: Revizorjevi odzivi na ocenjena tveganja*. International Federation of Accountants. Pridobljeno 5. 6. 2012 na: http://www.si-revizija.si/revizorji/dokumenti/msr/prirocnik_medn_objav/2009/msr_330.pdf
21. Pečar, J. (1996). Družbeno nadzorstvo in organiziran kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(1), 14–24.
22. Reilly, D. (2006). Auditing firms propose new ways to detect fraud. *The Wall Street Journal Asia*, Vol. 09, 22.
23. Verschoor, C. (2010). Global technology audit guide (GTAG®) 13: Fraud prevention and detection in an automated World. *Internal Auditing*, Vol. 25, No. 2, 43–45.
24. Zakon o gospodarskih družbah ZGD-1. (2006). *Uradni list RS 42*. Pridobljeno 6. 6. 2012 na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200642&stevilka=1799>.
25. Zakon o revidiranju ZRev-2. (2008). *Uradni list RS 65*. Pridobljeno 3. 6. 2012 na: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200865&stevilka=2813>.
26. Slovenski inštitut za revizijo. (2006). *Slovenski računovodski standard 26: Oblike izkaza denarnih tokov za zunanje poslovno poročanje*. Pridobljeno na: <http://www.si-revizija.si/publikacije/index.php#SRS>.

Auditor's role in prevention and detection of financial statement fraud

Andreja Lutar Skerbinjek, PhD (Business Sciences), Assistant Professor at the Faculty of Economics and Business, University of Maribor. E-mail address: andreja.lutar@uni-mb.si.

This paper is dealing with auditor's role in prevention and detection of financial statement fraud in a recession time. For that purpose, samples of financial statement fraud are presented first. Financial statements fraud is sometimes titled as creative accounting.

It comes from professional roles that fraud prevention and detection is the primary responsibility of management and those charged with entity's governance. The auditor's objectives dealing with frauds refer to identifying and assessing risks of material misstatement due to financial statement fraud, obtaining sufficient and appropriate audit evidence concerning the assessed risks of material misstatement due to financial statement fraud by designing and implementing appropriate responses and respond appropriately to financial statement fraud or suspected financial statement fraud that is identified in the audit.

Internal auditors as well as external auditors play an important role in prevention and detection of fraud. Internal auditors are frequently trustees who get tips about employees wrongdoing. External auditors on the other hand have the advantage of unpredictability, which gives them a bigger chance to discover fraud, should it exist. If more frauds are detected, it discourages potential fraudsters from initiating a fraud. This way auditors help that less frauds are committed and that more committed frauds are detected.

Key words: financial statements fraud, auditor, fraud prevention, fraud detection, auditor's responsibility.

UDC: 343.85:35.073.526

Starševski nadzor nad najstniki v osnovni in srednji šoli ter s tem povezana odklonskost¹

Eva Bertok^{*}, Per Olof Wikström^{**}, Beth Hardie^{***} in Gorazd Meško^{****}

V kriminoloških raziskovanjih o nadzorovanju/spremljanju otroka je pogosto uporabljen konstrukt starševskega vedenja, merjenja otrokove ocene seznanjenosti staršev z njegovim početjem. Ta konstrukt se pogosto primerja s stopnjo samonaznanjenega prestopništva. V članku predstavljamo rezultate raziskave SPMAD (študije o starševskem nadzorovanju in prestopništvu adolescentov), ki smo jo opravili v začetku leta 2011 v Ljubljani. V raziskavi je sodelovalo 409 osnovnošolcev in 409 srednješolcev. Rezultati kažejo, da je večji nadzor staršev še vedno povezan z nižjo stopnjo samonaznanjenega pitja alkohola do opitosti in uživanja drog na splošno, manj s kajenjem cigaret in uživanjem marihuane. Prav tako smo ugotovili, da se stopnja neposrednega in posrednega nadzorovanja (ko starši pridejo pogledat, kje je otrok in s kom se druži/pokličejo otroka preko prenosnega telefona) s staranjem adolescenta bistveno zmanjša in da se nadzorstvene metode staršev razlikujejo pri obeh starostnih skupinah.

Ključne besede: starševski nadzor, adolescenti, osnovne šole, srednje šole, mladoletniško prestopništvo, kriminološke primerjave, Slovenija

UDK: 004.738.5-053.6:343.85

1 Družina

V tem prispevku bomo poizkusili odgovoriti, zakaj družina še vedno ostaja pomembna pri kriminoloških raziskavah o mladoletniški odklonskosti oziroma delinkventnosti². Na

edinstveno vlogo družine opozarja tudi Pečar: »Med dejavniki socializacije, kot so mehanizmi družbenega sistema, ekološki, ekonomski, politični itd., ima družina posebno mesto, zlasti zato, ker je najmanj odtujena človeška skupina.« (1991: 24)

Kljub vse bolj izraženemu in preiskovanemu vplivu vrstnikov na obnašanje adolescentov ni mogoče najti avtorja, ki bi zanikal pomen družine pri preprečevanju prestopništva³ (Hinton, Sheperis in Sims, 2003; Ardelit in Day, 2002; Bean, Barber in Crane, 2006; Perrone, Sullivan, Pratt in Margaryan, 2004; Svensson, 2004; Demuth in Brown, 2004; Go in Le, 2005; Ingram, Patchin, Huebner, McCluskey in Bynum, 2007; Sullivan, 2006; Bullock, Deater-Deckard in Leve, 2006; de Kemp, Overbeek, Engels in Scholte, 2006; Warr, 2005; Barnes, Hoffman, Welte, Farrell in Dintcheff, 2006).

Družina je bistvena tudi za raziskave s področja kriminologije, saj nudi niz vzorcev delovanj, ki omejujejo obnašanje vsakega člana in nudijo načine interakcije med člani, ki jih za-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskave SPMAD (Study of Parental Monitoring and Adolescent Delinquency) ali raziskava o spremljanju in nadzoru staršev ter mladoletnega prestopništva, ki poteka pod vodstvom P. O. Wikströma z Inštituta za kriminologijo pri Univerzi v Cambridgeu, Velika Britanija. Vodja slovenske študije je prof. dr. Gorazd Meško s Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru.

^{*} Eva Bertok, asistentka za kriminologijo in doktorska študentka na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru, e-pošta: eva.bertok@fvv.uni-mb.si

^{**} Per Olof Wikström, profesor, Inštitut za kriminologijo pri Univerzi v Cambridgeu, član Britanske akademije znanosti, Velika Britanija. Vodja projekta PADS+, v okviru katerega poteka študija SPMAD, e-pošta: pow20@cam.ac.uk

^{***} Beth Hardie, psihologinja in doktorska študentka kriminologije na Inštitutu za kriminologijo pri Univerzi v Cambridgeu, Velika Britanija, e-pošta: bnh20@cam.ac.uk

^{****} Gorazd Meško, redni profesor za kriminologijo, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, e-pošta: gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

² Omeniti je treba razlikovanje med izrazoma odklonskost in delinkventnost. Odklonskost se nanaša na kršitev kakršnihkoli družbenih norm, medtem ko »delinkventnost označuje le tista ravnanja otrok in mladoletnikov, ki pomenijo kršitev kazenskopравnih norm in jih zakonodajalec glede na stopnjo družbene nevarnosti ravnanja določi kot kazniva dejanja ali kot prekrške.« (Oven, 1995: 38)

³ Vpliv družine nas zanima zaradi načrtovanja smiselnih intervencij in ne iskanja krivcev za prestopništvo. Hinton in sodelavci (2003: 168) omenjajo študije, ki dokazujejo, da delo s posamezniki ni obrodilo sadov na dolgi rok (Tolan, Cromwell in Braswell, 1986 v Hinton in sod., 2003: 168) in da psihoterapija ter socialno delo zgolj na posamezniku ne delujeta (Tolan in Guerra, 1998 v Hinton in sod., 2003: 168). Intervencije, ki so bile usmerjene v družino, so pokazale dolgoročneje pozitivne učinke, še posebej tiste, ki so delovale na več ravneh – se pravi na posamezniku, družini, šoli ter skupnosti (Dumas, 1989; Henggeler, 1989; Tolan, Cromwell in Braswell, 198 v Hinton in sod., 2003: 168).

dovoljujejo. V primeru dobrega delovanja bi lahko govorili o homeostazi, procese, s katerimi družine razvijejo te vzorce, pa bi lahko poimenovali mehanizmi homeostaze. Vsaka dramatična sprememba teh mehanizmov lahko povzroči neželene rezultate pri otroku (Kratcoski, Dunn Kratcoski, 1990).

Tudi Hirschi (1969) je v teoriji družbenih vezi med štirimi elementi, ki vežejo posameznika na družbo, omenil družino v prvem elementu, in sicer navezanosti na konvencionalne osebe⁴. Menil je tudi, da se bodo odklonska dejanja zgodila, ko bo posameznikova vez z družbo oslABLJENA ali prekinjena (Kanduč, 1999).

Model socialnega učenja so podprle mnoge empirične raziskave o učinku nadzora staršev. Pri adolescentih, katerih aktivnosti so nadzorovali njihovi starši ali drugi odrasli (se pravi, ki so imeli manjšo svobodo pri izbiranju odklonskih vrstnikov za druženje), so raziskovalci opazili bistveno manjšo verjetnost, da bodo storili prestopniška dejanja, kot pri tistih, katerih družjenja z deviantnimi vrstniki niso bila nadzorovana (Ardelt in Day, 2002: 311). Nasprotovanje staršev in njihov povečani nadzor lahko tudi omili negativen vpliv vrstnikov na odločitve adolescenta, da bo poizkusil droge ali se vedel prestopniško (Hinton in sod., 2003: 170). To kaže, da vzgoja in družinske intervencije lahko zmanjšajo konflikte v družini in izboljšajo vpletenost družine, nadzor staršev pa lahko zmanjša odklonsko obnašanje⁵. Ali kot zapiše Dekleva: »*Videti je, kot da je adolescentna odklonskost prehodni pojav, povezan z manjšo kontrolo in predvsem subjektivno nenavezanostjo na šolo, ter celo s – vsaj deloma – pozitivno vrstniško dinamiko.*« (1989: 261)

⁴ Navezanost na starše je eden od najpomembnejših elementov teorije socialnega povezovanja. Bolj ko bodo otroci navezani na starše, bolj bodo usklajeni z normami sistema. In obratno; kadar se človek ne zanima za želje in pričakovanja drugih ljudi, se pravi, da je neobčutljiv za mnenja ostalih – je v določeni meri neobčutljiv na norme, se pravi, da se lahko od njih odmakne, postane odklonski. Ko je socializacija pri otroku uspešna, bo ta ponotranjil norme in bosta njegov superego ali zavest dobro razvita. Če je navezanost na starše šibka, Hirschi (1969 v Svensson, 2004: 479) predvideva, da bo to imelo negativen učinek na ponotranjenost norm in razvoj zavesti. Otrok ne bo občutljiv na mnenja ostalih in tako tudi ne bo čutil potrebe, da se pokori normam. Zato je Svensson (2004: 479) predvidel, da bo otrok, ki je navezan na starše, se pravi, da je ponotranjil vrednote in ima dobro razvito zavest ali superego, občutil sram ob izvajanju prestopniških dejanj. Občutek sramu bi potemtakem lahko jemali kot indikator razvitosti zavesti, razvitost zavesti bi lahko pojasnila vpliv navezanosti na starše in na stopnjo vključenosti v prestopniška dejanja.

⁵ Ali kot meni Ajduković: »Sedanja kriminološka raziskovanja opozarjajo tudi na velik pomen doslednosti pri vzgoji in nadzorovanju vedenja otrok za razvoj njihovega prestopniškega vedenja.« (1990: 102)

2 Razvoj merjenja starševskega vedenja v literaturi

Raziskovalci so v preteklosti potrdili pomembnost starševskega vedenja⁶ z merjenjem otrokovega dojemanja, koliko starši vedo o njegovih aktivnostih izven doma. Ta konstrukt je bil v navedenih raziskavah povezan z mladoletniškim prestopništvom; bolj kot so starši vedeli, kaj se z otrokom dogaja, manj verjetno je bilo, da je otrok poročal o prestopniških dejanjih. Patterson in Stouthamer-Loeber (1984), Dishion, Patterson, Stoolmiller in Skinner (1991) ter Brown, Mounts, Lamborn in Steinberg (1993) so uporabili preprost in od tedaj mnogokrat uporabljen vprašalnik za merjenje starševskega nadzora (vedenja), sestavljen iz petih vprašanj, ki so jih anketiranci označili na tristopenjski lestvici (ne vedo, malo vedo, veliko vedo); zanimalo jih je, koliko starši resnično vedo o tem, kdo so njihovi prijatelji, za kaj zapravijo svoj denar, kje so po šoli, kam hodijo zvečer in kaj počnejo v prostem času (Patterson in Stouthamer-Loeber, 1984: 1302–1303; Dishion et al., 1991; Brown et al., 1993: 473).

Patterson in Stouthamer-Loeber (1984: 1305) sta na podlagi teh vprašanj ter intervjujev s starši in otroki ugotovila, da je prekinitve starševskih praks pri večini mladih povzročila porast prestopniškega vedenja. Starši, katerih otroci so poročali o višji stopnji prestopniškega vedenja, so bili bolj odtujeni in niso nudili ustreznega discipliniranja otroka. V primerjavi s starši, ki so poročali o blagem ali neobstoječem prestopniškem vedenju, so starši otrok z bolj izraženim prestopniškim vedenjem manjkrat kaznovali svoje otroke ali pa so jih kaznovali z oštevanjem ali fizično kaznijo.

Pettit, Laird, Dodge, Bates in Criss (2001) so sicer uporabili izraz starševsko nadzorovanje, merili pa so vedenje, saj so uporabili prirejen vprašalnik Browna et al. (1993). Anketirancem so zastavili pet vprašanj, v članku so zapisali zgolj dva: »Koliko tvoji starši vedo, kdo so v resnici tvoji prijatelji?«; »Koliko tvoji starši vedo, kje si popoldan po šoli?« Matere so spraševali z osmimi vprašanji, kot primer navajajo: »Ko je vaš otrok pri prijatelju doma, kako pogosto je po vašem mnenju z njim tudi odrasla oseba?«; »Če bi se vaš otrok igral z otroki, ki zahajajo v težave, kako pogosto bi vi zvedeli za to?« Te spremenljivke so bile v negativni povezavi s samonaznani tvijo prestopništva, se pravi, otroci, ki so bili bolj nadzorovani (oziroma so starši bolje vedeli, kaj počnejo), so poročali o manjšem številu prestopniških dejanj.

⁶ **vedenje** -a s (é) **1.** glagolnik od *vedeti*: to je vredno vedenja; vedenje podrobnosti; želja po vedenju / redko narediti kaj brez vedenja koga *vednosti* · zastar. dati komu na vedenje *sporočiti komu*; zastar. narediti z vedenjem *zavestno, namerno* **2.** *kar kdo ve*: poglobiti, razširiti svoje vedenje; vedenje ljudi o teh dogodkih je skromno; po mojem vedenju je to moralo biti prej // *kar se ve sploh*: ta odkritja spreminjajo dosedanje vedenje o zgodovini.

Kot skrajno poenostavljeno mersko orodje lahko omenimo vprašalnik, s katerim je Aseltine (1995) primerjal relativen vpliv družine in vrstnikov na prestopništvo ter uporabo marihuane. Nadzor staršev so merili zgolj s trditvijo: »Oče/mati ve, kaj počneš in kje si, ko si zdoma.« Odgovore so merili od »nikoli« do »vedno«. Izsledki (1995: 115) kažejo na to, da četudi so bile povezave med temi spremenljivkami in prestopništvom izrazite, so bile v primerjavi z vplivom vrstnikov še vedno na drugem mestu. V zaključku te raziskave Aseltine poudari, da bi bilo treba mnenja otrok o tem, koliko in na kakšen način jih starši spremljajo (nadzorujejo), primerjati z odgovori staršev anketirancev, v kolikšni meri in na kakšen način spremljajo (nadzorujejo) otroke, da bi lahko sklepali, katere metode so najboljše pri zmanjševanju prestopništva pri mladih.

Kliewer, Murrelle, Prom, Ramirez, Obando, Sandi in del Carmen Karenkeris (2006) so zgornjo trditev, ki jo je uporabil Aseltine, spremenili v »Starši ali skrbniki ne vedo, kje si bil in kaj si počel« s tremi možnimi odgovori (od »nikoli« do »vedno«). Zanimal jih je vpliv »nadzorovanja« na uživanje drog in viktimizacijo. Tako merjeno nadzorovanje je negativno vplivalo na pojav kaznivih dejanj, uživanje drog in alkohola. Raziskovalci so tudi ugotovili, da je s starostjo postajala vse pomembnejša povezanost družine; nadzor je bil pozitivno povezan s povezanostjo družine (2006: 473).

Bumpus in Boyce Rodgers (2009) sta na vzorcu 2374 otrok iz ZDA merila, kaj vse vpliva na starševsko vedenje (zastavljeno kot »Ali starši vedo, kaj počneš po šoli?«; »... za kaj zapraviš svoj denar?«; »Ali poznajo prijatelje in starše prijateljev?«; »Ali vedo, kje si, ko greš zvečer ven?«). Ugotovili so, da so otroci, ki so izhajali iz družin z obema staršema, imeli občutek, da starši bolje vedo, kaj počnejo in s kom so, kot otroci, ki so izhajali iz enostarševskih družin ali so živeli z očimi/mačehami. Otroci afriško-ameriške rase so poročali o precej nižji stopnji samorazkritja staršem ter manjšem zaupanju med starši in njimi. Avtorja sta ob nadzorovanju vpliva drugih spremenljivk, kot so samorazkritje, starševsko poizvedovanje (samo vprašanje, ali te starši vprašajo, kam greš, ko se odpraviš od doma) ter zaupanje med starši in otrokom, ugotovila, da je bil vpliv vedenja bistveno zmanjšan in je vplival podobno, ne glede na tip družine.

Jacobson in Crockett (2000) sta merili nadzor z vprašanji: »Ali starši vedo, kje si?«; »... s kom si?«; »... kaj počneš?«; »... ali poznajo prijatelje?«; »... ali vedo, če si naredil nalogo?« Tako utemeljen nadzor je pojasnil 11 % variance pri delinkvenci. Več kot je bilo tako izraženega starševskega nadzora, v manjši meri so otroci poročali o prestopniških dejanjih. Raziskovalki sta ugotovili, da tak nadzor vpliva pozitivno na vse aspekte otrokovega razvoja, razen na depresijo pri fantih. Nadzor se je izkazal za pomembnejšega pri odraščajočih dečkih kot deklicah.

Ingram in sodelavci (2007: 395) so del vprašalnika, ki je bil namenjen merjenju starševskih praks, poimenovali nadzorovanje staršev, merili pa so, koliko starši vedo, kdo so njihovi prijatelji, kaj s prijatelji počnejo, ali starši poznajo starše prijateljev, ali vedo, kaj počnejo, ko niso doma, kdo so njihovi učitelji in kako jim gre v šoli (merjeno na štiristopenjski lestici od 1 – »ne vedo ničesar« – do 4 – »vedo vse«). Z vprašalnikom so iskali povezave med prestopništvom mladih, njihovih prijateljev in navezanostjo na starše ter nadzorovanjem staršev. Četudi raziskovalci niso ugotovili neposredne povezave (2007: 293), so ugotovili, da je spremljanje staršev pomemben del pri napovedovanju asocialnega vedenja, kar so pojasnili s Hirschijevo teorijo navezanosti; otroci, ki so poročali o posrednih oblikah nadzorovanja (merjeno kot starševsko vedenje), so bili v manjši nevarnosti, da zaidejo v nepravo družbo, ker so starši spremljali, s kom se družijo, zato so tudi poročali o manj prestopniških dejanjih.

Laird, Pettit, Dodge in Bates (2003) ter Laird, Criss, Pettit, Dodge in Bates (2008) so povzeli niz petih vprašanj po Brownu in sodelavcih (1993) ter na podlagi rezultatov zaključili, da obveščenost staršev usmerja vpliv problematičnega vedenja prijateljev otrok na delinkventno vedenje otrok (2003: 765), in sicer tako, da so otroci bolje obveščenih staršev poročali o nižji stopnji delinkventnega vedenja tudi, kadar so imeli prijatelje, ki so bili delinkventni. Podobno so v kasnejših analizah ugotovili (2008: 307), da spremljanje staršev vpliva na povezano med mladostnikom in asocialnimi prijatelji. Ugotovili so, da je bila stopnja starševskega vedenja pri štiri-najstletnikih zelo podobna med spoloma, kasneje pa so dečki poročali o manjšem obsegu starševskega vedenja kot dekleta (2003: 764–765). Ob primerjanju odgovorov na vprašanja o prestopništvu anketirancev in njihovih prijateljev so ugotovili, da so tisti anketiranci, ki so poročali o manjšem obsegu starševskega vedenja, poročali o višji stopnji prestopniškega vedenja in več prijateljih, ki so počeli prestopniška vedenja; bolj naglem razvoju prestopništva pri njih samih in pri njihovih prijateljih; višji stopnji prestopništva pri prijateljih kot odzivu na njihovo prestopništvo. V veliko manjši meri pa so poročali o zmanjšanju prestopniškega vedenja v pozni adolescenci (2008: 307–308).

Freisthler, Byrnes in Gruenewald (2009) so v vprašalniku uporabili vprašanja: »Kako pogosto tvoji starši vedo, kam greš, ko greš zvečer ven?«; »Kako pogosto starši vedo, s kom greš ven, ko greš zvečer ven?«; »Kako pogosto ti starši povedo, ob kateri uri moraš biti doma, ko greš zvečer ven?«; »Kako pogosto te starši počakajo, da prideš domov, ko greš zvečer ven?« Preverjali so, ali se stopnja »nadzora staršev« (oziroma starševskega vedenja) spreminja glede na pogostost lokacij v bližini doma, kjer mladostnik lahko pije alkohol (bari, lokali, pubi). Ugotovili so, da zgoščenost takih lokacij ob domu vpli-

va na manjšo stopnjo spremljanja staršev in tudi na povečano delinkventnost oziroma da lokacije, ki so oddaljene od doma, na ti dve spremenljivki ne učinkujeta. To pa je veljalo le za manj resne primere prestopnikov, saj so tisti mladi, ki so poročali o hujših dejanjih prestopništva, ta dejanja izvrševali na drugih lokacijah, tako da na njih ni vplivala številčnost takih mest (2009: 129).

2.1 Merjenje starševskega védenja v raziskavi SPMAD

Raziskava SPMAD⁷ temelji na vprašalniku in intervjujih iz raziskave PADS+, ki so jo razvili na Univerzi v Cambridgeu. Raziskava PADS+, ki so jo v preteklosti izvajali v angleškem mestu Peterborough, je bila longitudinalna raziskava, katere bistvo je predstavljala teorija situacijskega delovanja. To je splošna teorija moralnega delovanja, katere cilj je pojasniti, zakaj ljudje upoštevajo in prekršijo moralna pravila, in to na podlagi *situacijskega mehanizma*, postopka zaznavanja in izbire, ki povezuje osebe, njihovo okolje ter njihovo delovanje. Delovanje posameznika pojasnjuje kot proizvod posameznikovega dojemanja izbire delovanja in naknadnega izbora delovanja na podlagi izbire (Wikström, Oberwittler, Treiber in Hardie, 2012).

Vprašalnik raziskave PADS+ je za ocenitev stopnje starševske obveščeniosti ali starševskega védenja uporabil tri vprašanja, in sicer: »Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kje si (npr. pri prijatelju doma, na igrišču)?«; »Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kaj počneš (npr. greš v kino ali igraš košarko)?«; »Ko si zunaj s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, s katerimi prijatelji se družiš?« Anketiranci so odgovarjali na štiristopenjski lestvici (»da, vedno«, »da, večino časa«, »da, občasno« in »ne, nikoli«).

3 Raziskovalna metoda

Raziskovalci Fakultete za varnostne vede so v letu 2011 izvedli raziskavo SPMAD. Opravili so anketiranje na vzorcu 818 učencev v osnovnih in srednjih šolah v Ljubljani. V vzorec je bilo zajetih 409 učencev šestega razreda osnovne šole in 409 dijakov drugih letnikov srednjih šol v Ljubljani. Sodelovalo je trinajst ljubljanskih osnovnih in devet srednjih šol: OŠ Karla Destovnika Kajuha, OŠ Toneta Čufarja, OŠ Zalog, OŠ Mirana Jarca, OŠ Martina Krpana, OŠ Vide Pregarc, OŠ Dravlje, OŠ Vič, OŠ Prule, OŠ Kolezija, OŠ Majde Vrhovnik, OŠ Koseze in OŠ Prežihovega Voranca; Srednja zdravstvena šola Ljubljana,

Srednja vzgojiteljska šola in gimnazija Ljubljana, Srednja strojna in kemijska šola, Srednja upravno administrativna šola, Ekonomska šola Ljubljana, Gimnazija Vič, Gimnazija in veterinarska šola, Srednja ekonomska šola Ljubljana, Srednja gradbena in geodetska šola Ljubljana. Anketiranje je potekalo v aprilu in maju 2011.

Po podatkih statističnega urada (dostopno na www.stat.si) je v začetku šolskega leta 2010/2011 šesti razred osnovne šole v Ljubljani obiskovalo 2182 otrok, kar pomeni, da smo z vzorcem 409 osnovnošolcev šestega razreda zajeli 18,7 % populacije šestošolcev v občini Ljubljana in 2,3 % otrok, ki so v letu 2010 začeli obiskovati šesti razred v celotni Sloveniji (celotno število je 17462). Vzorec 409 srednješolcev predstavlja 2 % celotne slovenske populacije dijakov drugih letnikov srednješolskih programov (v letu 2010 je novo šolsko leto začelo 20220 dijakov drugega letnika). Na žalost podatki za ljubljansko občino niso na voljo.

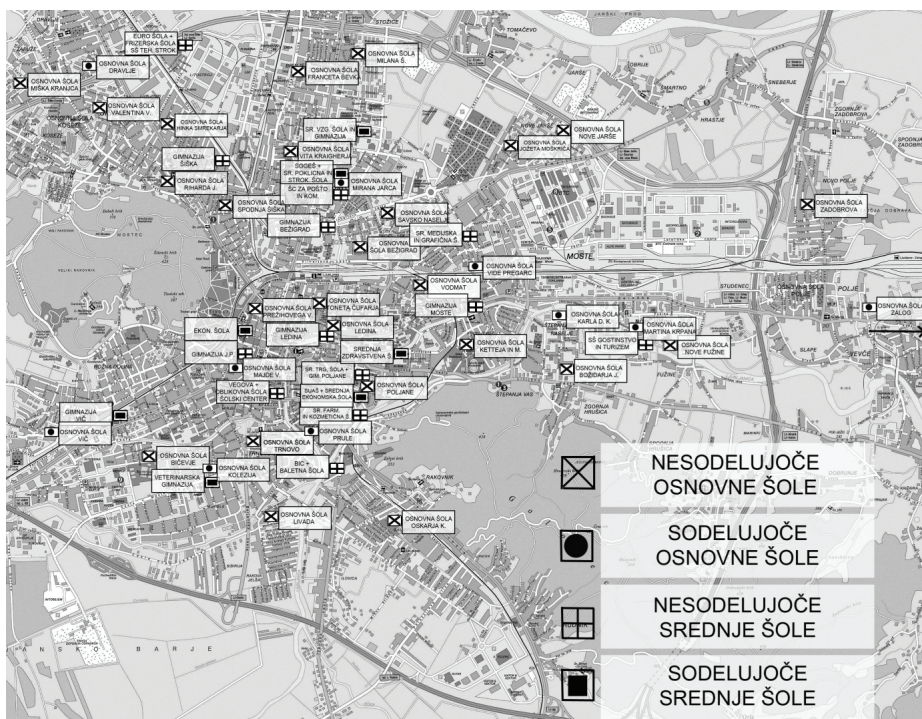
V Sloveniji se izobražuje 95 % mladostnikov, starih od 15 do 19 let, kar pomeni, da smo z anketiranjem in intervjuvanjem v šolah dosegli veliko večino mladostnikov starosti šestnajst let.

V osnovnošolski vzorec je bilo zajetih 213 (52,1 %) osnovnošolcev in 196 osnovnošolk (47,9 %), v srednješolski pa 200 srednješolcev (48,9 %) in 209 srednješolk (51,1 %). Povprečna starost osnovnošolcev je bila dvanajst let, pri srednješolcih šestnajst let.

Anketi za osnovnošolce in srednješolce sta se razlikovali predvsem po številu vprašanj (anketa za srednješolce je pogosto dodatno razčlenila vprašanja, lotevala se je tudi problematike partnerskega nasilja). Prevedeni različni vprašalnikov PADS+/SPMAD smo za preverjanje istovetnosti iz slovenščine prevedli nazaj v angleščino in predhodno pilotsko preizkusili.

Za ta prispevek bomo obravnavali odgovore o starševskem védenju in starševskem nadzoru. *Starševsko védenje je stopnja poznavanja, kaj otrok počne, s kom se družijo in kje se zadržuje* – to stopnjo so zaupali anketiranci sami, kar pomeni, da je najboljša ocena, koliko njihovi starši v resnici vedo. *Starševski nadzor bi lahko opisali kot neposreden nadzor tega, kar otrok počne, s kom se zadržuje/družijo in kje je*. Ta nadzor se izvaja z različnimi metodami (fizični nadzor – starši pridejo pogledat otroka, nadzor preko stacionarnega ali mobilnega telefona itd.). To smo ugotavljali tako, da smo vprašali, ali starši nadzorujejo, s kakšnimi metodami nadzorujejo ter kolikokrat so v letu 2010 poklicali na mobilni telefon in kolikokrat so v letu 2010 osebno prišli pogledat, kje je anketirani in kaj počne.

⁷ Study of Parental Monitoring and Adolescent Delinquency ali raziskava o spremljanju in nadzoru staršev ter mladoletnega prestopništva. Več informacij je na voljo na spletni strani www.pads.ac.uk.

4 Rezultati

V nadaljevanju predstavljamo rezultate primerjav med starostnima skupinama učencev, samonaznanitev opijanja z alkoholom in uživanja drog ter ključnimi spremenljivkami starševskega nadzora in prestopniškega vedenja najstnikov.

4.1 Analiza glede na anketirancevo starost

Na vprašanje, ali starši običajno vedo, kje se zadržujejo, ko so zunaj sami ali s prijatelji, je vrednost hi-kvadrat statistike pokazala na statistično značilne razlike v odgovorih skupin osnovnošolcev in srednješolcev s stopnjo tveganja nižjo od 1 % (vrednost $\chi^2 = 68,22$). Pri tem je 68 % osnovnošolskega vzorca (278 otrok od 408) odgovorilo, da njihovi starši vedno vedo, kje so, medtem ko je o tem poročalo le 41,4 % starejših anketirancev – dijakov drugega letnika srednje šole. Zanimivo je, da je odstotek dijakov, ki so zapisali, da njihovi starši nikoli ne vedo, kje so, skorajda za polovico manjši od odstotka osnovnošolcev (1,5 % proti 2,9 %).

Pri vprašanju »Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kaj počneš« se še močneje odraža razlika med osnovnošolci in srednješolci. Test hi-kvadrat je ponovno potrdil statistično značilne razlike v odgovorih med dvanaj-

stletniki in šestnajstletniki pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 87,41$). Kar v 60,1 % primerov starši dvanajstletnikov iz našega vzorca vedno vedo, kaj otroci počnejo, medtem ko pri šestnajstletnikih vedno vedo le v 29,1 % primerov. Občuten je tudi porast odgovorov, da starši kdaj pa kdaj vedo, kaj počnejo (iz 9,3 % pri osnovnošolcih na 25,7 % pri srednješolcih).

Tretje v sklopu vprašanj o starševskem vedenju se nanaša na to, ali starši vedo, s katerimi prijatelji se otroci družijo; vrednost testa hi-kvadrat pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 42,04$) potrjuje statistično značilne razlike med starostnima skupinama. Dobri dve tretjini ali 67,2 % šestošolcev je dejalo, da starši vedno vedo, s kom so, pri dijakih drugega letnika vedno vedo le v 45,5 % primerov. Pri obeh vzorcih je prisoten relativno majhen delež tistih, za katere starši nikoli ne vedo, s kom so (2,7 % pri prvem, 2,2 % pri drugem vzorcu).

Starši – vsaj glede na rezultate te raziskave – tudi bolj spremljajo osnovnošolce, saj na to kažejo statistično značilne razlike pri testu hi-kvadrat ($\chi^2 = 21,19$) pri stopnji tveganja nižji od 1 %. Skoraj tri četrtine staršev ali 72,5 % preverja šestošolce, ko gredo ven, medtem ko dijake drugega letnika spremljajo le v 57,1 % primerov.

Starši osnovnošolcev in srednješolcev glede na rezultate raziskave uporabljajo različne metode nadzora. Statistika

hi-kvadrat ima vrednost $\chi^2 = 21,99$ in pri stopnji tveganja nižji od 1 % kaže na statistično značilne razlike med starostnimi skupinama. Anketiranci so v veliki večini odgovorili, da jih starši preverjajo s klici na njihove mobilne telefone; le redki se odločijo za klice na stacionarne telefone prijateljev, pri katerih naj bi otroci bili, nekateri se odločijo, da gredo osebno pogledat otroka, ali pa uporabijo druge metode (10,6 % staršev osnovnošolcev in 6,2 % staršev srednješolcev stori kaj drugega kot pokliče na mobilni telefon). Veliko mladih, ki se je odločilo za odgovor »drugo«, je zapisalo odgovore: »Zaupajo mi.«; »Pogovorijo se z mano, česa ne smem početi.« itd.

Predzadnje vprašanje v tem sklopu – ali starši anketiranca poznajo starše prijateljev, s katerimi se anketiranec družijo – je ponovno pokazalo na statistično pomembne razlike med starostnimi skupinama pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 45,19$). Skoraj tretjina vzorca srednješolcev (31,8 %) je odgovorila, da starši ne poznajo staršev njihovih prijateljev; pri šestošolcih je s tem odgovorom odgovorilo zgolj 12,3 %.

Vprašanje o pitju alkohola do opitosti je postreglo z največjo razliko med osnovnošolskim in srednješolskim vzorcem; vrednost statistike hi-kvadrat ($\chi^2 = 389,46$) je statistično značilna pri stopnji tveganja nižji od 1 %. Le 1,7 % osnovnošolcev je v letu 2010 spilo toliko alkohola, da so bili opiti, za razliko od 67,5 % srednješolcev, ki so priznali, da so bili v letu 2010 vsaj enkrat opiti.

4.2 Analiza glede na anketirančevo uživanje alkohola do opitosti in uživanje drog

Pri pregledu povezave med zlorabo alkohola in drog ter spremenljivk starševskega vedenja smo ponovno opazili statistično značilne razlike med anketiranci, ki so v letu 2010 uživali alkohol do opitosti, in tistimi, ki tega niso počeli, ter med tistimi, ki so v letu 2010 zaužili droge, in tistimi, ki jih niso.

Pri pregledu povezave med anketirančevim pitjem alkohola do opitosti in stopnje starševskega vedenja o tem, kje je anketiranec, so se med skupinama pokazale statistično značilne razlike pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 68,99$). Bistveno večji delež otrok, katerih starši vedno vedo, kje so, je poročalo o tem, da v letu 2010 niso pili alkohola do opitosti (64,2 % v primerjavi s 36,7 % vzorca otrok, ki so v letu 2010 pili do opitosti).

Prav tako je bilo moč opaziti razliko pri vprašanju o tem, ali starši vedo, kaj počnejo. Statistika hi-kvadrat ima vrednost $\chi^2 = 77,89$ pri stopnji tveganja nižji od 1 %. Več kot polovica anketirancev – 55,2 %, ki v letu 2010 niso pili alkohola do opitosti – je dejalo, da starši vedno vedo, kaj počnejo, medtem ko je ta delež pri anketirancih, ki so poročali vsaj o enem primeru opitosti z alkoholom, znašal le 24,9 %.

Nekoliko manj odstopanja je opaziti pri primerjavi vprašanj o opitosti in o tem, ali starši vedo, s katerimi prijatelji se otrok družijo, še vedno pa so prisotne statistično značilne razlike pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 38,62$). Skoraj dve tretjini ali 64,2 % otrok, ki niso bili opiti, in 42 %, ki so priznali opitost, je dejalo, da starši vedno vedo, s katerimi prijatelji se družijo.

Ko primerjamo odgovore o tem, ali so v letu 2010 poizkusili droge ter ali njihovi starši vedo, kje so, so se prav tako pokazale statistično značilne razlike med tistimi, ki so poizkusili droge, in tistimi, ki jih niso, čemur pritrjuje tudi vrednost statistike hi-kvadrat ($\chi^2 = 42,32$) pri stopnji tveganja nižji od 1 %. Tri petine ali 59 % anketirancev, ki niso poizkusili drog v letu 2010, je dejalo, da njihovi starši vedno vedo, kje so. Med tistimi, ki so priznali, da so poizkusili droge, jih je bilo le dobra četrtina (25,7 %) takih, ki so dejali, da njihovi starši vedno vedo, kje so. Ponovno lahko opazimo majhno razliko v deležu otrok, katerih starši nikoli ne vedo, kje so (2,1 % pri anketirancih, ki niso poizkusili drog, in 2,9 % pri anketirancih, ki so poizkusili droge).

Primerjava spremenljivke o poizkušanju drog in spremenljivke »... ali starši vedo, kaj počnejo« prav tako pokaže na statistično značilne razlike ($\chi^2 = 42,14$) pri stopnji tveganja nižji od 1 %. Skoraj polovica ali 49,4 % anketirancev, ki niso poizkusili drog v letu 2010, je dejalo, da njihovi starši vedno vedo, kaj počnejo, medtem ko je skupina, ki je priznala, da so poizkusili droge, poročala le v 13,3 % primerov, da njihovi starši vedno vedo, kaj počnejo. Razlike v odstotkih so se izkazale za bistvene tudi pri odgovorih »da, večino časa«, »da, kdaj pa kdaj« in »ne, nikoli«, s tem da je skoraj enkrat večji delež tistih, ki so priznali poizkušanje drog, tudi priznal, da njihovi starši nikoli ne vedo, kaj počnejo (7,6 % v primerjavi s 3,7 %).

Pri zadnji primerjavi med vprašanjem o poizkušanju drog in vprašanjem, ali starši vedo, s kom se družijo, lahko opazimo statistično značilne razlike, toda ne tako velike kot prej. Vrednost statistike hi-kvadrat pri stopnji tveganja nižji od 1 % znaša $\chi^2 = 24,77$. Slabe tri petine ali 59,4 % anketirancev, ki niso poizkusili drog v letu 2010, je dejalo, da njihovi starši vedno vedo, s kom so, anketiranci iz skupine, ki je poizkusila droge, pa so o tem poročali v 37,1 %. Zanimiva razlika se pojavi tudi pri odstotkih anketirancev, ki so dejali, da njihovi starši nikoli ne vedo, s kom so – opazimo lahko manjši delež pri tistih, ki so poizkusili droge, kot pri tistih, ki jih niso – 1,9 % proti 2,5 %.

4.3 Jakost povezav med ključnimi spremenljivkami

O statistično značilnih razlikah med starostnimi skupinama in spremenljivkah starševskega vedenja smo pisali v prvem podpoglavju, oglejmo si že povezave teh spremenljivk in

spola anketirancev. Pri prvi spremenljivki sklopa »Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kaj počneš« smo opazili statistično značilne razlike glede na spol anketiranca pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 24,77$). Kar 63,5 % deklet je dejalo, da njihovi starši vedno vedo, kje so, medtem ko je o tem poročalo le 45,8 % dečkov.

Pri spremenljivki, ki je merila starševsko vedenje o anketirančevem početju, ko je zdoma, smo prav tako opazili statistično značilne razlike med spoloma pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 21,31$). Dekleta so v 51,9 % dejala, da starši vedno vedo, kaj počnejo, medtem ko je ta odgovor izbralo le 37,5 % dečkov.

Tretja merjena spremenljivka – starševsko vedenje o prijateljih, s katerimi se anketiranec družijo – je bila najbolj statistično značilno različna glede na spol pri stopnji tveganja nižji od 1 % ($\chi^2 = 32,85$). Kar 66,2 % deklet je zapisalo, da njihovi starši vedo, s kom se družijo, medtem ko je delež anketirancev moškega spola, ki so izbrali ta odgovor, zgolj 46,7 %.

Ob pregledu razlik glede na spol pri različnih prestopniških dejanjih smo opazili precej šibko, a statistično značilno razliko med spoloma pri uničevanju tuje lastnine. Vrednost statistike hi-kvadrat je $\chi^2 = 4,27$ pri stopnji tveganja nižji od 5 %, kar kaže na to, da so dečki v več primerih poročali o uničevanju tuje lastnine.

Pregledali smo tudi razlike glede na starostni skupini. Odkrili smo precej močno razliko med spoloma pri tatvinah v trgovini (vrednost statistike hi-kvadrat je $\chi^2 = 16,24$ pri stopnji tveganja nižji od 1 %) in šibkejšo razliko pri uničevanju tuje lastnine ($\chi^2 = 5,83$ pri stopnji tveganja nižji od 5 %), kar kaže na to, da so o tatvinah drugim osebam poročali mlajši in starejši udeleženci, medtem ko so o tatvinah v trgovini in uničevanju tuje lastnine poročali v večji meri starejši udeleženci raziskave (dijaki drugih letnikov).

Spremenljivke, s katerimi smo merili, ali so anketiranci v letu 2010 pili alkohol do opitosti, ali so poizkusili droge in ali so poizkusili kanabis, so pri testu hi-kvadrat glede na starost anketiranca pokazale na izjemno razliko med starostnima skupinama ($\chi^2 = 388,69$ pri stopnji tveganja nižji od 1 % za alkohol; $\chi^2 = 117,23$ pri stopnji tveganja nižji od 1 % za droge na splošno; $\chi^2 = 115,23$ pri stopnji tveganja nižji od 1 % za kanabis). Medtem ko osnovnošolci skorajda niso poročali o primeru pitja alkohola ali poizkušanja drog, so dijaki drugih letnikov poročali o bistveno večjem obsegu uživanja naštetih substanc. Spremenljivka spol respondenta je bila v šibki pozitivni povezavi s poizkušanjem drog in kanabisa – dečki so poročali v več primerih o uživanju drog/kanabisa kot deklice – ne pa o pitju alkohola do opitosti. Vrednost statistike hi-kvadrat je $\chi^2 = 4,76$ pri stopnji tveganja nižji od 5 % za poizkušanje drog in $\chi^2 = 5,47$ pri stopnji tveganja nižji od 5 % za poizkušanje kanabisa.

Tabela 1: Pearsonovi koeficienti povezanosti spremenljivke starševskega vedenja in tatvin ter uničevanja tuje lastnine

Pearsonovi koeficienti korelacije

		Si v letu 2010 ukradel/ ukradla kaj drugi osebi?	Si v letu 2010 ukradel/ ukradla kaj v trgovini?	Si v letu 2010 uničil/a kaj, kar ti ni pripadalo?
Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kje si?	Koeficient korelacije	-,112**	-,213**	-,174**
Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kaj počneš?	Koeficient korelacije	-,135**	-,171**	-,164**
Ko si zunaj s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, s katerimi prijatelji se družiš?	Koeficient korelacije	-,119**	-,201**	-,158**

** Korelacija je signifikantna pri stopnji značilnosti 0,01

Ko smo preverjali medsebojne povezave med starševskim vedenjem in tatvinami ter uničevanjem tuje lastnine, smo ugotovili (glej tabelo 1), da je starševsko vedenje o tem, kje je otrok in s katerimi prijatelji se družijo, v precej močni *negativni povezavi* s tatvinami v trgovini in tatvinami drugim osebam ter uničevanjem tuje lastnine (Pearsonov koeficient povezanosti je med -0,213 do -0,112 pri stopnjah značilnosti 0,01).

1995; Jacobson in Crockett, 2000; Pettit et al., 2001; Kliewer et al., 2006).

Stopnja neposrednega, fizičnega nadzora se je med osnovnošolci in srednješolci v našem vzorcu bistveno razlikovala; med osnovnošolci je le dobra četrtina (27,5 %) govorila o tem, da jih starši ne preverjajo, kje so in s kom se družijo,

Tabela 2: Pearsonovi koeficienti povezanosti spremenljivke starševskega vedenja in uživanja alkohola do opitosti, uživanja drog in uživanja kanabisa

Pearsonovi koeficienti korelacije

		Si v letu 2010 spil/a toliko alkohola, da si bil/a pijan/a?	Si v letu 2010 poizkusil/a droge?	Si v letu 2010 poizkusil/a kanabis (travo)?
Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kje si?	Koeficient korelacije	-,235**	-,201**	-,196**
Ko si zunaj sam/a ali s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, kaj počneš?	Koeficient korelacije	-,291**	-,239**	-,231**
Ko si zunaj s prijatelji, ali tvoji starši običajno vedo, s katerimi prijatelji se družiš?	Koeficient korelacije	-0,183*	-,147**	-,150**

** Korelacija je signifikantna pri stopnji značilnosti 0,01

Spremenljivke, s katerimi smo merili starševsko vedenje, so bile v *močni negativni povezavi* s pitjem alkohola, poizkušanjem drog in tudi poizkušanjem kanabisa (moč povezav je od -0,293 do -0,147, vse pri stopnji značilnosti 0,01 – glej tabelo 2). Najbolj negativen vpliv je na uživanje substanc imelo starševsko vedenje o otrokovem početju, najmanj pa starševsko vedenje o tem, s katerimi prijatelji se otrok družijo.

6 Razprava

Analiza rezultatov pričujoče pritrjuje ugotovitvam iz pregleda literature v uvodu prispevka. Nadzor staršev, tudi če je merjen samo z nekaj vprašanji, se je izkazal kot koncept, ki bistveno vpliva na prestopništvo otrok. Močno in statistično značilno je bil povezan s pitjem alkohola ter uživanjem drog (na splošno), pa tudi s kajenjem cigaret, uživanjem drog in tatvinami v trgovinah, kar je v skladu z izsledki podobnih raziskav (Patterson in Stouthamer-Loeber, 1984; Aseltine,

ki so zunaj s prijatelji, medtem ko je delež srednješolcev, ki jih nihče ne preverja, ko so zunaj zvečer, znašal kar 42 %. kar je posledica različnih starostnih skupin, katerih odsotnost od doma v večernih urah je praviloma različna. O pojavu vse večje »popustljivosti« staršev so že poročali raziskovalci, kot so Dishion in McMahon (1998) ter Pettit in sodelavci (2001). Zaključili so, da je preprosto sledenje oziroma fizično nadziranje potrebno predvsem pri mlajših otrocih, medtem ko morajo starši z leti to metodo zbiranja informacij o početju otroka nadomestiti z drugimi metodami nadzora, kot na primer pogovor in učinkovito poslušanje mladih, saj vodijo v boljši odnos med starši in otroki ter tudi v boljše poznavanje otrokovega početja. V skladu z zaključki Dishiona in McMahona (1998) ter Pettita in sodelavcev (2001) smo ugotovili, da so srednješolci poročali o nižji stopnji posrednega nadzora – 62 % osnovnošolcev je, na primer, poročalo o tem, da jih starši pokličejo na mobilni telefon, medtem ko je o tem poročalo 52 % srednješolcev. Še večji upad posrednega nadzora smo opazili pri odgovoru »Pokličejo na stacio-

narni telefon prijatelja, kjer naj bi bil/a«, medtem ko so srednješolci pogosteje odgovarjali s »Se pogovorijo o zaupanju z mano, preden grem«, »Mi rečejo, da mi zaupajo« in podobno.

Med obema starostnima skupinama je bilo poleg zmanjšanja stopnje nadzora mogoče opaziti tudi porast blagih in tudi težjih prestopniških dejanj. Med osnovnošolskim in srednješolskim vzorcem je prišlo do bistvenih razlik pri pitju alkohola do opitosti. Medtem ko je v osnovnošolskem vzorcu le nekaj otrok poročalo o pitju do opitosti v letu 2010 (7 otrok ali 1,7 %), je bilo v srednješolskem vzorcu opitih več kot dve tretjini anketirancev ali 67,5 %. Razlike v starševskem vedenju so se izkazale za bistvene pri vprašanju pitja do opitosti in uživanja drog; kar enkrat več otrok, katerih starši vedno vedo, kje so in kaj počnejo, je poročalo, da niso pili alkohola do opitosti ter uživali droge v letu 2010. Pri vprašanju o pitju alkohola do opitosti je bilo 64,2 % tistih, katerih starši vedno vedo, kje so, v letu 2010 abstinenčnih, medtem ko jih je 36 % pilo alkohol do opitosti; 59 % jih ni poizkusilo drog, 25 % jih je poizkusilo; pri vprašanju, ali starši vedo, kaj počnejo, jih je 55 % dejalo, da niso pili alkohola do opitosti, v primerjavi s 24,9 %, ki so to počeli, ter 49 %, ki niso poizkusili droge, v primerjavi s 13,3 %, ki niso poizkusili drog v letu 2010. Malo manjši razkorak se je pojavil pri vprašanju »Ali tvoji starši običajno vedo, s katerimi prijatelji se družiš«, kar nas lahko navede na misel, da je pitje alkohola do opitosti in poizkušanje drog del odrasčanja, ki ga otroci doživijo v krogu svojih najboljših prijateljev, ki jih poznajo tudi starši; se pravi, da tudi če starši poznajo prijatelje in vedo, s katerimi prijatelji se njihov otrok družijo, to ne vpliva na adolescentovo uživanje navedenih substanc.

Nadzor staršev nad otroki, merjen kot starševsko vedenje ali nadzorsko obnašanje staršev, je v medsebojni povezavi s prestopništvom otroka. Bolj ko starši vedo, kje se otrok zadržuje, s kom se družijo in kaj počne, manjša je verjetnost, da bo počel prestopniška dejanja. Vendar pa se oblika nadzora na prehodu med osnovno in srednjo šolo spremeni, tako da starši v veliko manjši meri fizično preverjajo, kje je otrok in s kom se družijo; bolj poudarjajo medsebojno zaupanje in dogovore, kar dobro ubesedita Dishion in McMahon (1998): »Nadzor je spretnost, ki je pomembna za starševstvo od rane ga otroštva naprej; njen fokus se spreminja z leti otroka, kot se spreminjajo tudi metode nadzora.«

Literatura

1. Ajduković, M. (1990). Nekateri vidiki družinske vzgoje deklet in fantov s prestopniškim in predprestopniškim vedenjem. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 41 (2), 98–103.
2. Ardel, M., in Day, L. (2002). Parents, Siblings and Peer: Close Social Relationships and Adolescent Deviance. *Journal of Early Adolescence*, 22 (3), 310–349.
3. Aseltine, R. H. (1995). A Reconsideration of Parental and Peer Influences on Adolescent Deviance. *Journal of Health and Social Behavior*, 16 (2), 103–121.
4. Barnes, G. M., Hoffman, J. H., Welte, J. W., Farrell, M. P., in Dintcheff, B. A. (2006). Effects of Parental Monitoring and Peer Deviance on Substance Use and Delinquency. *Journal of Marriage and Family*, 68, 1084–1104.
5. Bean, R. A., Barber, B. K., in Crane, D. R. (2006). Parental Support, Behavioral Control, and Psychological Control Among African American Youth. *Journal of Family Issues*, 27 (10), 1335–1355.
6. Brown, B. B., Mounts, N., Lamborn, S. D., in Steinberg, L. (1993). Parenting Practices and Peer Group Affiliation. *Child Development*, 64, 467–482.
7. Bullock, B. M., Deater-Deckard, K., in Leve, L. D. (2006). Deviant Peer Affiliation and Problem Behavior: A Test of Genetic and Environmental Influences. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34 (1), 29–41.
8. Bumpus, M. F., in Boyce Rodgers, K. (2009). Parental Knowledge and Its Sources. *Journal of Family Issues*, 30 (10), 1356–1378.
9. De Kemp, R. A. T., Scholte, R. H. J., Overbeek, G., in Engels, R. C. M. E. (2006). Early Adolescent Delinquency. The Role of Parents and Best Friends. *Criminal Justice and Behavior*, 33 (4), 488–510.
10. Dekleva, B. (1989). Osnovnošolski otroci deset let kasneje: Nadaljevana študija in napovedovanje odklonskega vedenja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 41 (3), 253–263.
11. Demuth, S., in Brown, S. L. (2004). Family Structure, Family Processes and Adolescent Delinquency: the Significance of Parental Absence Versus Parental Gender. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41 (1), 58–81.
12. Dishion, T. L., Patterson, G. R., Stoolmiller, M., in Skinner, M. L. (1991). Family, school and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers. *Developmental Psychology*, 27 (1), 172–180.
13. Dishion, T. J., in McMahon, R. J. (1998). Parental Monitoring and the Prevention of Child and Adolescent Problem Behavior: A Conceptual and Empirical Formulation. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1 (1), 61–75.
14. Freithler, B., Byrnes, H. F., in Gruenewald, P. J. (2009). Alcohol outlet density, parental monitoring, and adolescent deviance: A multilevel analysis. *Children and Youth Services Review*, 31, 325–330.
15. Go, C. G., Le, T. N. (2005). Gender Differences in Cambodian Delinquency: The Role of Ethnic Identity, Parental Discipline and Peer Delinquency. *Crime & Delinquency*, 51 (2), 220–237.
16. Hinton, J. W., Sheperis, C., in Sims, P. (2003). Family-Based Approaches to Juvenile Delinquency: A Review of the Literature. *The Family Journal-Counseling and Therapy for Couples and Families*, 11 (2), 167–173.
17. Hischi, T. (1969). Causes of delinquency. Berkley: University of California Press.
18. Ingram, J. R., Patchin, J. W., Huebner, B. M., McCluskey, J. D., in Bynum, T. S. (2007). Parents, Friends, and Serious Delinquency. An Examination of Direct and Indirect Effect Among At-Risk Early Adolescents. *Criminal Justice Review*, 32 (4), 380–400.
19. Jacobson, K. C., in Crockett, L. J. (2000). Parental Monitoring and Adolescent Adjustment: An Ecological Perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 10 (1), 65–97.
20. Kanduč, Z. (1999). Kriminološke teorije o družbenem nadzorstvu. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50 (2), 114–121.
21. Kliewer, W., Murrelle, L., Prom, E., Ramirez, M., Obando, P., Sandi, L., in del Carmen Karenkeris, M. (2006). Violence Exposure and Drug Use in Central American Youth: Family Cohesion and

- Parental Monitoring as Protective Factors. *Journal of Research on Adolescence*, 16 (2), 455–478.
22. Kratcoski, P.C; Dunn Kratcoski, L. (1990). *Juvenile Delinquency*. Prentice Hall, New Jersey.
23. Laird, R. D., Pettit, G. S., Dodge, K. A., Bates, J. E. (2003). Change in Parents' Monitoring Knowledge: Links with Parenting, Relationship Quality, Adolescent Beliefs, and Antisocial Behavior. *Social Development*, 12 (3), 401–419.
24. Laird R. D., Criss, M. M., Pettit, G. S., Dodge, K. A., in Bates, J. E. (2008). Parents' Monitoring Knowledge Attenuates the Link Between Antisocial Friends and Adolescent Delinquent Behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 299–310.
25. Oven, N. (1995). Kontinuiteta odklonskega vedenja otrok in mladoletnikov ter možnosti napovedovanja prihodnjega vedenja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46 (1), 38–48.
26. Patterson, G. R., in Stouthamer-Loeber, M. (1984). The Correlation of Family Management Practices and Delinquency. *Child Development*, 55, 1299–1307.
27. Pečar, J. (1991). *Neformalno nadzorstvo*. Radovljica, Didakta.
28. Perrone, D., Sullivan, C. J., Pratt, T. C., in Margaryan, S. (2004). Parental Efficacy, Self-Control, and Delinquency: A Test of General Theory of Crime on a Nationally Representative Sample of Youth. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48 (3), 298–312.
29. Pettit, G. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E., in Criss, M. M. (2001). Antecedents and Behavior-Problem Outcomes of Parental Monitoring and Psychological Control in Early Adolescence. *Child Development*, 72 (2), 583–598.
30. Sullivan, C. J. (2006). Early Adolescent Delinquency. Assessing the Role of Childhood Problems, Family Environment, and Peer Pressure. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4 (4), 291–313.
31. Svensson, R. (2004). Shame as a Consequence of the Parent-Child Relationship. *European Journal of Criminology*, 1 (4), 477–504.
32. Warr, M. (2005). Making Delinquent Friends: Adult Supervision and Children's Affiliations. *Criminology*, 43 (1), 77–105.
33. Wikström, P. O. H., Oberwittler, D., Treiber, K., in Hardie, B. (2012). *Breaking Rules: The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime*. Oxford: Oxford University Press.

Parental control of teenagers in primary and high school and related deviance

Eva Bertok, assistant in criminology and a PhD student, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, e-mail:eva.bertok@fvv.uni-mb.si

Per-Olof Wikström, PhD, Professor of Ecological and Developmental Criminology, Institute of Criminology, University of Cambridge, United Kingdom. A member of the British Academy of Sciences, Director of the Peterborough Adolescent and Young Adult Study (PADS+), e-mail: pow20@cam.ac.uk

Beth Hardie, PhD student, Institute of Criminology, University of Cambridge, United Kingdom. Research Manager of PADS+, e-mail: bnh20@cam.ac.uk

Gorazd Meško, PhD, Professor of Criminology, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, e-mail: gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si

The construct of parental knowledge, a measurement of the child's ratings of parental familiarity with what one is doing, is frequently used in criminological research on the subject of surveillance/monitoring of the child. This construct is often compared with the self-reported delinquency. The paper presents the results of SPMAD – Study of parental monitoring and adolescent delinquency, which was carried out in early 2011 in Ljubljana, with a total of 409 primary- and 409 high school students participating in the study. The results show that higher parental supervision is still associated with lower rates of self-reported binge drinking and drug use in general, and to a lesser extent with cigarette smoking and consumption of marihuana. We also found out that the level of direct and indirect parental control (control in person and a call on a mobile phone) is significantly diminished with the increased age of adolescent which implies different parental control monitoring methods in the two groups of adolescents.

Key words: parental monitoring/surveillance, adolescents and delinquency, Slovenia

UDC: 004.738.5-053.6:343.85

Pregled strokovnih člankov

Socialna pedagogika, Ljubljana, 2012, št. 2:

Dekleva, B.; Kozar, M.; Razpotnik, Š.: Evalvacija programa nastanitvene podpore društva Kralji ulice po prvih štirih letih delovanja (Avtorji poudarjajo, da je program društva Kralji ulice, ki od leta 2008 dalje izvaja nastanitveno podporo brezdomnim osebam, še vedno edini te vrste v Sloveniji. Program, katerega osnovno načelo je »Najprej stanovanje!«, je bil sprva – zaradi finančnih omejitev – zasnovan kot nekaj kratkoročnega (časovno omejenega na osemnajst mesecev) in torej prehodnega (kot priložnost/možnost za izboljšanje različnih področij posameznikovega življenja oziroma njegove »okrepitve«, *empowerment*), pozneje pa je bil nadgrajen s trajnim nastanitvenim modelom manjših zmogljivosti za starejše brezdomce.) – Chakir, K.: Sovražni govor v luči tolerance (Avtorica obravnava predvsem liberalno pojmovanje tolerance in težave, ki vzniknejo, ko postane ta opravičilo za izvajanje sovražnega govora. Problem je namreč v tem, da se pojem »toleranca« velikokrat uporablja kot ideološko priročna krinka za izražanje sovražnosti in diskriminiranje drugih/drugačnih. Avtorica stavi na »kulturo spoštljivega dialoga«, v katerem vidi enega od dejavnikov, ki utegnejo pomembno prispevati h krepitvi spoštljivejšega odnosa do »obličja drugega«. V zvezi s tem opozori predvsem na vlogo učiteljev pri zmanjševanju in preprečevanju sovražne govorice otrok oziroma pri spodbujanju perspektive, v kateri je drugi vredna oseba, četudi je tako ali drugače drugačna.) – Klančar, K.: Koncept normalizacije skozi razliko med potrebo in željo (Avtorica analizira koncept normalizacije, v okviru katerega je običajno osvetljen problem vzpostavljanja in ohranjanja posameznikove avtonomije v razmerju do družbe ter njenih zahtev, pričakovanj in zapeljevanj, ki otežujejo ali celo onemogočajo nekaj, čemur bi bilo mogoče reči – še posebej z eksistencialističnega zornega kota – tudi pristni ali svobodni oziroma bistveno samodoločeni in samodoločujoči način življenja, najsi bo individualni, kolektivni, etični ali politični v strogem pomenu. Avtorica se tovrstnemu razumevanju »normalizacije« – in z njo zlepljene »socializacije« – zoperstavi s pomočjo lacanovske psihoanalize, v luči katere je posameznikovo ponotranjenje simbolnih pravil (oziroma družbenih zahtev) nujni pogoj za vzpostavitev posameznika kot »subjekta želje« – ki je kajpak nezavedna in torej nepoznana – in posledično tudi kot osebe, ki ima možnost postati/biti avtonomna.) – Turšič, M.: Prekerno delo – nova prevladujoča oblika dela na trgu dela (Avtorica uvodno pojasni, da se oznaka »prekerno delo« nanaša na raznotere oblike zaposlitve, kot so npr. delo za krajši delovni čas, delo za določen čas, pogodbeno delo, honorarno delo, zaposlitev prek agencije za posredovanje dela, delo »na črno« in študentsko delo, katerih skupne značilnosti so bedno plačilo, negotovost, odsotnost pravic iz dela, škodljiv vpliv na zdravje in načrtovanje družine in visoka stopnja izkoriščanja prodajalcev delovne sile.)

Družboslovne razprave, Ljubljana, 2012, št. 70:

Ule, M.: Rekonstrukcija mladosti in mladine v slovenski družbi v času tranzicije (Avtorica analizira spremembe v razmerju med mladimi in družbo, ki so se zgodile v obdobju tranzicije v zadnjih dveh desetletjih v Sloveniji. Mladi, ki so bili v času socializma privilegirana družbena skupina, so se – nič krivi in nič dolžni – prelevili v najšibkejši člen v tranzicijskem obdobju. Soočajo se s čedalje bolj tekmovalnim izobraževalnim sistemom, vedno zahtevnejšim trgom prodajalcev delovne sile in podaljšano odvisnostjo od staršev. V sferi meznega – vse bolj prekarnega – dela so relativno marginalizirani in tudi sicer so bolj ali manj izključeni iz glavnih tokov odrasle družbe in posledično tudi iz »izvorov« in pozicij moči. Ker so brez političnih in ekonomskih predstavnikov, imajo malo pravic in privilegijev ter zato tudi sorazmerno nizek družbeni status.) – Oblak Črnič, T.; Prodnik, J.: Pristranosti interneta in (ne)moč spletnih občestev (Avtorja pokazeta na omejitve »emancipatornih« potencialov interneta in na svojevrstne strukturne pristranosti – kot so npr. poblagovljenje, privatizacija in koncentracija –, ki zmanjšujejo avtonomijo pri izbira in delovanju posameznikov v okviru tega priljubljenega medija.) – Kirbiš, A.; Flere, S.; Tavčar Kranjc, M.: Netolerantnost v Sloveniji in Evropi: primerjalna in longitudinalna analiza (Avtorji predstavijo raziskavo, ki je – v optiki teorije o postmodernizaciji – preučila netolerantnost Slovencev in Evropejcev do devetih družbenih manjšin. Pokazalo se je, da so bili Slovenci leta 2008 – vsaj sodeč po meritvah nezaželenosti skupin sosedov – najbolj netolerantni do narkomanov, pijancev in Romov, ki ostajajo še vedno najbolj nezaželena etnično-konfesionalna skupina tako v Sloveniji kakor tudi v Evropi. Na podlagi preučeni makrospremenljivk je mogoče sklepati, da napoveduje višjo tolerantnost na meddržavni ravni le nižja družbenoekonomska razvitost, na individualni ravni pa izobrazba, dohodek, starost in vernost. V Sloveniji so v obdobju 1992–2008 stopnje netolerantnosti do manjšin z drugačnimi življenjskimi slogi ostale na primerljivi ravni, nekoliko pa se je zmanjšala ksenofobija.)

Socialno delo, Ljubljana, 2012, št. 4:

Dremelj, P.: Viri pomoči in opore družin v okoliščinah pozne moderne (Avtorica ugotavlja, da so družinski člani eden od najpomembnejših virov pomoči družinam in da zagotavljanje opore temelji na odgovornostih, ki so opredeljene glede na spolno delitev del v teh temeljnih celicah družbe, kar med drugim implicira, da so ženske zaradi svoje spolne vloge večkratno obremenjene, saj opravljajo večino gospodinjkega in nasploh družinskega dela.) – Rakar, T.; Boškić, R. Kuhar, M.: Družinski centri v različnih sistemih blaginje (Avtorice poudarjajo, da so družinski centri kot oblika programirane

pomoči pomembni vidik države blaginje, še posebej v zvezi s spodbujanjem družini prijaznega okolja, ki olajšuje usklajevanje zahtev poklicnega in zasebnega življenja, in uresničevanjem politike enakih možnosti. Sedanji blaginjski sistemi – npr. konservativno-korporativistični, socialnodemokratski, liberalni, katoliški in nekdanji socialistični – temeljijo na različnih hierarhičnih razvrstitvah sfer, kot so trg, država, civilna družba in skupnost, iz katerih pridobivajo posamezniki sredstva za zagotavljanje socialne in ekonomske varnosti. Razlike v hierarhiji tovrstnih sfer vplivajo na stopnjo razblagovljenja in razdružinjena v družbi. Zato so tudi značilnosti, razvoj in vloga družinskih centrov bolj ali manj različni v takih ali drugačnih sistemih blaginje.)

Teorija in praksa, Ljubljana, 2012, št. 4–5:

Kropivnik, S.; Vrhovac, S.: Pojavi politične patologije v evropskih novih demokracijah (Avtorja obravnavata politično patologijo v državah Srednje in Vzhodne Evrope, tj. pojave, ki odsevajo negativen psihološki in moralno-politični odnos državljanov oziroma »javnosti« do politike, političnih strank in politikov. V zvezi s tem opozarjata na naraščanje volilne abstinence, vzpon populizma, regresijo demokracije ter povečevanje cinizma, apatije, odtujenosti in nezadovoljstva.) – Črnič, A.: Sodobne protisatanistične panike: akcije in reakcije (Avtor opiše nastanek in razvoj protisatanistične panike v ZDA v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih, za katero se je pozneje izkazalo, da ni imela nikakršne podlage v realnih dogodkih. Pri tem uporabi socialno konstruktivistični pristop, s katerim analizira procese ustvarjanja urbanih legend o satanističnih zlorabah, razgradi prevratniški mit in demonologijo, na katero se opira, ter predstavi družbene razloge za njihov nastanek.) – Bešter, J.: Ekonomski učinki terorizma (Avtor ocenjuje, da se preredko – in navadno tudi preveč špekulativno – govori o ekonomskih učinkih terorizma. S sistematično sekundarno analizo številnih raziskav terorističnih napadov v preteklih desetletjih skuša dognati, ali imajo ti dogodki dejansko negativne makro- in mikroekonomske učinke, od česa je odvisen njihov obseg, kako dolgo trajajo in kako bi jih bilo mogoče zmanjšati. Avtor ugotavlja, da so ekonomski učinki najverjetneje negativni, a relativno majhni, in časovno precej omejeni ter da jih lahko vsaj razvitejše države uspešno omejujejo s pravočasnimi fiskalnimi in monetarnimi ukrepi.)

Zoran Kanduč

Crime, Law and Social Change, Dordrecht, leto 2012, vol. 58, št. 2:

Desetega novembra 2012 je v starosti 87 let umrl svetovno znani kriminolog Gilbert Geis, ki je pustil poseben pečat na področju raziskovanja kriminalitete belega ovratnika. Tega podatka v zgoraj navedeni reviji, ki je izšla septembra, ne boste zasledili, boste pa v njej našli eno zadnjih, če ne celo njegovo zadnjo objavo: Novinarstvo, kriminologija in kriminalitetna statistika (Avtor se kritično loti uradnih statističnih podatkov o kriminaliteti in njihove pogosto nekritične obravnave s strani novinarjev, ki jim dajejo potuho pri tem akademski kriminologi s patetičnimi citati in interpretacijami števil (v orig. 'pithy quotable interpretations'). Čeprav se Geis usmeri na statistična poročila, ki jih izdaja FBI, izpostavlja univerzalni problem glede obravnavanja kriminalitete v medijih – osredotočenost uradnih statistik na ulično kriminaliteto in zapostavljenost elitne kriminalitete, ritualno obravnavo statistike o kriminaliteti v medijih, ki ni kritična in je skoraj vulgarno poenostavljena. Svojo tezo zagovarja na primeru poročila FBI-ja iz maja 2011, v katerem je bil, na začudenje mnogih, v času gospodarske krize zaznan trend upadanja kriminalitete. Ob tem izpostavi nekaj nekritičnih komentarjev in opozori na njihove dvomljive zaključke. V nadaljevanju opiše svojo lastno izkušnjo, ko se je s kolegom poglobil v statistične podatke o posilstvih v Bostonu in Los Angelesu – uradna statistika je kazala, da je v Los Angelesu 34,5 posilstev na 1000 prebivalcev, v Bostonu pa 7,7. Toda v nadaljnjem poglobljanju v surove podatke, ki so jih zbirale in procesirale policijske postaje na različnih koncih države, sta ugotovila, da je razlika v številkah posledica različne interpretacije posilstva oziroma metodologije zbiranja podatkov – v Los Angelesu je bil že ušcip neznanca v zadnjico na avtobusu vključen v statistiko posilstev, medtem ko se je v Bostonu med poročili o dogodkih, ki so jih zabeležili kot posilstvo, »lakonično pojavljal zapis, da je storilec 'padel na svojo žrtev in jo posilil (v orig. fell upon his victim and raped her).« Geis med drugim opozori na prispevek Chamblissa z naslovom »Politika kriminalitetne statistike«, v katerem avtor prav tako problematizira nekritično povzemanje podatkov uradnih statistik kot neizpodbitnega dejstva, pri čemer ne gre niti za nekaj neizpodbitnega niti za dejstvo, ker so (vsaj FBI-jeve) statistike konsistentne zgolj v tem, da so zavajajoče in da izkrivljajo pravo stanje. Geis zaključi svoj prispevek z opozorilom (zgolj za ZDA, seveda), da so kriminologi začeli legitimizirati uradno statistiko, ki ne podaja prave slike stanja kriminalitete. Ocenjuje, da podatki o kriminalitetnih trendih v ZDA v poročilu FBI-ja iz maja 2011 ne bi bili nič posebnega, če bi bili v poročilo vključeni podatki o kriminalu Wall Streeta. Kriminologom pa svetuje, naj novinarje napotijo v pravo smer in naj se uprejo njihovem etosu sočnih citatov.)

Ciril Keršmanc

European Journal of Criminology, London, leto 2012, št. 5:

McEvoy, K. in McConnachie, K.: Viktimologija v pravosodju prehodnega obdobja: žrtve, nedolžnost in hierarhija (Kljub poudarjanju, da so potrebe žrtv glavno vodilo »prehodnega« pravosodja, se resna kritična diskusija o politični in socialni konstrukciji žrtve na tem področju šele začena. Prvi del prispevka na podlagi angloameriške viktimologije prikazuje žrtve kot kategorijo ljudi, ki jo velikokrat dojemamo kot zrcalno sliko storilcev kaznivih dejanj. S takšnim pogledom zožimo pravice in potrebe žrtv, tako: da te postanejo v bistvenem povezane s kaznovanjem zločincev; da žrtve in zločinci predstavljajo dve različni kategoriji; in da »resničen« status žrtve zahteva nedolžnost. V drugem delu tega prispevka so ti pogledi uporabljeni v kontekstu prehodnega pravosodja. Avtorja se sprašujeta o »nedolžnosti« kot predpogoju za priznanje statusa žrtve ter raziskujeta načine, s katerimi žrtve in storilcev v konfliktnih in transnacionalnih družbah ni vedno mogoče opredeliti kot različni kategoriji. Prispevek se zaključuje z mislijo, da vpeljevanje krivde v postopek merjenja človeškega trpljenja povzroča moralno uničujočo »hierarhijo žrtv«. – Jones, N. A., Parmentier, S., Weitekamp, E. G. M.: Obravnava mednarodnih zločinov v povojni Bosni: Pogled z vidika tamkajšnjega prebivalstva (V času politik prehodnega obdobja se pojavljajo razprave o resnosti kršitev človekovih pravic in mednarodnih zločinov, storjenih v preteklosti. Nove politične elite se soočajo z osnovnimi vprašanji, kot so: kako iskati resnico, vzpostaviti odgovornost kršiteljev, zagotoviti povračilo žrtvam, promovirati spravo, se ukvarjati s travmami in graditi zaupanje. »Prehodno« oziroma »pokonfliktno pravosodje« je največkrat v rokah elite, tako nacionalne kot mednarodne, ki mnenja in pričakovanja prebivalstva le redko upošteva. Javne raziskave lahko pripomorejo k odkrivanju strategij in mehanizmov, ki se ukvarjajo z zločini iz preteklosti. Prispevek poroča o pomembnih ugotovitvah študije, izvedene v Bosni, o dejavnikih, ki lahko prispevajo k večjemu zaupanju in spravi v državi.)

European Journal of Criminology, London, leto 2012, št. 6:

Rodriguez-Menes, J., Safranoff, A.: Nasilje nad ženskami v intimnih odnosih: nasprotje petih teorij (Članek raziskuje nasilje nad ženskami v intimnih odnosih. S pomočjo podatkov iz obsežne raziskave o viktimizaciji ocenjuje pet teoretičnih razlag, ki temeljijo na vzorcih povezave med nasiljem in ključnimi vedenjskimi in družbeno-demografičnimi spremenljivkami: seksizem, nasilje v družini, odvisnost, prepiri in neujemanje položajev. Zaključuje, da je najboljša razlaga neujemanje položajev, razumljeno kot kompleksna večdimen-

zionalna teorija o patriarhatu, ki vključuje bistvene elemente ostalih teorij. Verjetnost, da bo ženska žrtve nasilja, je večja, če je njen partner seksist, če je ženska nemočna ali če je na višjem družbenem položaju kot njen partner. Nemočne ženske imajo premalo sredstev, da bi lahko nasprotovale seksistični kulturi, ki je vzrok nasilju. Ženske na višjih položajih pa običajno kljubujejo nadvladi moških. Nasilje je neločljivo povezano s patriarhalnim sistemom moči, ki podpira seksizem in se izraža z nasiljem, če so ženske ranljive oziroma če izpodbijajo status moških.) – Grunderjern, H., Sandberg, S.: Obravnava gospodarstva glede na spol: ženske kot preprodajalke drog in ulični kapital (Zgodnje študije o ženskah kot preprodajalkah drog predstavljajo ženske kot obrobne, pasivne žrtve. Ravno nasprotno pa nedavne raziskave opisujejo ženske kot spretno in sposobne preprodajalke. V teoretičnem okviru Bourdieujevega »uličnega kapitala« menimo, da je resnica nekje vmes. Preprodajalke so lahko uspešne, vendar morajo pri tem delu premagovati več ovir kot moški. Nedovoljen trg trdih drog temelji na razlikovanju med spoloma in tako daje prednost moškimi. V tem članku se razpravlja, kako preprodajalke drog razvijajo posamezne strategije, s katerimi želijo dokazati, da so še vedno »del igre«. Poudarjene so štiri takšne strategije: deseksualizacija, nasilen pristop, čustvena nenavezanost in usmerjenost v izvršitev dejanja. Te strategije so sicer skupne vsem preprodajalcem drog, kljub temu pa razlikovanje med spoloma sili ženske, da so pri svojem delu še posebej pazljive.)

Criminal justice and behavior, Beverly Hills, leto 2012, št. 9:

Arbach-Lucioni, F., Martinez-García, M., Andrés-Pueyo, A.: Dejavniki tveganja pri nasilnem vedenju med zaporniki: medkulturno prispevanje (Veliko raziskav se ukvarja z indikatorji tveganja za nasilje v zaporih, predvsem v ZDA. O tej problematiki je malo znanega v Španiji, kljub dejstvu, da je imela ta država v letu 2010 najgosteje naseljene zapore v Zahodni Evropi. Na podlagi uradnih podatkov ta študija preverja odnos med individualnimi in situacijskimi značilnostmi ter nesprejemljivim ravnanjem, in sicer predstavlja vzorec 1330 zapornikov iz 11 zaporov v obdobju 10 mesecev. Nasilno nesprejemljivo ravnanje je bilo z 9 odstotki manj pogosto kot potencialno nasilno vedenje, ki je bilo 13 odstotno. Mladost, pripor, prvostopenjski zločin, nasilno vedenje v preteklosti, problemi z drogami in/ali alkoholom, slab odziv na zdravljenje in nagibanje k izvrševanju kaznivih dejanj so bili pomembni dejavniki tveganja za nesprejemljivo obnašanje zapornikov. Obsodba zaradi nasilnega kaznivega dejanja se je na koncu izkazala kot nepomemben indikator. Razprava o trenutnem trendu klasifikacije še teče, poudarjen pa je tudi pomen medkulturne in s primeri podprte raziskave.) – Reisig, M.D., Wolfe, S.E., Pratt, T.C.: Nizki samonadzor in odnos med vero

in kaznivimi dejanji (Učinek nizkega samonadzora na odnos med vero in kaznivimi dejanji je predstavljen z dvema argumentoma. Prvi pravi, da je samonadzor razlaga tako za vero kot za kazniva dejanja, medtem ko drugi argument zagovarja stališče, da vera promovira samonadzor in tako posredno vpliva na protidružno vedenje. Obe hipotezi predvidevata, da je učinek vere na kazniva dejanja posledica posameznih variacij v samonadzoru. S podatki iz medsektorskega vprašalnika na univerzi, pri katerem je sodelovalo 769 odraslih, padajoči modeli kažejo, da je vpliv religioznosti na samoprijavo kaznivega dejanja zanemarljiv. Do takšne ugotovitve se pride, če se uporabijo različna verska merila. Kljub temu pa je bila vera, neodvisno od nizkega samonadzora, dober indikator kaznivih dejanj, ki temeljijo na osebni popustljivosti.)

stopnje samonadzora predvidi tako kriminaliteta kot druge, z njo povezane življenjske situacije. Če bi pri spolnih napadih izključili merilo samonadzora, bi lahko prišli do nedoločljivega modela podpore sovrstnikov. Zatorej ta raziskava empirično preverja model Schwartza in DeKeseredyja ter raziskuje vlogo samonadzora v širšem kontekstu podpore moških sovrstnikov. Razpravlja se tudi o vplivu teorije in raziskav.)

Pripravila Barbara Bizilj

Criminal justice and behavior, Beverly Hills, leto 2012, št. 10:

Beauregard, E., Leclerc, B., Lussier, P.: Odločanje v postopku izvrševanja zločina: primerjava med posiljevalci, pedofili in storilci spolnih deliktov, ki ne izbirajo žrtev (Ta študija, ki temelji na pristopu razumne izbire, primerja odločanje v postopku izvrševanja zločina pri zgoraj naštetih storilcih kaznivih dejanj. Z uporabo mešanih metod in na podlagi modela odločanja po Clarku in Cornishu so avtorji razdelili z intervjuji zbrana pripovedovanja storilcev kaznivih dejanj na 3 glavna področja: a) načrtovanje kaznivih dejanj (npr. načrtovanje dejanja, ocena tveganja in razumevanje s strani storilca, ugotovljena stopnja zavedanja storilca); b) strategije kaznivih dejanj (npr. uporaba orožja, uporaba zadrževalnih ukrepov, uporaba vozil, stopnja uporabljenih sil) in c) posledice (npr. dogodek, ki je vodil k zaključku dejanja, izbira lokacije, kjer je storilec izpustil žrtev). Rezultati poudarjajo pomembno vlogo situacijskih dejavnikov in starost žrtve v procesu odločanja serijskih spolnih prestopnikov. Rezultati tudi kažejo, da se zaradi posameznih lastnosti izbire strukture, odločanje razlikuje med različnimi skupinami serijskih spolnih prestopnikov.)

Criminal justice and behavior, Beverly Hills, leto 2012, št. 11:

Franklin, C. A., Bouffard, L. A., Pratt, T. C.: Spolni napad v študentskem naselju: pripadnost bratstvu, podpora moških sovrstnikov in nizek samonadzor (Raziskava o spolnem nasilju na kolidžu se osredotoča na vedenje prestopnikov, da bi lažje razumeli, zakaj moški uporabijo spolno nasilje. Prevladujoče teorije pravijo, da je pomembna podpora moških sovrstnikov, torej podporni učinek, ki ga ima družba do spolne zlorabe žensk. Nasprotno pa trdi splošna teorija Gottfredsona in Hirschija o kriminalu, ki pravi, da se lahko na podlagi nizke

Rachel Boba Santos: *Crime analysis with crime mapping*

(Kriminalistična analitika s kartiranjem kriminalitete). Sage 2013, 333 strani

Varnost je postala izredno pomembna vrednota sodobne družbe. Nedvomno je skrb zanjo glavna naloga vseh organov zagotavljanja varnosti. Ena izmed prednosti sodobne policije je zmanjševanje kriminalitete in nereda. Analiza kriminalitete in kriminalnega vedenja (zbiranje podatkov, iskanje povezav, analiza vzorcev ipd.) sta predmet človekovega zanimanja vse od davne zgodovine do danes. V sedanjem času kriminalistična analitika kot disciplina obsega detajlni razvoj analiziranja kriminalitete. Boba Santos ga v pričujočem delu opredeljuje kot sistematični proces, v katerem so podatki o kriminaliteti in drugi s kriminaliteto povezani dejavniki zbrani ter shranjeni za daljša časovna obdobja. Moderna kriminalistična analitika poleg nekoč uporabljenih lastnih opazovanj in spominov o kriminalitetnih incidentih danes uporablja kompleksen računalniški sistem, s katerim izvaja različne analitične tehnike; vse od razvrščanja enostavnih analiz vzorcev do zapletenih statističnih analiz.

Pomemben sestavni del kriminalistične analitike je kartiranje kriminalitete, prikazovanje prostorskih in časovnih podatkov izbranih (kriminalnih) dogodkov na kartah ter njihovo nadaljnje analiziranje. Cilj kartiranja je sinteza in prikaz večine ugotovitev raziskovalnega dela na jasnih in preglednih kartah, kar omogoča hitro prikazovanje ter učinkovito in z analitičnimi metodami podprto sklepanje o pojavih na določenem območju. Največjo prednost kartiranja v okviru kriminalistične analitike predstavlja možnost, da vidimo in ugotovljamo nove povezave med podatki, ki jih imamo. Z analizo baz podatkov analitiki dejansko ustvarijo nove informacije, ki njim, njihovim sodelavcem in nadrejenim pomagajo pri sprejemanju odločitev. Proces izbiranja in prikazovanja sistematičnih informacij je možno razdeliti v štiri oblike: 1. kartiranje časa, 2. kartiranje prostora, 3. kartiranje incidentov in 4. kartiranje atributov žrtev in/ali osumljenec, pri čemer z modeli lažje in hitreje razumemo procese v realnem svetu, ko jih prikažemo na poenostavljen, razumljivejši način.

Čeprav ima danes kartiranje kriminalitete izredno pomembno vlogo pri kriminalistični analitiki, se je šele pred približno dvema desetletjema uveljavilo v praksi in postalo sestavni del analitike. Vendar prvi začetki proučevanja prostorskih porazdelitev odklonskih pojavov sežejo na začetek 19. stoletja. Kot enega izmed prvih primerov kartiranja zgodovinarji navajajo primer iz leta 1854, ko je dr. John Snow s pomočjo kartiranja žarišč v Londonu lociral izvor kolere v enem izmed vodnjakov. Posebnost točk, ki jih je uporabljal dr.

Snow, je v tem, da je poleg vsake točke pripisal podatek, tj. kraj in čas pojava posameznega primera kolere.

Kriminalistična analitika kot disciplina se v Evropi razvija po ustanovitvi prve moderne policijske enote v Londonu na začetku 19. stoletja, ko je leta 1844 v okviru metropolitanske policije ustanovljen oddelek preiskovalcev, katerih naloga je bila identificirati kriminalne vzorce z namenom pomagati pri reševanju primerov. V Združenih državah Amerike prvi začetki kriminalistične analitike sežejo v prvo desetletje 20. stoletja. Po letu 1900 je August Vollmer, eden najbolj znanih policijskih reformatorjev, med drugim podprl uporabo označevanja kriminalnih dogodkov na kartah, pri čemer so na začetku uporabljali bucike ali žebličke. Vollmer je poleg kartiranja dogodkov zahteval tudi redno analizo policijskih poročil, kar štejemo med prve začetke kriminalistične analitike.

Delo Bobe Santos, *Kriminalistična analitika s kartiranjem kriminalitete*, je eden izmed najnovejših priročnikov na področju policijske analitike, ki podrobno in izhajajoč iz teoretične osnove opiše, analizira ter s primeri predstavi celoten postopek in vse elemente kriminalistične analitike. Knjiga je razdeljena na pet delov, sestavljenih iz sedemnajst poglavij. Poleg tega, da avtorica bralca skozi celotno knjigo vodi skozi vsako fazo procesa analitike in, kot je značilno za priročnik, detajlno opiše vsak korak ter vse prednosti in slabosti analitike, je posebnost tretje izdaje monografije v tem, da se vsako poglavje konča s povzetkom v obliki alinej in z dodatnimi uporabnimi vajami, kjer bralec dela sam. Dodane so tudi rešitve, kar bralec omogoča, da dejansko sam izkusi vse faze kriminalistične analitike. Avtorica je dodala še dodatne povezave in navodila za vaje, dostopne na spletni strani, ki jih je oblikovala sama. Pozabila ni niti na predloge dodatne literature o obravnavanih temah, kar bralec omogoča, da svoje znanje še bolj poglobi.

Prvi del knjige obsega teoretični uvod v področje kriminalistične analitike, kjer avtorica opredeli pojme in še posebej podrobno analizira okoljsko kriminologijo, ki velja za teoretično osnovo analitike. Na kratko predstavi razvoj analitike in kartiranja skozi zgodovino ter se posebej osredotoči na pomen in uporabnost policijske analitike pri policijskem delu. Posebej izpostavi številne možnosti za učinkovito policijsko delo, še zlasti zmanjševanje in preprečevanje kriminalitete, ob uporabi analitike ter predstavi delo policijskih analitikov in njihove karierni možnosti v Združenih državah Amerike, od koder prihaja tudi sama. V drugem delu avtorica analizira šest faz procesa krimi-

nalistične analitike, opiše vse podatke, ki so za analizo potrebni, in se dotakne tudi namena analitike na splošno. Posebno vlogo pri analitiki imajo geografski podatki in kartiranje kriminalitete, zato jim avtorica nameni celotno šesto poglavje. Tretji del v knjigi zajema predstavitev *taktične kriminalistične analitike* – proučevanje zadnjih kriminalnih incidentov in morebitne kriminalne dejavnosti na podlagi pregleda značilnosti, kot so kako, kdaj, kje se je dejavnost zgodila in so preiskovalcem v pomoč pri razvoju vzorcev, odkrivanju sledi za preiskovanje in identifikacijo osumljenca. Sestavljajo jo štiri faze: 1. taktično zbiranje podatkov o ponavljajočih se incidentih, 2. proces identificiranja vzorcev, 3. identificiranje pomembnih in uporabnih vzorcev, 4. opis in razširitev znanih vzorcev, ki jih vsako posebej avtorica razdeli v ločenih poglavjih. V četrtem delu priročnika avtorica analizira *strateško kriminalistično analitiko* – proučevanje primerov kriminala in nereda ter drugih vprašanj, povezanih s policijo, za določitev dolgoročnih vzorcev odzivanja in delovanja ter tudi za oceno policijskih odzivov in organizacijskih postopkov. S podrobnimi opisi in predstavitev primerov opiše vse tri faze strateške kriminalistične analitike: 1. analiziranje problema – proces in statistika, 2. aplikacijo tehnik v procesu analiziranja problema, 3. rezultate strateške kriminalistične analitike in razširitev obravnavanega problema. Zadnji, peti del publikacije je posvečen tretji obliki kriminalistične analitike, tj. *administrativna kriminalistična analitika* – predstavitev zanimivih ugotovitev proučevanja in analiz kriminalitete na podlagi pravnih, političnih in praktičnih vprašanj z namenom obveščati policijske predstavnike in šefe, mestne uradnike in državljane. V zaključnem poglavju pa avtorica strne svoja spoznanja in izpostavi sedanje ter prihodnje izzive.

Knjiga Bobe Santos ni zgolj učno gradivo za študente varnostnih ved, ampak je zelo uporabno gradivo za vsakega policijskega analitika in raziskovalca na tem področju. Prav tako je monografija poučno gradivo za vse tiste, ki pri svojem delu z analitiki sodelujejo, in tudi za njihove nadrejene, ki o delu analitikov odločajo ter poslušajo njihova poročila. Da določeno področje in način dela človek lahko razume, ga mora poznati. Slednje lahko zelo olajša delo in okrepi sodelovanje v enoti za analitiko in tudi sodelovanje analitikov z drugimi enotami, kar je še posebej pomembno za učinkovito in uspešno policijsko delo. Analiza gostitev kriminalitete in kriminalnih žarišč z risanjem zemljevidov ob uporabi geografskih informacijskih sistemov je ena izmed najuporabnejših in najzanesljivejših metod kriminalistične analitike, saj karte omogočajo hitro in kakovostno identifikacijo lokacij kriminalnih žarišč ter v veliki meri olajšajo nadaljnje delo policije in drugih. Čeprav izdelane karte in statistični podatki o kriminaliteti zelo malo prispevajo k razlagi, zakaj so se koncentrirana žarišča na zaznanih lokacijah pojavila, pa dobro poznavanje proučevanega območja in uporaba modelov spoznavanja omogočajo boljše razumevanje in pravilnejšo interpretacijo dobljenih rezultatov. Vse to pa so naloge in lastnosti policijskega analitika.

Boba Santos v zaključku knjige izpostavi devet razlogov oziroma načinov, kako uporaba kriminalistične analitike deluje v prid policiji in celotnemu kazenskemu pravosodju: 1. pomaga pri reševanju preiskave kaznivega dejanja; 2. poveča možnosti za kazenski pregon storilcev; 3. podpira odločitve vodilnega direktorja in sledenje poslanstvu pristojnega organa pregona; 4. predstavnike policije in kazenskega pravosodja proaktivno obvešča o trendih kriminalitete in razvija oceno ogroženosti, ranljivosti in tveganja; 5. usposablja predstavnike policije, kazenskega pravosodja in druge obveščevalne kadre; 6. pomaga pri razvoju računalniško podprte baze podatkov z namenom organizacije informacij in obveščevalnih podatkov; 7. spodbuja povezovanje in sodelovanje policistov z drugimi predstavniki kazenskega pravosodja; 8. zagotavlja skladnost z lokalnimi oziroma mestnimi, državnimi in mednarodnimi (npr. zakonodaja Evropske unije) zakonskimi pravili; 9. nudi podporo centrom za obveščanje. Pri tem avtorica poudarja, da so najboljše policijske strategije za preprečevanje in zmanjševanje kriminalitete tiste, ki so osredotočene v analizo in posledično reševanje identificiranega problema. Analiza rešenih primerov kaznivih dejanj v Združenih državah je pokazala, da so v posameznih zveznih državah pri 58 ter vse do 86 odstotkih primerov uporabili metode kriminalistične analitike in kartiranje. Nedvomno gre za visok odstotek, ki govori v prid uporabi analitike pri preiskovanju. Poraja se vprašanje o odstotku uporabe analitike in odstotku uspešno rešenih primerov na podlagi kart kriminalitete v Evropi in Sloveniji.

Glede prihodnosti kriminalistične analitike pa avtorica poudarja, da je treba odpraviti slabosti, ki so se pokazale po dveh desetletjih uporabe kriminalistične analitike, še posebej preveliko usmerjanje v taktično analitiko in kratkoročno načrtovanje, premalo in pomanjkljivo zbrani podatki na začetku in med preiskavo ter pomanjkanje ustreznega znanja in izkušenj med analitiki, preveč omejeno komunikacijo med pristojnimi organi in analitiki. Zato je pri analitiki pomembno, da dosledno upoštevamo navodila in natančno izvedemo vse faze analize izbrane oblike kriminalitete. To nam bo prihranilo čas in finančna sredstva, prav tako pa bomo dobili zanesljive rezultate analize in karto, na podlagi katere bomo uspešni pri odzivanju na kriminaliteto in njenem preprečevanju. Knjiga *Kriminalistična analitika s kartiranjem kriminalitete* si vsekakor zasluži mesto v knjižnici policije in drugih organov kazenskega pregona, ki pri reševanju primerov kaznivih dejanj uporabljajo metode analitike, prav tako pa bi morala biti osebni izbor vsakega analitika, ker mu v veliki meri lahko olajša delo ter izboljša rezultate analize.

Slovenska policija je leta 1992 začela uporabljati geografski informacijski sistem in izvajati kartiranje za zagotavljanje kakovostnejših informacij, potrebnih za učinkovito in racionalno opravljanje operativnih nalog policije. Za policijsko delo

so najbolj uporabne statistično-prostorske obdelave geolociranih podatkov o kriminalnih in drugih varnostnih dogodkih. Policija jih uporablja pri analiziranju prometnih nesreč, kršitvah javnega reda in miru, različnih skupin kaznivih dejanj (npr. tatvine, ropi, vlomi, preprodaja drog) ter drugod, kjer se pojavijo varnostni problemi in nam prostorska dimenzija skupaj z uporabo večplastne analize podatkov o dogodkih omogoča boljši pregled in razumevanje pojava. Na področju znanstvenega raziskovanja varnostnih pojavov je bilo v preteklosti v Sloveniji pet obsežnejših raziskav, ki so obsegale analizo kriminalitete skupaj s kartiranjem. Prve štiri so bile izvedene na območju glavnega mesta Ljubljane, zadnja pa na območju Pomurja. Leta 1975 je Pečar raziskoval gostitve deviantnih pojavov v Ljubljani. Ugotovil je, da je mestno območje Ljubljane zelo neenakomerno obremenjeno s pojavi kriminalitete in storilci. Drugo raziskavo o porazdelitvi odklonskih pojavov v Ljubljani so leta 2001 izvedli Meško, Dobovšek in Bohinc. Ugotovili so večjo gostitev varnostnih pojavov na območju treh policijskih postaj (Ljubljana Center, Ljubljana Moste in Ljubljana Šiška). Leta 2004 so Klinkonova, Meško in Rebernik v študiji na območju Mestne občine Ljubljana ugotovili, da so posamezni deli Ljubljane različno obremenjeni s stopnjo kriminalitete in da socialno-demografska struktura v mestu vpliva na različne stopnje in vrste kriminalitete ter obratno. Četrto študijo na območju Ljubljane so izvedli Meško, Maver in Klinkonova. Z vidika uporabe kartiranja kriminalitete za potrebe kriminalističnega preiskovanja so analizirali gostitve kaznivih dejanj tatvin, vlomov in ropov v Ljubljani za leti 2003 in 2004. Uporabili so Kanelovo metodo gostitev, ki je pokazala zgostitve proučevanih oblik kriminalitete v centru slovenske prestolnice in njihovo raztezanje po glavnih prometnicah proti obrobju mesta. Zadnja iz zbirke petih znanstvenih raziskav, ki

so uporabile metodo kartiranja kriminalitete in izvedle vsaj delni proces kriminalistične analitike, je bila analiza gostitev ekološke kriminalitete v Pomurju. Emanova, Meško in Ivančič so ugotovili, da na območju Policijske uprave Murska Sobota največji problem v letih 2008–2010 predstavljajo onesnaževanje vode, mučenje živali in nezakonit lov ter odpadki.

Zgodovina kartiranja kriminalitete in analiz zaznanih gostitev kaže na razvijajoče se področje v Sloveniji ter zavedanje raziskovalcev in policistov, kako zelo pomembna je kriminalistična analitika skupaj s kartiranjem kriminalitete za delo policije. Pomembno je, da v okviru kriminalistične analitike pri geografskem proučevanju in analizah kriminalitete vedno upoštevamo tudi vplive fizičnega in družbenega okolja na nastanek in razvoj določenega varnostnega pojava. Le tako problematiko kriminalitete obravnavamo celostno. Če analizirani podatki niso zanesljivi in veljavni, ne bomo dobili realne slike kriminalitete na določenem območju in vsi izvedeni ukrepi bodo zaman. V Sloveniji so različne faze policijske analitike različno razvite. Zelo dobro je razvita strateška kriminalistična analitika, nekoliko pa se zatika pri taktični kriminalistični analitiki, kar posledično vodi v slabše rezultate analize in njihovo predstavitev v okviru administrativne analitike. Nedvomno pa analitika policistom omogoča učinkovitejšo in uporabniško prijaznejšo analizo dogodkov v izbranem okolju. Na koncu se rojeva želja, da bi tudi pri nas lahko počasi stopili izven okvirjev policijske analitike in področje razširili na celotno področje varstvoslovja ter analizirali tudi druge varnostne pojave, kot so požari, poplave, izbruh bolezni, teroristični napadi in drugi dejavniki ogrožanja varnosti.

Katja Eman

Crime and Transition in Central and Eastern Europe

(Kriminaliteta in tranzicija v Srednji in Vzhodni Evropi), ur. Alenka Šelih in Aleš Završnik.
New York: Springer, 2012, 282 strani

Knjiga *Crime and Transition in Central and Eastern Europe*¹ govori o trendih kriminalitete ter dogajanju na področju kriminalitete in kaznovalne politike od konca II. svetovne vojne do danes. Znanstvena monografija obsega deset prispevkov znanih raziskovalcev¹ z območja Srednje in Vzhodne

Evrope. Prispevki so razvrščeni v pet sklopov: 1) Spremembe kriminalitete in njen nadzor; 2) Politike, mediji in strah pred kriminaliteto; 3) Nadzorovanje, policijska dejavnost in kaznovalna politika; 4) Nastajajoče oblike kriminalitete; in 5) Dekonstrukcija tranzicije. Vsak del je zaključena celota raziskovalnih rezultatov in ugotovitev. Razprave avtorjev izhajajo iz poznavanja dejanskega stanja v posameznih državah Srednje in Vzhodne Evrope, kjer tudi sami živijo in delujejo, zaradi česar nedvomno drži navedba Katje Franko Aas, da je v monografiji zajeta zgodba o .preostali (ne-zahodni) Evropi, ki jo za spremembo pišejo kriminologi s tega območja. Avtorji

¹ Konrad Buczkowski, Martin Cejp, Primož Gorkič, Velinka Grozdanić, Zoran Kanduč, Witold Klaus, Anna Kossowska, Miklós Lévay, Igra Martinović, Vesna Nikolić-Ristanović, Irena Rzeplińska, Mirosław Scheinost, Alenka Šelih, Hajrija Sijerčić-Čolić, Dagmara Woźniakowska-Fajst in Aleš Završnik.

so dejansko živeli v času socialističnega režima in tudi v obdobju procesa sprememb, t.i. tranzicije, ko so države Srednje in Vzhodne Evrope vstopile v obdobje demokratičnih reform in liberalizacije gospodarstva, ki ponekod še vedno traja. Ravno zato, ker so živeli v preteklem obdobju in ga preživeli in ker še sedaj spremljajo dogajanja v domačem okolju, je njihova interpretacija dogajanja v zvezi s kriminaliteto in kriminalitetno politiko toliko bolj realna, življenjska in neidealizirana ali ne pretirana, kot včasih zvenijo besede »zahodnih« strokovnjakov o dogajanju v »ne-zahodnem« delu Evrope. Ne le, da je urednikoma uspelo zbrati dela priznanih kriminologov, ampak je avtorjem uspelo poleg nazornega opisa in analize dogajanja v državah, iz katerih prihajajo, primerjati dogajanje z drugimi državami Srednje in Vzhodne Evrope. Le-to je še posebej pomembno za vse tiste generacije, ki so se rodile po letu 1990 in vseh teh sprememb ter preteklega režima niso doživele. Primerjave so razkrile marsikatero podobnost na področju trendov kriminalitete ter kriminalitetne in kaznovalne politike med posameznimi državami, kot so zaostrovanje kaznovalne politike, porast organizirane kriminalitete, posebne oblike gospodarske kriminalitete pri prevzemih državnih podjetij, vpliv penalnega populizma, zlorabe medijev v politične namene. Ne zgolj pomembne teme o kriminaliteti in kaznovanju in zanimive ugotovitve v primerjavi dogajanja v procesu tranzicije med državami, ampak različni vidiki trendov kriminalitete ter z njo povezani kriminalitetna in kaznovalna politika predstavljajo rdečo nit publikacije, ki bralca pritegne, da vztraja pri branju od začetka do konca, največkrat pozitivno presenečen nad pozitivnimi pogledi na pretekli socialistični režim in negativno nad težavami ter zlorabami, ki so spremljale tako želeni proces demokratizacije družbe v Srednji in Vzhodni Evropi.

Prvo poglavje o kriminaliteti in nadzoru kriminalitete v tranzicijskih državah je izčrpen in zaključen uvod v celotno monografijo, saj Šelihova primerja dogajanje na področju kriminalitete in kriminalitetne politike med državami Srednje in Vzhodne Evrope v obdobju tranzicije. Avtorica izpostavi glavne probleme, s katerimi so se države v tem obdobju soočale. Politične, ekonomske in socialne spremembe so v posameznih državah imele več, v drugih pa manj vpliva na kriminaliteto, kriminalitetno politiko in celoten nadzor nad kriminaliteto. Za države tega dela Evrope je tranzicija pomenila uvajanje sprememb v zakonodajo, sodstvo in kazensko-pravne sisteme, pri čemer so bile v večini držav največji izziv spremembe celotnega sistema in organizacije policije, tožilstev, sodišč in zaporniškega sistema. Avtorica poudarja, da kljub temu, da so se v tranzicijskih državah oblikovali njim lastni sistemi na področju kazenskega pravosodja, so si ti v posameznih elementih podobni, vsem pa je skupno to, da se v veliki meri razlikujejo od zahodnih sistemov. Šelihova poudarja, da se je v začetku 21. stoletja kljub izpostavljanju pomena človekovih

prav in njihovega varstva, kriminaliteta v tem delu Evrope stabilizirala. Ostaja vprašanje, kako bo v prihodnosti, v katero smer bo šel razvoj kazensko-pravnega sistema in njegovih politik, še posebej ob »izzivih« ekonomske krize in vsesplošnega pomanjkanja, kjer vloga socialne politike vedno bolj izstopa.

Kossowska, Buczkowski, Klaus, Rzeplińska in Woźniakowska-Fajstova so se dotaknili treh pomembnih dejavnikov, ki so v obdobju tranzicije večkrat odigrali ključno vlogo v posameznih državah Srednje in Vzhodne Evrope. Politika oziroma politiki, mediji in družbeno dojetje kriminalitete so med seboj povezani, zato so politične spremembe v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja nedvomno vplivale na strah pred kriminaliteto, politizacijo kriminalitete in vpliv medijev na poročanje o kriminaliteti ter njeno dojetje s strani družbe. Avtorji, izhajajoč iz dogajanja na Poljskem po letu 1989, v primerjalni analizi z drugimi državami odkrijejo, da so se kriminologi soočali s podobnimi oblikami vedenja posameznih politikov in državnih vodij, ki so takratne družbene pojave, kot je kriminaliteta, potencialni in izkoriščali populizem za širjenje svoje moči. Prav tako kriminologi poročajo o podobnih odzivih medijev in njihovem poročanju o kriminaliteti (npr. »krvavi tisk«) ter njihov vpliv na strah pred kriminaliteto.

Završnik je proces tranzicije in z njo povezane trende kriminalitete opisal skozi prizmo sprememb na področju nadzora, ki je potekalo od državne varnosti do zasebne varnostne industrije. Tudi na področju družbenega nadzorstva so ekonomske, socialne in politične spremembe v dobi postsocialistične tranzicije ob razvoju tehnologije in metod nadzora povzročile, da so se države Srednje in Vzhodne Evrope usmerile v ustanavljanje zasebnih varnostnih podjetij in prenos posameznih varnostnih nalog organov formalnega družbenega nadzorstva na zasebne varnostne agencije. Prav tako so policija in drugi organi znotraj kazensko-pravnega sistema ugotovili, da spremembe na področju kriminalitete (npr. porast organizirane kriminalitete in nove oblike kriminalitete, kot so kibernetika in ekološka kriminaliteta) zahtevajo nove oblike obveščevalno-varnostnih metod in orodij za nadzor. Vsekakor vsaka takšna sprememba vedno prinese tako dobre (razbremenitev policije, nabava nove in boljše opreme za varovanje državljanov) kot tudi slabe posledice (zlorabe pooblastil in nasilništvo varnostnikov, porast nadzornih kamer na zgradbah in mestnih ulicah).

Države Srednje in Vzhodne Evrope so v procesu tranzicije uvedle demokratično policijsko dejavnost, katere ključne vrednote so: služiti civilni družbi in jo varovati, transparentnost, odgovornost, integriteta, reprezentativnost, avtonomija znotraj policijske organizacije (t.i. decentralizacija) in profesionalizem. Na drugi strani je tranzicija prinesla porast organizirane kriminalitete, ki je v veliki meri izrabila odpravo totalitarne policijske dejavnosti v svoj prid. Gorkič je provokativen, ko

naševa težave demokratične policijske dejavnosti pri odzivanju na organizirano kriminaliteto, pri čemer izstopajo decentralizacija, odgovornost in transparentnost. Avtor na podlagi študije primera ugotavlja, da so za uspešen boj zoper organizirano kriminaliteto potrebne enake represivne metode, kot so jih v izpostavljenih državah uporabljali v režimih pred letom 1989, z drugimi besedami, v predtranzicijskih političnih sistemih. Čeprav obstajajo mnoge uporabne metode za boj zoper organizirano kriminaliteto, kot so sodelovanje z bankami in davničnimi organi ter obveščevalnimi službami, tovrstna policijska dejavnost včasih postavi vrednote demokratične družbe (posebej varstvo človekovih pravic in dostojanstva) pod vprašaj, če želi biti uspešna v tem boju. Slednje po mnenju avtorja velikokrat spominja na delovanje policije v nekdanjih režimih, pa vendarle so vladavina prava ter z njo povezani transparentnost in odgovornost pomembne razlike, ki policijsko dejavnost v tem delu Evrope določajo kot demokratično.

Lévay je predstavil analizo kaznovalne politike, kriminalitete in političnih sprememb v državah Srednje in Vzhodne Evrope pred in med obdobjem tranzicije ter v času po njej. Avtor najprej razpravlja o vplivu političnih sprememb na kriminalitetno in kaznovavno politiko na Madžarskem po letu 1989, potem pa naredi še primerjavo s Češko Republiko, Poljsko in Slovenijo. V izbranih državah je potrdil vpliv narave političnega sistema na značilnosti kaznovalne politike. Demokratizacija političnih sistemov je vplivala na humanizacijo in racionalizacijo rigorozne, v kaznovanje z zaporom usmerjene kaznovalne politike socialističnih režimov, in se usmerila v spoštovanje človekovih pravic v navedenih državah. Ugotovil je, da širjenje področja kazenskega prava, strožja kaznovalna politika in s tem porast števila zaporske populacije ni »nasledstvo« socialistične preteklosti, ampak je posledica t.i. »vladanja prek kriminalitete« (zlorabe kriminalitetne statistike za zavajanje državljanov) in penalnega populizma vladajoče elite.

Cejp in Scheinost sta nadaljevala Gorkičevo razpravo o problemu organizirane kriminalitete v sodobni družbi. V vseh državah, ki so doživele proces tranzicije, je organizirana kriminaliteta resen problem. Porast organizirane kriminalitete in pojav posameznih novih oblik sta posledica spremembe političnega sistema in razvoja tržno naravnane družbe. Posebej problematični sta gospodarska in finančna kriminaliteta, ki sta zlorabili ekonomski položaj v državah. Privatizacije nekoč državnega premoženja so primeri *par excellence*. Avtorja ugotavljata, da sta tudi v tem primeru organizirana in gospodarska kriminaliteta zelo tesno povezani, način delovanja kriminalnih združb med državami v tranziciji pa je zelo podoben. Izjema niso niti države Balkana, kjer so oboroženi spopadi dodatni dejavnik v prid kriminalni dejavnosti. Avtorja predstavita več različnih scenarijev razvoja organizirane in beloovratniške kriminalitete ter odzive organov formalnega družbenega nadzor-

stva, pri čemer še posebej izpostavljata problem korupcije in klientalizma. Tudi Grozdaničeva in Martinović razpravljata o problemu korupcije, ki meče velik madež na države v tranziciji. Avtorja menita, da bo v državah Srednje in Vzhodne Evrope najtežje kot del politične kulture razviti zavedanje o nevarnosti in negativnih učinkih korupcije za družbo na splošno in za posameznike, ki sodelujejo v koruptivnih dejanjih z namenom pridobivanja finančnih koristi, s tem početjem pa izgubljajo moralno integriteto in človeško dostojanstvo.

Nikolić-Ristanovićeva je predstavila študijo primera trgovanja z ljudmi na območju Srbije ter primerjala dejavnost organizirane kriminalitete na območju Srednje in Vzhodne Evrope. Gre za eno izmed najbolj donosnih, najbolj razširjenih in najbolj okrutnih oblik organizirane kriminalitete. Za kriminologe so zanimive ugotovitve glede motivacije in racionalizacije kriminalnega vedenja, ko storilci na dnu lestvice, boreč se za lastno preživetje, lastno krivdo pripisujejo žrtvam, pri čemer so pri tihotapljenju še posebej okrutne v prostituciji vpletene ženske.

Spremembam v procesu tranzicije se ni izognilo niti mladoletniško pravosodje. Sijerčić-Čolićeva opisuje vpliv tranzicije na mladoletniško prestopništvo. Socialne spremembe, ki so bile sestavni del tranzicije v srednje- in vzhodno-evropskih državah, so imele velik vpliv na mladoletnike in njihovo delinkvenco. Spremembe vrednot in njihovo oblikovanje v novonastali demokratični družbi ter manj strog odziv družbe na t.i. družbeno nesprejemljiva dejanja so povzročili porast mladoletniškega prestopništva. Avtorica je v Bosni in Hercegovini analizirala vzroke, posledice in trende, kjer še posebej izstopa vpliv vojnega obdobja in povojnih travm, ki so na tem območju še povečale stopnjo in spremenile oblike mladoletniške delinkvence. Kljub podobnim trendom na področju mladoletniške delinkvence so se države odzivale različno in sprejele drugačno zakonodajo (npr. Slovenija, Hrvaška, Češka Republika, Poljska, Madžarska in Srbija), druge pa so še vedno v procesu sprejemanja le-te.

Deseto in zadnje poglavje v knjigi omogoča pogled od zgoraj na dogajanje v obravnavnih državah v obdobju tranzicije. Kanduč od daleč 'pogleda' na proces tranzicije v Srednji in Vzhodni Evropi ter ga analizira. Avtor meni, da je za razumevanje t.i. (post)socialističnih družb pomembno poznavanje stare teme 'kriminaliteta in kaznovanje', saj je bil koncept kriminalitete uporabljen kot močno ideološko orodje v samem procesu oblikovanja kapitalistične postsocialistične demokratične družbe v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Avtor poudarja problem strukturnega nasilja in (organiziranega) kriminala, ki sta skrita za osnovnimi tranzicijskimi procesi, kot so denacionalizacija, privatizacija, izkoriščanje in poniževanje delavskega razreda, finančne prevare in korupcija. Kanduč meni, da so neupravičene neenakosti med ljudmi, povečevanje

razrednih razlik in porast števila revnih, ki so na robu preživetja, rast prekarne delo, neracionalna organizacija v dobiček usmerjenega gospodarstva in čezmerno okoljsko izkoriščanje, najbolj škodljiv pojav v sedanjem političnem sistemu, znanovanem z gospodarsko krizo. Avtor poudarja, da ni groteskna zgolj zastarelost vladajoče kapitalistične oblasti, ampak tudi njeno begajoče neumno prepričanje, da živijo v temnih, možgansko mrtvih, vrtoglavih in hitrih post-modernih časih.

Monografija o kriminaliteti in tranziciji v srednje- in vzhodno-evropski regiji je pomemben prispevek na področju kriminologije na tem geografskem območju ter širše v svetu, saj gre za prvo delo, ki analizira trende kriminalitete in kriminalitete politike v obdobju sprememb in prehoda iz socialistične v demokratično družbeno ureditev in opisuje stanje z vidika lastne izkušnje. Poseben pomen ima upoštevanje družbenih okoliščin na tem območju, ki jih je treba doživeti, da jih lahko v celoti razumemo. Knjiga je nedvomno ključnega pomena za kriminologe, ki proučujejo kriminaliteto in z njo povezane pojave, kot tudi za druge posameznike, ki pri svojem delu želijo razumeti dogajanje v obdobju tranzicije v ne-zahodnem delu Evrope. V delih zajeto dogajanje pred, med in po obdobju tranzicije daje knjigi posebno vrednost, saj bralec lahko razume vsa tri obdobja ter dojame, zakaj je prišlo do posameznih sprememb na področju kriminalitete in kazenskega pravosodja ter kaj so te spremembe povzročile. Monografija je lahko odlično dodatno študijsko gradivo, ki študentu pokaže drugi vidik problema kriminalitete in odzivanja nanjo. Prav tako pomembno je razumevanje splošnega dogajanja v družbi in njenih odzivov na kriminaliteto ter kaznovanje le-te. Urednikom je uspelo zbrati dela, ki se dotikajo perečih problemov sodobne družbe, kot so korupcija, organizirana gospodarska kriminaliteta, manipulacija medijskega poročanja in strah pred kriminaliteto ter problem penalnega

populizma. Avtorji dejansko nastavijo ogledalo trenutnemu stanju v družbi in 'demokratičnim' voditeljem, ki za vse slabo krivijo preteklost in bivši režim, čeprav pogled od bližje razkrije nekoliko drugačno resnico o obdobju in dogajanju pred tranzicijo, med njo in v času po njej v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Pa vendarle ima vsaka zgodba dve plati in vsako obdobje ter vladajoči mu politični režim svoje dobre in slabe lastnosti. Morda ne bi bilo slabo učiti se iz zgodovine in preteklih izkušenj, saj nedvomno drži, da napake drugih najmanj bolijo. Zato bi bilo dobro, da jih ne ponavljamo in da dandanes, v moderni in globalizirani kapitalistični družbi še naprej sledimo načelom demokratične ureditve in zaključimo proces oblikovanja vrednot, ki smo jih med prehodom izgubili, zaradi česar se soočamo s težavami sodobne družbe, kjer kriminaliteta ni nobena izjema. Nedvomno pa drži, da vsi sodobni izzivi za kriminologe niso nasledstvo nekdanjega režima. Večina jih je posledica različnih dogajanj v samem procesu tranzicije in po njem, zato je knjiga *'Kriminaliteta in tranzicija v Srednji in Vzhodni Evropi'* nedvomno pomemben mejnik za razumevanje trendov kriminalitete ter oblikovanja kriminalitetne in kaznovalne politike v tem delu Evrope. Proces prehoda v demokratično in v kapitalistično gospodarstvo usmerjeno družbo je treba dokončati, vendar pa nas, kot so pokazali avtorji izbranega dela, čaka še veliko dela in prilaganja. Pogled od daleč razkriva, da nas tako v Sloveniji kot tudi v drugih post-tranzicijskih državah bolj kot gospodarska kriza pesti 'kriza' vrednot oziroma splošno pomanjkanje le-teh. Zato bi lahko začeli pri sistemu vrednot, ki se kaže kot najmanj uspešen 'projekt' post-moderne družbe, ter na prvo mesto poleg spoštovanja človekovih pravic in svoboščin postavili (kazensko) odgovornost političnih voditeljev, kot eno od temeljnih vrednot demokratične družbe.

Katja Eman

Per-Olof H. Wikström, Dietrich Oberwittler, Kyle Treiber in Beth Hardie: Breaking Rules: The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime

(Kršenje pravil: družbena dinamika in dinamika okoliščin kriminalitete mladih iz urbanih okolij). Oxford University Press, Oxford, 2012, 479 strani

Knjiga »Breaking Rules: The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime« avtorjev Per-Olofa H. Wikströma, Dietricha Oberwittlerja, Kyle Treibera in Beth Hardie predstavlja teorijo in izsledke študije PADS+ ali študije razvoja adolescentov in mladih odraslih iz mesta Peterborough. V prvem delu avtorji predstavijo teorijo situacijskega delovanja (v nadaljevanju SAT), rezultate pilotske

študije in intervjujev s starši udeležencev, merska orodja, ki so jih pri raziskovanju uporabili, kratek pregled policijskih statistik ter izsledke o kriminaliteti mladih, nagnjenosti k prestopniškemu dejanjem in izpostavljenosti kriminogenim okoliščinam. Drugi del knjige obsega analizo prostorskega izvajanja prestopniških dejanj s predstavitevijo Peterborougha, strnjene rezultati intervjujev in prostorsko predstavitevijo najbolj

kriminogenih območij mesta. V tretjem delu se avtorji posvetijo situacijski dinamiki mladoletniške kriminalitete, kjer primerjajo vpliv nagnjenosti mladih k izvrševanju prestopkov in vpliv okolja na pojav ter številčnost prestopkov, zadnji, četrti del pa predstavlja zgoščene zaključke celotne študije.

Teorija SAT je splošna teorija moralnega delovanja, katere cilj je pojasniti, zakaj ljudje upoštevajo in prekršijo moralna pravila, pri čemer je prestopok obravnavan kot podkategorija splošnejše kategorije prekršitve moralnega pravila (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 12). Avtorji menijo, da ne obstaja temeljna razlika med razlago, zakaj ljudje na splošno upoštevajo ali prekršijo moralna pravila in zakaj upoštevajo ali kršijo pravila, *opredeljena z zakonom*. Osnovni vzročni procesi so enaki, zato lahko po mnenju avtorjev oba pojva pojasnimo z isto razlago. Druga prednost takšne interpretacije kršenja pravil je v tem, da se izognemo problemu, da so nekatere dejavnosti definirane kot kaznivo dejanje ob določenem času ali na določenem prostoru, ob drugem času ali na drugem prostoru pa ne. Se pravi, da teorije SAT ne zanima, zakaj je določeno dejanje kriminalizirano ali zakaj obstajajo določena pravila, temveč zakaj ljudje upoštevajo pravila ali jih kršijo (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 13).

Bistvo teorije SAT predstavlja *situacijski mehanizem*, postopek zaznavanja in izbire, ki povezuje osebe, njihovo okolje ter njihovo delovanje. Delovanje posameznika pojasnjujejo kot produkt posameznikovega dojemanja izbire delovanja in naknadnega izbora delovanja na podlagi izbire. Pri razlagi moralnega delovanja in kriminalitete teorija SAT združuje behavioristične, deterministične pristope ter pristope, utemeljene na principu svobodne volje. Temeljna ideja je, da posameznik lahko deluje po principu *navade* ali pa racionalnejše *presoje*. Teorija predpostavlja, da ljudje uveljavljamo svobodno voljo in samonadzor ter se odzivamo na zastraševalne/generalnoproventivne ukrepe le, kadar presojamo. Ali izbira temelji na presoji ali na navadi je odvisno od posameznikove seznanjenosti z okoliščinami, v katerih deluje; ponavljajoča izpostavljenost določenim okoliščinam vodi k delovanju, ki postane avtomatizirano (temelječe na navadi).

Moralna pravila vplivajo na osebe, da delujejo na določen način; prav tako vplivajo na to, da te osebe dojemajo določene alternative delovanja in izberejo določeno izbiro za svoj odziv na okoliščine. Moralna pravila se uveljavlja na dva načina: preko samonadzora in zastraševanja. Nadzor je pomemben *zgolj* v primeru, ko obstaja neskladje ali konflikt glede uporabe moralnih pravil. **Nadzor** avtorji definirajo kot „uveljavljanje moralnih pravil“. Učinkovit nadzor pripravi ljudi, da delujejo v skladu z moralnimi pravili, in začne delovati, ko ljudje *presojamo* o alternativah delovanja. Nadzor ni pomemben pri delovanju *iz navade*, pri katerem je delovanje

„avtomatski“ odziv na ponavljajočo se izpostavljenost določenim okoliščinam.

Motivacija – ali »k cilju usmerjena pozornost« – se lahko pojavi prek skušnjave in provokacije. Če posameznik naleti na *priložnost* za izpolnitev želja ali izpolnitev obveznosti, bo verjetno doživel *skušnjava*, da bi neko dejanje tudi storil, medtem ko nezaželene motnje in *napetosti* lahko povzročijo *provokacijo* (občutke razburjenja ali jeze, usmerjene proti zaznanemu viru napetosti). Motnje so lahko fizične (na primer, ko nekdo drugo osebo fizično ovira) ali verbalne (npr. žaljivke). Skušnjave in provokacije niso edina motivacija, vendar se kot pobudniki pri moralnem delovanju večinoma pojavljajo prav te.

Motivacija usmerja osebo v delovanje; ker se posamezniki med seboj razlikujemo po svojih željah, obveznostih in občutljivosti za napetosti, te razlike pomenijo tudi različno delovanje, za katerega so posamezniki motivirani. Ko se pri določenih osebi vzpostavi motiv, ko je njena pozornost usmerjena na cilj, bo ta oseba glede na svojo moralno držo zaznavala določene alternative delovanja. V povezavi z motivacijo ali pa kar na podlagi motivacije bo nato prišla do določenih moralnih odločitev.

Izbire delovanja iz navade se pojavijo, ko ljudje dojemajo samo eno možnost za delovanje; v tem primeru je izbira samodejna. Pri tem velja opozoriti, da če oseba dojemata tudi možnost »ne storiti dejanje«, ima na voljo že dve izbiri, se pravi, da v tem primeru ne moremo govoriti v dejanju navade. Osebe pri tem načinu izbire delovanja ne kažejo svobodne volje ali samonadzora, ker prepuščajo okoliščinam, da določijo delovanje, in sicer tako, da upoštevajo prvo alternativo, ki jim v tistih okoliščinah pride na misel (Wikström, 2006; Wikström & Treiber, 2007).

Do **moralne presoje** pride, kadar oseba *namerno* upošteva več kot eno možnost delovanja. Presoja vključuje zbiranje in analiziranje informacij, ki so pomembne za različne alternative, ter odločanje na podlagi zbranih informacij, katera izbira je najprimernejša. Presoja omogoča ljudem, da ponotranjijo nadzor nad delovanjem. Samonadzor je pomemben za moralno ukrepanje, saj ljudem omogoča, da ravnajo v skladu s svojimi osebnimi moralnimi pravili, četudi so motivirani, da bi ta pravila prekršili (Wikström in Treiber, 2007).

Na sposobnost za udejanjanje samonadzora vplivajo relativno stabilne osebne značilnosti, vseeno pa je ta sposobnost prav tako dovzetna za prehodne vplive, kot so omamljanje, čustvena nestabilnost in raven stresa (Wikström in Treiber, 2007). Samonadzor pride v poštev *zgolj* v procesih delovanja, kjer oseba presoja, ker zaznava konflikt med svojo (navzven usmerjeno) motivacijo za ukrepanje in svojimi osebnimi moralnimi pravili.

Eden od najpomembnejših razvojnih mehanizmov teorije SAT je *moralna vzgoja*. SAT trdi, da ljudje pridobijo lastna moralna pravila s ponotranjanjem širših moralnih pravil in njihovih izkustev s pravili (moralnih izkustev) v procesu učenja, ki upošteva odzive ostalih na delovanje in ugotovitve o delovanju drugih.

Če se nagnjenost osebe k vključitvi v določeno kršenje pravil preplete z negativnimi okoliščinami, v katerih se ta oseba razvija, bo njen vzorec kršenja pravil stabilen. Naj predstavimo primer: osebe, ki so osebnostno nagnjene k namernemu škodovanju drugim in delujejo v okoliščinah, ki prispevajo k namernemu škodovanju drugim (kjer se škodovanje drugim ne kaznuje ali se ga celo odobrava), bodo verjetno še naprej tako delovale, tiste osebe, ki niso nagnjene k škodovanju drugim in ki se razvijajo v okoljih, ki ne vodijo h kršenju pravil (kjer je oseba kaznovana ali vsaj ošteta za vsako škodovanje drugim), verjetno ne bodo začele s takim početjem.

Družbene značilnosti okolja vplivajo na nastanek in stabilnost ugodnih (ali neugodnih) okoliščin za kršenje pravil. Na primer, družbe se razlikujejo glede na njihovo *splošno moralno ujemanje* – stopnjo ujemanja med njihovimi moralnimi pravili (npr. njihovo zakonodajo) in moralnimi pravili njihovih članov; večje je moralno ujemanje, manj verjetno bodo člani te družbe prekršili moralna pravila. Značilnosti družbenega okolja, kot so družbena povezanost, lahko vplivajo na pojav tega ujemanja. *Družbeno povezanost* lahko razumemo kot stopnjo prilagajanja osebnih moralnih pravil in čustev posameznikov v družbi z okoliščinami, v katerih delujejo. Manj ko ljudje prilagodijo svoja moralna pravila in čustva, da bi ustrezala tistim v okoliščinah, v katerih živijo, manj bodo družbeno (in moralno) integrirani, s tem pa bo verjetneje, da bodo kršili moralna pravila.

Družbeno vključevanje je proces, s katerim ljudje prilagajajo moralna pravila in čustva, da ustrezajo moralnemu kontekstu. Družbe, pri katerih je ta proces oviran, bodo imele nižjo stopnjo družbenega vključevanja in nižjo stopnjo moralnega ujemanja, s tem pa več kršenja moralnih pravil. Če se oseba pri selitvi v novo družbeno okolje vključi uspešno, bo pridobila osebna moralna pravila, ki se ujemajo s pravili okoliščin, v katerih deluje, zato bo manj verjetno, da bo ta pravila kršila.

Predstavljajmo si sosesko, kjer prebivalci živijo dalj časa skupaj in so privzeli določena delovanja kot moralna pravila, o katerih ne razmišljajo več; od tega, da ne popivajo na javnih površinah, da ne jemljejo droge, da ne kršijo javnega reda in miru, do manjših prestopkov, kot so puščanje odpadkov na pločniku, pobiranja iztrebkov za hišnim ljubljencem. V sosesko se preseli družina, ki je do tedaj živel v soseski, kjer so bili vsi naštetih prestopki kršeni in kjer kršitelji nikoli niso bili kaznovani. Od prilagajanja njihovih osebnih moralnih pravil

pravilom soseske je odvisno, ali se bodo uklonili pritiskom novega okolja in se vedli po pravilih. Pri tem moramo pripomniti tudi to, da so pritiski različnih sosesk za doseg konformnega vedenja bolj ali manj močni, razlikuje pa se tudi nadzor.

Študija PADS+ poteka od leta 2003. Vanjo je bilo ob zadnjem merjenju zajetih preko 700 mladih iz britanskega Peterborougha. Peterborough je mesto s približno 156.000 prebivalci (cenzus iz leta 2001). Mladi, vključeni v raziskavo, so bili letno anketirani in intervjuvani. Izbrani so bili naključno med približno 2700 mladimi, starimi dvanajst let, ki so v mestu imeli stalno prebivališče. Pred prvim anketiranjem so raziskovalci opravili intervju z materami otrok o socialnih okoliščinah in otrokovi preteklosti. Vprašalniki za mlade so se z leti spreminjali, tako da so zajeli problematična področja, ki so se pojavljala (intimni odnosi, zaposlitev, šola). Intervjuji so bili osredotočeni na dogajanje v štirih dneh pred intervjujem – sodelujoči je uro za uro govoril, kaj je počel, koliko časa, s kom je bil, kje je bil, kar so zapisali v kodah in na podlagi tega ustvarili bazo podatkov o tem, kaj je ta skupina mladih počela in kam je zahajala med tednom in ob koncih tedna. Poleg metode samoprijave kaznivih dejanj so raziskovalci uporabili tudi policijske kartoteke mladih, da so primerjali njihovo poročanje z uradnimi policijskimi podatki (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 53-61).

Rezultati raziskave na področju kriminalitete mladih so pokazali, da je 70,4 % mladih med dvanajstim in šestnajstim letom prijavilo vsaj en prestopok; vzorec mladih, vključenih v raziskavo, je bil odgovoren za 15.940 primerov prestopkov, kar so raziskovalci pomnožili za celotno starostno skupino 12–16 letnikov iz Peterborougha. Po njihovih izračunih bi se, če bi na podlagi tega vzorca sklepali na celo starostno skupino, v štirih letih (pri vseh osebah v Peterboroughu, ki so bile stare od dvanajst do šestnajst let) zgodilo 48.000 primerov prestopkov ali 26 prestopkov na dan. Ko so to številko primerjali z uradnimi policijskimi statistikami, so ugotovili, da je bilo le 7,8 % oseb, vključenih v raziskavo, ki so poročali o prestopkih opozorjenih, aretiranih ali obsojenih za prestopke, ki so jih storili (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 113).

Najbolj pogosti prestopki so bili napadi, tatvine v trgovini in vandalizem, ki so skupaj predstavljali 71 % vseh merjenih prestopkov mladih med 12. in 16. letom, kar se je v popolnosti ujemalo tudi s policijskimi statistikami. Edina večja razlika med samoprijavljenimi dejanji in uradnimi statistikami se je pokazala pri vprašanju prižiganja ognja nekje, kjer to ni dovoljeno, saj so udeleženci raziskave prijavili 1.737 primerov, medtem ko v policijskih kartotekah ni bil zabeležen niti en primer, kar avtorji pojasnjujejo s tem, da so bili očitno ti primeri prižiganja ognja manjši prestopki, ki tudi niso imeli hujših posledic (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 114-115).

Številčnejše poročanje o pretepih so raziskovalci povezali s pretepanjem v šolah, saj so (vsaj pri mlajšem vzorcu) opazili vzorec, da je bila žrtev pretepa običajno znana storilcu in da je bila učenec / učenka šole, ki jo je storilec obiskoval. Z leti se je odstotek pretepev neznancev oziroma otrok iz drugih šol v vzorcu povečeval, kar je nakazovalo, da so se mladi preživljali več časa izven neposredne okolice doma in šole (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 115).

Analiza samoprijavljenih kaznivih dejanj je tudi pokazala, da je relativno majhen delež mladih odgovoren za večino storjenih prestopkov; 5,5 % vzorca je poročalo o 100 ali več primerih prestopkov, in so bili odgovorni za 47 % vseh prestopkov, ki so jih mladi poročali med 12. in 16. letom. Raziskovalci so na podlagi njihovih samoprijav izračunali, da so poročali o približno enem prestopku na teden (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 118-119).

Ob primerjavi samoprijav in policijskih statistik so raziskovalci ugotovili, da je le eden od 140 prestopkov vodil v opomin, aretacijo ali obsodbo (večinoma zaradi tega, ker jih policisti niso mogli identificirati). Tisti mladi, ki so poročali o prestopkih in jih je policija že obravnavala, so v povprečju poročali o petkrat več prestopkih kot mladi, ki jih policija ni obravnavala, so pa v anketah priznali prestopke. Mladi »s kartotekami« so poročali tudi o več različnih prestopkih (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 120-122).

Poleg anketiranja in intervjuvanja mladih ter intervjuvanja njihovih staršev so raziskovalci leta 2005 opravili tudi raziskavo v skupnosti, v katero so zajeli 6.615 oseb iz celotnega mesta. Zanimale so jih informacije, ki niso vključene v splošne raziskave javnega mnenja, kot na primer stanje neformalnega družbenega nadzora in družbene povezanosti v določenem okolju. Raziskovalci so nato opredelili območja mesta glede na prisotnost socialne stiske, na etnično raznovrstnost prebivalstva in na nestabilnost prebivalstva (področja, kjer se prebivalci ne selijo pogosto / se neprestano selijo), saj so na podlagi teorije sklepali, da so področja z nizko kolektivno učinkovitostjo (kjer je močno prisotna socialna stiska, kjer je veliko preseljevanja, večja etnična raznolikost, veliko družin okrnjenih) tudi področja, kjer je manj neformalnega družbenega nadzora, kar ima za posledico več kriminalitete. Njihovi izsledki (199-201) potrjujejo to teorijo, saj je bila tako definirana kolektivna učinkovitost zelo močno povezana z neredom, prekupčevanjem z drogami in prostitucijo. V območjih nizke kolektivne učinkovitosti je bilo tudi več prijavljenih prestopniških dejanj, ki so jih beležile policijske statistike.

Več kot polovica (56 %) udeležencev je poročala o prestopkih pred dvanajstim letom. Od teh je bilo 4,5 % takih, ki po dvanajstem letu niso poročali o prestopkih. Število tistih,

ki so s prestopki šele začeli, je z leti močno upadalo. Ti mladi so tudi relativno hitro zaključili s prestopki (77,7 % mladih, ki so poročali o prestopkih pred 12. letom je o prestopkih poročalo tudi ob prvem merjenju, medtem ko je le 23,1 % mladih, ki so o prvih prestopkih poročali pri petnajstih letih tudi poročalo o prestopkih leto kasneje). Po drugi strani so mladi, ki so poročali o zelo zgodnjem izvrševanju prestopkov tudi v sledečih letih poročali o nadpovprečno visokem številu prestopkov (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 150-157).

Okoliščine prestopkov, ki so jih mladi poročali, so potrdile glavne ideje teorije SAT; največje število prestopkov se je zgodilo v okoljih, ki jih je SAT opredelila kot kriminogene (prisotnost socialne stiske, etnične raznovrstnosti prebivalstva, pogoste selitve prebivalstva). Največji odstotek prestopkov se je zgodil, ko so mladi preživljali prosti čas v nenadzorovanih aktivnostih ob prisotnosti vrstnikov, v mestu ali manjših središčih znotraj mesta, na javnih prostorih. Velik vpliv na število prestopkov je imelo nestrukturirano preživljanje časa in preživljanje časa v prej omenjenih področjih z nizko kolektivno učinkovitostjo.

Tudi v skladu s teorijo SAT je bila ugotovitev raziskovalcev, da so prestopke izvršili zgolj tisti mladi, ki so bili nagnjeni k temu; mladi z nizko stopnjo nagnjenosti k izvrševanju prestopkov so skorajda v vseh primerih in v vseh okoliščinah poročali o tem, da niso storili prestopkov. Nagnjenost k izvrševanju prestopkov so definirali kot nagnjenost mlade osebe, da zazna možnost izvrševanja posameznega prestopka in odločitev te osebe, da neko moralno pravilo prekrši. Za določitev stopnje nagnjenosti k izvrševanju prestopkov so se avtorji poslužili dveh merskih orodij, vsebovanih v vprašalniku, ki sta merili posameznikovo moralno in zmožnost uveljavljanja samonadzora. Vpliv vrstnikov se je v tudi v tej raziskavi izkazal za dobrega napovedovalca prihodnjih težav; toda le takrat, ko so bile okoliščine kriminogene (prisotnost socialne stiske, etnične raznovrstnosti prebivalstva, pogoste selitve prebivalstva).

Avtorji opozarjajo (Wikström, Oberwittler, Treiber, Hardie, 2012: 363), da moramo za definiranje določenega območja mesta kot kriminogenega upoštevati tudi število ur, ki jih mladi preživijo v določenem okolju. Kot primer navedejo relativno visoko število prestopkov, ki se zgodijo v šolah, kar bi marsikoga navedlo na misel, da so šole izjemno kriminogena okolja, vendarle pa ob upoštevanju, da otroci v šolah preživijo dobršen del njihovega budnega časa, kriminogenost šolskega okolja ni več visoka. Drug poudarek, ki ga avtorji zapišejo, se tiče kriminogenih okolij in samih prestopkov; avtorji poudarijo pomen posameznikove nagnjenosti k prestopništvu, saj lahko le s pomočjo nagnjenosti v povezavi s kriminogenostjo okolja napovemo, ali po posameznik izvršil prestopniška dejanja, ali ne.

Teorija SAT in raziskava PADS+ sta za slovensko okolje zelo zanimivi, saj upoštevata širok nabor prestopkov, od blagih do hudih, v različnih okoljih. V letu 2011 smo raziskovalci Fakultete za varnostne vede na podlagi PADS+ izvedli študijo dveh starostnih skupin, in sicer dvanajst – in šestnajstletnikov (n=818), ki smo jih anketirali in z njimi tudi opravili intervjuje. Rezultati so pokazali, da je bilo število prestopkov na vseh področjih (razen pri nasilniškemu vedenju in prižiganju ognja na nedovoljenih mestih) večje pri srednješolskem vzorcu, prav tako je bilo prijavljenih pri srednješolcih več prijavljenih primerov pitja alkohola do opitosti. Dvanajstletniki v našem vzorcu niso poročali o uživanju drog, medtem ko je kar 25,7 % ali 105 srednješolcev iz našega vzorca poročalo o tem, da so v letu 2010 uživali druge.

Tudi izsledki intervjujev kažejo na to, da šestnajstletniki preživijo več časa ob druženju z vrstniki v okoljih, ki bi jih lahko označili za kriminogena (parki, ulice, klubi in lokali ponoči) in so zaradi tega poročali o primerih prestopkov /

viktimiziranosti, vendar je bilo takih primerov v našem srednješolskem vzorcu premalo, da bi lahko na njihovi podlagi skleпали na celotno populacijo.

Literatura:

Wikström, P-O H. (2006). Individuals, settings, and acts of crime: Situational mechanisms and the explanation of crime. P-O H. Wikström in R. J. Sampson (ur.): *The explanation of crime: Context, mechanisms and development*, 61–107.

Wikström, P-O H., Treiber, K. (2007). The role of self-control in crime causation: Beyond Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *European Journal of Criminology*, 4(2), 237–264.

Eva Bertok

Matjaž Regovec: The promiscuity papers

(Spisi o promiskuiteti). Fischer King Press, Canada 2011, 81 str.

Drobna knjižica psihoanalitika M. Regovca nas spomni, da sva M. Kobal in D. Križnik pred 42 leti obravnavala promiskuiteto med socialnopatološkimi pojavi v sedaj že klasični knjigi slovenske kriminologije (*Bavcon L, Kobal M, Milčinski L, Vodopivec K, Uderman B. Socialna patologija, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969:142-58*). Za ponovno razpravo o tem pojavu bo koristno, če naša takratna spoznanja soočimo z razmisliki predstavnika ene izmed psihoterapevtskih šol, v jungovski analizi promiskuitete.

Regovec je dvema skupinama psihoterapevtsko usmerjenih oseb na seminarjih (v Sloveniji na Rogli, v Srbiji v Beogradu) zastavil vprašanje, kako z eno besedo ocenjuje pojav promiskuitete v družbi. Odgovorov je bilo veliko in bili so raznoliki. Za opredelitev promiskuitete jih je mogoče povzeti z naslednjimi oznakami: ločitev, izbor, trpljenje, nesposobnost določiti meje, zmeda, odvisnost, notranja praznina, iskanje varnosti, osamljenost, nesrečnež, beda, nezrelost in grešnost. Vse te oznake povedo, da promiskuiteta ni samo zadeva spolnosti, marveč je hkrati globok psihološki pojav.

Definicija promiskuitete se tudi po 42 letih ne razlikuje od tiste, ki jo uporabi avtor s pomočjo Websterjevega slovarja: druženje s spolno zrelo osebo (moško in/ali žensko) brez razlikovanja z drugimi, velikokrat za kratko časovno obdobje in

obrobno. Osebe v odnosih s partnerjem istega ali nasprotnega spola ne upoštevajo stalnosti in družbenih meja, spolni odnosi so svobodni oziroma neurejeni, večkrat čezmerni in z večjim številom partnerjev.

Promiskuiteta je zaznaven pojav v družbi. Po obsegu se ni kaj dosti spremenila – če se sploh kaj je – od zapisa S.C. Kinseyja in sodelavcev iz leta 1953. Takrat je Kinsey med drugim ugotovil, da naj bi bili zunajzakonski spolni stiki v bistvu promiskuitetni: "razvrstitev promiskuitetnih moških po slojih pokaže, da so pri ekonomsko in kulturno diferenciranih takšni stiki sporadični, omejeni na enkratni ali nekajkratni spolni stik z eno samo žensko, večkrat vezani na zunanje okoliščine (potovanja, dopuste). Redneje so promiskuitetni moški iz nižjih slojev prebivalstva."

Prostitutke naj bi po Kinseyju poskrbele za promiskuitetne moške v 8 – 15% primerov. (*Kinsey AC, Pomeroy WB, Martin CE. Sexual Behavior in Human Male, Saunders, Philadelphia and London 1953: 584-9*) Ni pa podatka o predzakonskih spolnih stikih ali tistih, ki se nato ne nadaljujejo v zakonski zvezi in bi jih po definiciji lahko ocenili za promiskuitetne.

Enako velja tudi za ženske. Del predzakonskih spolnih stikov je tudi pri njih promiskuitetnih. Točnejšega števila pri

Kinseyu ni razbrati, podatke je omejil na poročene ženske. Med osebami, starejšimi od 25 let in z višjo izobrazbo, jih je le nekaj več kot med osebami iste starosti, a z nižjo izobrazbo. Končno, Kinsey poudarja sporadičnost, občasnost in nerednost zunajzakonskih stikov pri večini žena. (*Kinsey AC, Pomeroy WB, Martin CE, Gebrard PH. Sexual behavior in the Human Female, Saunders, Philadelphia and London 1953:291*)

Po novejših podatkih iz l. 1987 dr. Patricia Cornesa naj bi bilo promiskuitetnih 8% odraslih moških in 3% odraslih žena. Promiskuitetna naj bi bila menjava partnerja na 3 mesece ali pogosteje (*Google: geslo promiskuiteta*). Pogled lahko usmerimo na podatke najnovejšega datuma: v italijanski raziskavi, ki jo objavlja tednik Gente, v 38. številki dne 18.09.2012 piše, da je od 800 odraslih žensk iz vseh italijanskih območij, uporabnic interneta ("internaute"), imelo 7,3 % spolni stik z drugo žensko, 6,1% pa so imele spolne stike z več partnerji. Še višji so odstotki žensk, ki so imele erotične fantazije: 33,5 % respondentk bi si želelo seksualnih stikov z več partnerji, 25,4 % pa z drugo žensko (raziskovalec Renato Mannheimer, www.agcom.it). Če so, kar zadeva uporabo posameznih spolnih praks, razlike med italijanskimi pokrajinami, pa so spolni stiki z večjim številom partnerjev ali z drugo žensko enako pogosti v vseh italijanskih pokrajinah.

S tem pa nikakor ni izčrpan celoten pojav: ni podatka o promiskuitetnih homoerotičnih moških (po izkušnjah jih je kar veliko) in istospolno usmerjenih ženskah. Velja prepričanje, da promiskuiteto vsi prepoznajo, vendar jo je težko natančno opredeliti oz. pojasniti. (*Google: geslo promiskuiteta: Dragana Miletić*).

Omenjena knjižica nas spet sili k razmišljanju o etiologiji promiskuitete. V "Socialni patologiji" so bila ta razmišljanja dokaj skromna, nepravilno usmerjena le v promiskuitetno vedenje deklet in žena, promiskuitetni moški pa je bil nekako samo-umeven. Opravičevale naj bi ga arhaične nagnonske sile v njem.

Oprimo se na razmišljanje avtorja knjižice o promiskuiteti, ki za sodobnost predvideva pomembne spremembe v seksualnem vedenju znatne večine, kar seveda velja za judovsko krščansko kulturo. To vedenje je v mnogih pogledih detabuirano. Ko se zrušijo tabuji, nastane praznina, ki pomeni tudi stanje zmedenosti in dezorientacije. Povezave v medčloveških odnosih so porušene. Opozarjajo na motnje v primarnem odnosu mati-otrok. Eden izmed odgovorov udeležencev seminarja na Rogli dobro označuje to stanje in promiskuiteto kot *nadomestilo* izgubljenega ali nepopolnega primarnega odnosa.

Avtor knjižice išče razlago za promiskuitetno vedenje – skladno s spoznanji svojih učiteljev v psihoanalizi – tudi v starogrških zgodbah in mitih, ki v njegovih psihoanalitičnih

orientaciji predstavljajo *arhetipe*. Te tudi v drugačni psihoterapevtski usmeritvi razumemo bolj racionalno, vezano na možgansko dejavnost, kjer posamezna možganska žarišča generirajo sublimirana doživljanja in njim ustrezna občutja. Oblikujemo jih v besede in/ali predstave. Avtor postavi v ospredje zgodbi o Saturnu, v grščini Kronosu, ter Jupitru, v grščini Zeusu, ki sta promiskuitetna na značilen način: poiščeta si spolnost brez obveznosti in odgovornosti. Takšna promiskuiteta psihodinamično ne reši ničesar razen gole zadovoljitve biološkega nagona. Oba arhetipa sta po dinamični zakonitosti prisotna v nezavednem življenju človeka, ne oziraje se na dobo in čas. Avtor le psihoanalizira dve osebi, ki – po njegovem – to ugotovitev potrjujeta.

Predstavi še en pomemben vidik promiskuitete. Spet poišče podlago v starogrškem mitu Ojdipa, ki je ubil svojega očeta, ne da bi vedel, kdo je, in poročil svojo mater Jokasto. Ko mu bogovi razkrijejo resnico, se oslepi. Opiraje se na arhetipski pomen mita avtor označuje promiskuiteto kot konkretizacijo (psihološkega) *incesta*. Tem razmišljanjem dodamo še veljavno usmeritev psihoanalize, da promiskuiteta sicer zmanjša tesnobo, a pomeni tudi obrambo pred *paranojo*. Jupitrova promiskuiteta, po svoji naravi biseksualna, z ugrabitvijo prelepega dečka Ganimedea skriva še nevarnost *pedofilije* in obrambo pred njo... To nas vodi ne le k psihopatološki, marveč tudi h kriminološki dimenziji promiskuitete.

Iz zgoraj navedenih razlogov ne bi mogli pritrditi splošno veljavnemu mnenju, da je promiskuiteta zgolj osebna stvar udeležencev in da posebni družbeni premisleki niso na mestu. Ugovor tistih, ki zagotavljajo, da je promiskuiteto mogoče razumeti tudi kot "odvisnost od seksa", je treba stvarno in interdisciplinarno pretehtati. Klinične izkušnje opozarjajo v tem pogledu na previdnost.

Že pred 42 leti smo se v "Socialni patologiji" spraševali, ali naj promiskuiteto sploh štejejo med socialnopatološke pojave. Po toliko letih bi jo radi razbremenili kakršnekoli "patološkosti" in ji dali mesto med sproščenimi oblikami sodobnega spolnega življenja. A v vedrino pričakovanj sta z vso močjo zasekala dva pojavi: epidemija virusa HIV in široka uporaba t.i. "plesnih" drog (Bojan Dekleva), predvsem med mladimi.

V "Socialni patologiji" smo promiskuiteto povezali z epidemijo spolno prenosljivih boleznih in s številčnostjo razvez. Dodatna obremenitev družbenega življenja z epidemijo virusa HIV in širšim uporabljanjem drog je zanesljivo povečala njegovo disfunkcionalnost. Z disfunkcionalnostjo bi promiskuiteto bolje opredelili, kot če jo obtežujemo s socialno patologijo. Potrebno bi bilo posebno raziskovanje, da bi razumeli vpliv omenjenih dveh nedavnih obremenitev pojavi promiskuitete, njeno morebitno naraščanje in morda, zaradi nevar-

nosti okužbe z virusom HIV, vsaj delno upadanje. Epidemija HIV sodi v zdravstvo, a ima silovite družbene posledice. Sprememba vedenja pod vplivom amfetaminskih drog ima svojo vzporednico tudi v promiskuiteti. Ta pa usmerja svoje silnice v povratni smeri. Preventiva in nadzor nad drogami ter njihova uporaba sta v temeljih omajana in silita čez rob v družbeno patologijo in kriminaliteto.

V "Socialni patologiji" smo šteli razveze za enega od dokazov, da promiskuiteta zasluži uvrstitev med socialnopatološke pojave. Če se vrnemo k statističnim podatkom, ki jih je v knjigi navajal B. Uderman, smo lahko našli v Sloveniji v letih 1960-1964 povprečno 1571 razvez na leto. Za leto 2010 navaja državna statistika 6.528 porok in 2430 razvez (*Google*), torej nesporno povečevanje ločitev. Ni seveda uporabnega podatka, koliko je med razveznimi razlogi prav promiskuiteta enega ali obeh v paru, torej (medsebojna) "nezvestoba". Vendar povečano število razvez zanesljivo povečuje stanje družbene disfunkcionalnosti.

Pri disfunkcionalnih pojavih v družbi opozarjamo na preventivo. Po pričakovanjih avtorja knjižice je ta v psihoanalizi. Razmerja so že kvantitativno neugodna: odgovornih psihoterapevtov je (pre)malo, promiskuitetnih oseb preveč, pa še odpori pri mnogih izničijo pomisel na terapijo. V "Socialni patologiji" smo pred 42 leti zapisali: "Vsekakor se zdi, da je preventivno najbolj pomembna odkrita in razumna spolna vzgoja". Razpravljanje o spolni vzgoji v našem času, posebej še o parapsihoterapevtskih oblikah svetovanja parom in/ali zakoncem (z določeno stopnjo uspešnosti) presega ta zapis in pomen predstavljene knjižice.

Miloš F. Kobal

Nove knjige

v knjižnicah Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti in Ministrstva za notranje zadeve (oktober – december 2012)

Kriminologija, penologija

Kaznena reakcija u Srbiji : tematska monografija. Deo 2 / urednik Đorđe Ignjatović. - Beograd : Pravni fakultet Univerziteta, 2012 (Beograd : Dosije studio). - X, 334 str. - Sg. 8403

Maruna, S.: Making good : how ex-convicts reform and rebuild their lives. - Washington, D.C : American Psychological Association, cop. 2001. - XIX, 211 str. - Sg. K 8396

Pratt, J.: Penal populism. - London ; New York : Routledge, 2007. - XII, 210 str. - Sg. K 8392

Social crime prevention in late modern Europe : a comparative perspective / Patrick Hebberecht and Evelyne Baillergeau (eds.). - Brussels : VUBPress, cop. 2012. - 366 str. - Sg. 8391

*Study skills for criminology / John Harrison ... [et al.]. - 2nd ed. - Los Angeles : Sage, cop. 2012. - X, 198 str.

Kriminalistika

*Mena, J.: Machine learning forensics for law enforcement, security, and intelligence. - Boca Raton ; London ; New York : CRC Press, cop. 2011. - XII, 337 str.

Mladoletniki

(O)krog nasilja v družini in šoli : soočanje šole/vrtca z nasiljem nad otroki / avtorji Mitja Muršič ... [et al.] ; urednik Mitja Muršič. - Ljubljana : Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, 2012. - 188 str. - Sg. 8390

Pravo

Predpisi s področja preprečevanja korupcije. - Ljubljana : Komisija za preprečevanje korupcije, 2012. - 155 str. - Sg. 8405

Zapoved in zločin: stičišča prava, književnosti in teorije / Matej Accetto ... [et al.] ; [urednik] Matjaž Jager. - 1. izd. - Ljubljana : Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, 2012. - 247 str. - Sg. 8402

Psihologija, filozofija, etika

Nussbaum, M. C.: Poetic justice : the literary imagination and public life. - Boston : Beacon Press, cop. 1995. - XIX, 143 str. - Sg. 8401

Salecl, R.: La tyrannie du choix. - Paris : Albin Michel, cop. 2012. - 212 str. - Sg. 8398

Sedláček, T.: Economics of good and evil : the quest for economic meaning from Gilgamesh to Wall Street. - Oxford ; New York : Oxford University Press, cop. 2011. - XII, 352 str. - Sg. 8394

Smith, A.: The theory of moral sentiments. - Paperback ed. - New York ; London : Penguin Books, 2009, cop. 2005. - XXXII, 494 str. - Sg. 8406

Zgodovina

Med politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975) / [uredila Aleksander Žižek, Jurij Perovšek]. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005. - 208 str. - Sg. 8404

Gospodarski kriminal

Payne, B. K.: White-collar crime : the essentials. - Los Angeles ; London ; New Delhi : Sage, cop. 2013. - XVII, 453 str.

Sandel, M. J.: What money can't buy : the moral limits of Markets. - London : Allen Lane, 2012. - VIII, 244 str. - Sg. K 8380

Splošno

Braudel, F.: Igre menjave : materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. Stoletje. - Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989. - 2 zv. (503 str.;324 str.). Sg. K 8399

Le Goff, J.: Za drugačen srednji vek : [čas, delo in kultura na Zahodu : 18 esejev] . - Ljubljana : ŠKUC : Filozofska fakulteta, 1985. - 469 str. - Sg. 8400

Znanost

Dolenc, S.: Kako ustvariti genija in druge kratke zgodbe o skoraj vsem. - Ljubljana : Kvardakabra - društvo za tolmačenje znanosti, 2012 ([Ljubljana] : Formatisk). - 76 str. - Sg. 8397

International Scientific Conference Security in the Post-conflict (Western) Balkans: Transition and Challenges Faced by the Republic of Macedonia, 27-28 May 2011, Ohrid / [editor in chief] Cane Mojanoski. - Bitola : University „St. Kliment Ohridski“ ; Skopje : Faculty of Security, 2011. - 2 zv. (V, 476 str.; V, 553 str. - Sg. 8395

* novosti v knjižnici MNZ

Pripravila Barbara Bizilj

Navodila za avtorje prispevkov v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo

Dolžina prispevkov:

1. **Izvirni članki** - izvirni in pregledni znanstveni članki naj obsegajo do 50.000 znakov s presledki. Članki morajo biti opremljeni s povzetki v slovenskem in angleškem jeziku, ki morajo biti identični. Povzetki so praviloma dolgi 15 do 20 vrstic in naj bodo kratka obnova članka. Empirični članki morajo biti strukturirani v zaporedju: teoretična izhodišča, metoda, rezultati in razprava (IMRaD).
2. Prispevki v rubrikah **Zapisi, Iz prakse ali Od drugod** ne smejo presegati 30.000 znakov s presledki.
3. **Recenzije, ocene in prikazi** lahko obsegajo do 15.000 znakov s presledki.
4. Za dolžino **drugih prispevkov** se je treba dogovoriti z odgovornim urednikom.

Naslovi prispevkov in podatki o piscu

Naslovi člankov naj bodo kratki, jasni in sporočilni. Pod naslovom sta navedena ime in priimek pisca. Znanstveni naslov oz. stopnja izobrazbe, delovno mesto ter ime ustanove, v kateri je avtor zaposlen, in njen naslov so navedeni v opombi pod črto.

Prikazi, ocene in recenzije vsebujejo v naslovu podatke o avtorstvu, izvirni naslov dela, slovenski naslov dela v oklepaju (kadar gre za tuje knjige), kraj izida, ime založbe ter število strani. Pisec recenzije je naveden pod besedilom z imenom, priimkom in znanstvenim naslovom.

Pri **drugih besedilih** je pisec naveden na koncu besedila z imenom in priimkom.

Podnaslovi v prispevku

Daljši prispevki naj bodo zaradi preglednosti razdeljeni na manjše smiselne celote s svojimi naslovi. (Pod)naslovi naj bodo pisani z malimi črkami (razen začetnice in imen) in poudarjeno (krepko).

Tabele, grafikoni in slike

Tabele, grafikoni in slike naj bodo izdelani kot priloge na koncu besedila z ustreznimi naslovi. V prispevku pa naj bo označeno mesto, kam sodijo.

Opombe pod črto

Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami, nadpisanimi na ustreznem mestu in so po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Namenjene so le natančnejšemu pojasnjevanju vsebine dela besedila in ne navajanju vira (citiranju). V besedilu se navaja (citira) v oklepaju, npr. (Maver, 1997 : 45) oz. v skladu z APA slogom pisanja znanstvenih člankov. Primeri citiranja in sloga seznama literature so na voljo na spletni strani revije: www.policija.si.

Članke za objavo v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo uredništvo sprejema na elektronskem naslovu: rkk@policija.si.